P. RAMI, REGII ELOQVENTIÆ ET PHILOSOPHIÆ PROfessoris, liber de Cæsaris militia,

AD

CAROLVM LOTHARINGVM Cardinalem.

PARISIIS,
Apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco: Anno Salutis,
1559.
Cum Priuilegio Regis.

(3)

PRIVILEGII SENTENTIA.

Cautum est authoritate regia, nequis alius præter Andream Wechelum iuratũ in alma Parisiensi Academia Librariũ, hunc P. Rami librũ de C. Iul Cæsaris militia, ante decennium ab æditione proximum, in hoc Francorum regno imprimat, néue alibi impressum vẽdat. Ac si Regij diplomatis sentẽtia operis initio præfigatur, finíue postponatur, vt omnibus clarum, notum, indictum habeatur. Secùs qui faxit, & libris ipsis, & mille librarũ Paris. multà pœnas pendito. Datum Rhemis, Regio consensu subsignatum, Do. Villamoro supplicum libellorum magistro præsente. 3. Id. Iun. 1557.

Coignet.

P. RAMI, REGII ELOQVENTIÆ ET PHILOSOPHIÆ PRO-*feſſoris, liber* DE C. Iulij Cæſaris militia, AD *Carolum Lotharingum Cardinalem.*

ISI AD TE (MECOENAS) libellum de veterum Gallorum moribus, tibíque hunc alterum de militia Cæſa-

ris promiſeram, Quid Cardinali (inquies) cum iſtac arte? Ecquid (inquam) literarũ profeſſori cum clypeo & enſe? Attamen quamuis & tua dignitas otij patrona & profeſſio noſtra pacis alumna ſit, quid alienum tandem vel ineptum cenſeas quæ libris quatuordecim à maximo imperatore geſta bella perleguntur, eadem vno libello generatim digeſta perlegi? Nec enim confictam pro ingenio arbitrióue aliquam militiæ diſciplinam profiteor: ſed militiam Cæſaris ex ipſius rebus geſtis excerptam definitè & partitè commemoro, ídque

vnum diligenter & accuratè contendo, vt quod de re militari iam olim literis mandatum & præceptis deſcriptum ſit, id Cæſaris virtutibus vel æquatum, vel etiam ſuperatum eſſe doceam. Tametſi enim non ſolùm veterum Græcorum & Latinorum, ſed etiam recentium & Italorum & Francorum præclaris ingenijs quæſtionem hanc agitatam & illuſtratam eſſe non ignoro: attamen ideæ huius Cæſarianæ exemplar adhuc nemo (cuius quidem ſcripta legerim) ſibi ad imitandum propoſuit, ne tu munus noſtrum tanquam tralatitium

despicias: Quod si tristior in me duriórque esse voles, quia pacem mundo bellorum cladibus prope confecto conciliasti, fratres tuos appellabo, atq; imprimis illum πτολίπορθον ἀχιλλῆα, quem Caletium Britannis, Theonuilla Belgis Quintinianæ cladis vltorem vna hyeme fecerunt. Hic vir, si nos aspernabere, nequaquam fastidiet: vtrúmque enim magni principis proprium est & bello pacē quærere, & in pace belli artes nō cōtemnere. Quare aut accipe quod offertur, aut ad illum nos ire sinito. Vale. Lutetiæ è Prælleo nostro Non. April. 1559.

P. RAMI, REGII ELOQVENTIÆ ET PHILOSOPHIÆ *professoris, liber* DE C. Iulij Cæsaris militia, AD *Carolum Lotharingum Cardinalem.*

ISCIPLINA rei militaris, est disciplina belli rectè administrandi, qua præ cæteris gentibus Romani floruere, sed maximè Romanorum omnium Cæsar vnus: Cæsaris igitur militiam è bellis eius præcipuè requiramus: Ea est in apparatu, castris & congressu: Apparatus belli, est in delectu & commeatu: Delectus Roma-

nis erat legionis, vnde & ipsa nomen habet. Legio primis vrbis Romæ temporibus trium millium fuit (ait Varro) ac singulis tribus Tatiensium, Ramnium, Lucerum millia singula mittebant: postea (vt ait Liuius libro septimo) quaternûm milliũ & ducenorum peditum fuit, deinde quinis millibus peditum, trecenis equitibus constitit, ait idem libro octauo, & Polybius qui fuit Africani comes, non amplius quinque millibus attribuit. Atque ad hunc numerum Cæsar tertio belli ciuilis peruenit. Cohortes (ait de Pompeio) centum & decem expleuerat, hæc erãt millia quinquaginta quinque: sic, inquam, eo loco Cæsar loquitur. Atqui sume pro centum & decẽ cohortibus legiones vndecim hísque ex æquo diuide quinquaginta quinque millia, singulis legionibus quinque millia obueniẽt, qui legionis numerus in Cæsaris militia fuit. Ergo legio numerum illum habuit, sed ciuium: nã alterum tantùm ex sociorum delectu adiiciebatur, vt illo octauo libro Liuius ait: Quin auxiliorum numerum Polybius ampliorẽ facit: Postea, vt Vegetius author est, legio sex millia peditum habuit & centum, equites septingentos viginti sex, & auxiliis sociorũ instructa, duodecim millia compleuit, decem peditum, duo equitũ: Maior etiam legionis numerus deinde fuit: Partes legionis cohortes appellãtur, & numero decem fuere: Sic septimo libro belli gallici Labienus

quinque

quinq; cohortes castris præsidio relinquit, quinque eiusdem legionis reliquas aliò proficisci imperat. Sed in hoc toto legionis numero alij præsunt, alij parent: maior in principũ delectu prouidentia adhibenda est: atque in huius generis quęstione, cui populus Romanus disceptator ac iudex propositus erat, quatuor ab oratore postulata commemini, sciẽtiam rei militaris, virtutẽ, authoritatem, felicitatem: quæ tamen quatuor in vnum conueniũt: Scientia enim rei militaris ipsa quidẽ per se à cęteris sciẽtiis distinctas rationes habet: attamen cõmunibus prudentiæ fundamentis innixa ingenuarúmque artium disciplinis instructa & ornata sit necesse est: Virtus eidem oratori est labor in negotiis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, constans & fortis animus in periculis, nullis voluptatum illecebris irretitus. Atqui ea virtus, sciẽtiæ militaris vsum exercet habitúmque exprimit, & eam sciẽtiam vsu virtutis habitúque informatam authoritas & felicitas velut vmbra corpus affectãtur: authoritas enim oritur è fide famáque multorum in confectis bellis & egregiorum facinorum, vt propterea faciliùs obtemperetur difficiliúsque resistatur. Felicitas autem è scientia, virtute, authoritate nascitur: Nam qui & consilio prouidere & virtute atque authoritate exequi poterit, huic facilè rerum euentus secundi ac felices erũt: rectè námque à Socrate differitur, au-

rigas ſapientes & nautas inſipientibus fortunatiores eſſe: Neque nomine fortunæ temeritatẽ caſus vllam intelligamus: hanc enim fortunã, vt poſtea dicetur, Cæſar nullam in rebus ſecundis ſibi adfuiſſe, imò nonnunquam in rebus aduerſis obfuiſſe profitetur: Quamobrem ſcientia rei militaris in eligendo duce, ſed virtute perfectã, authoritate & felicitate comitatã requiramus, magnóque ſtudio tales principes expetamus, ídque perpetuò propoſitũ habeamus, vt vſu periti rudibus erudiendis præficiãtur: Nemo enim bene poteſt imperare, qui non antè paruerit, nec alios docere, quod à nemine didicerit: Hæc igitur in principibus deligendis cõſideranda ſunt. Militares principes ſunt Imperator, ac poſt eum præcipuè Tribunus & Centurio: hos enim rei militaris magiſtros aſſiduè Cæſar exprimit. Dux ipſe, Prętor, Conſul aut eiuſmodi poteſtate à populo Romano deligebatur, vt Gallico bello proconſulari imperio delectus eſt Cæſar. Vbi duces belli ſunt electi, Tribuni militum deliguntur viginti quatuor: primò quatuordecim ex iis qui annua ſtipendia quinque fecerint, decem ex iis qui decem, equites quidẽ quatuor, pedites ſex. Ac quoniã quatuor legionibus Romana res gerebatur, quadrifariam in ſingulas legiônes diuidũtur attribuũtúrque è iunioribus quatuor primùm lecti primæ legioni, tres proximi ſecundę, quatuor ſequentes tertiæ, tres poſtremi quartæ:

At

At è decẽ maioribus, natu duo primi primæ legioni, tres secundi secundæ, duo proximi tertiæ, tres vltimi quartæ. Ea Tribunorum distributio erat, tum militum delectus è singulis tribubus in singulas legiones pariter fiebat: E tribu enim quæ prima, sorte educta sit, quatuor adolescentes pares ætate & corporis habitu leguntur, primus est primæ legionis, secundus secundæ, tertius tertiæ, quartus quartæ: Secundò è quatuor iterum similiter electis, primus est secundæ legionis, secundus tertiæ, tertius quartę, & sic deinceps in orbem dum similes milites in singulas legiones è quâque tribu legâtur: tum militiæ sacramentum exigitur· denique sociis ciuitatibus imperatur à duce belli numerus, militũ delectu consimili. Hęc è Polybio. Tribuni verò militum tempore Cæsaris non solùm erát comitiati & à populo delecti, sed rufuli in exercitu facti, vt ait Asconius: Itaq, cũ Cæsar amicos quosdã potiùs quã idoneos Tribunos, vt est primo libro, delegisset, ab iis, quia non magnũ in re militari vsum haberét, totius exercitus perturbatio magna orta est, eóq; Cæsar errorẽ sui delectus confitetur. Centurionum totis cõmentariis longè frequentissima est mentio, præsertim in periculis præliorum, quorum princeps principibus seu primipili Cẽturio fuit, qualis est apud Cæsarem secundo, tertio, sexto libris P. Sextius Baculus egregia animi magnitudine & multis vulneribus insignis.

Centuriones, castrorum etiam metatores vidétur Cęsari fuisse: Sic Neruico bello Cæsar exploratores Centurionésq; præmittit qui locũ castris idoneũ deligant. Quapropter hi militaris honoris magistratus erát, ad quos gradatim viri fortes & militaris disciplinę periti promouerentur. De hac promotione locus est ille sexto libro cùm ad Eburonum Varutam nouitiæ legionis cohortes quinque à Germanis circunueniũtur. Centurionum nõnulli (ait Cæsar) ex inferioribus ordinibus reliquarum legionũ virtutis causâ in superiores erant ordines huius legionis traducti: Sic tertio belli ciuilis Cęsar Seuã Centurionem (qui scutó ducentas triginta sagittas, vt ex foraminibus apparebat excepisset ab octauis ordinibus ad primũ pilum se traducere pronunciauit. Atq; Varutési illo tumultu (vt ait ibidé Cæsar) modò cõscripti atq; vsus rei militaris imperiti, ad Tribunos militum Centurionésque ora conuertũt, quid ab his præcipiatur expectát. Hîc igitur Cæsar Tribunos Centurionésque, tyronum tanquam discipulorum magistros efficit: sic Auaricensi obsidione milites studia sua per Centuriones Tribunósque Cæsari denũciant. Quare magistrorum istorum delectus diligenter habẽdus est, per quos disciplina rei militaris edíscatur, cõtrariáque ignauia corrigatur. Atque hic magistratuũ & principum delectus esto: In priuatorum militum delectu tria ferè considerantur, vt deligatur

deligatur ciuis, robustus, in re militari eruditus: sed ciuis primùm: id enim Romanę militiæ sanctum & sacrum fuit romanis ciuibus, non tantùm principibus, sed priuatis etiã militibus Romanam ciuitatem tueri: maiore enim charitate pro aris & focis, pro cõiugibus & liberis, pro patria deniq; dimicatur, quàm pro quauis mercede atq; pecunia. Ac disciplinæ desertæ seueritas totáq; disciplinæ authoritas quæ in principibus expetitur, in ciues multò própter quàm in exteros aliis moribus aliisque legibus educatos erit. Atq; id (ait Liuius lib. tricesimo quarto) ad memoriã insigne est, quod mercenarium militẽ in castris neminem ante quartũ secundi belli Punici annũ Romani habuerunt. Hi Celtiberi fuere qui accepere à Pœnis maiorẽ mercedẽ vt abscederent, quàm quantum acceperãt à Romanis vt pugnarent, eáque proditione Publ. & Cn. Sciones eorúmque exercitus Pœnis vincendos præbuere: Itaque (ait Liuius) id quidem cauendum semper romanis ducibus erit, exemplàque hæc verè prò documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, vt non plus sui roboris suarúmque propriè virium in castris habeant. Sic Cæsar è Gallis legiones electas habuit: sed Togatis Romanísque municipibus & colonis: E Gallis etiam his citerioribus Alaudam illam, quam gallico nomine appellabat, instituit: sed cui ciuitatem romanam promiserat ac postea

præſtitit: vnde etiam quæritur in Philippicis, Cicero decuriam Iudicum ab Antonio factam. Auxiliares verò milites deligendi fideles & ciuibus amore proximi, quales Cæſar è citerioribus Gallis Bracchatos, è Comatis Heduos, ſed præcipuè Lingones & Rhemos: quales etiam è Germaniæ ciuitatibus quas pacauerat, equites & pedites Germanos habuit. Deligatur (inquam) miles ciuis, aut certè animo ciuis, deinde robuſtus: Cæſar enim militem (ait Suetonius) neque à moribus, neque à fortuna, ſed tantùm à viribus probabat: Itaque miles ex iis legendus eſt, qui quotidiano opere laborem ferre didicerit, vt ſunt fabri ferrarij, tignarij, lanij, venatores: Ac ſi plures ſunt eiuſdem ciuitatis pagi, in robuſtiſsimis delectus eſt habendus: rectè nanque Horatius,

Fortes creantur fortibus & bonis,
Eſt in iuuencis, eſt in equis patrum
Virtus, nec imbellem feroces
Progenerant aquilæ columbam.

Veteres etiam ſtaturam in delectu militiæ exigebant, vt Marius ferè ſenos pedes. At homericum illud eſt notum, Tydæum paruum quidem, ſed bellatorem fuiſſe, nec Cæſar militem à proceritate, ſed à viribus probabat. Verũ ad roboris æſtimationem ætatis conſideratio multò iuſtior eſt: nec enim omnis ætas ad militiæ labores perferendum idonea eſt: Iuuenúmque

ætas

ætas credita melior ad militares exercitationes ediſcendum: Atque ita primùm (vt Salluſtius ait) iuuentus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laborem, vſu militiam diſcebat. Annus militaris ætatis decimuſſeptimus fuit, quo dimiſſâ prætextâ togâ, virilis aſſumebatur: Itaque Romanis (ait pro Cælio Tullius) olim annus erat vnus ad cohibendum brachium togâ conſtitutus, vt exercitatione ludóque campeſtri tunicati vterentur: Eadem erat, ſi ſtatim mereri ſtipendia cœpiſſent, caſtrenſis ratio ac militaris: Florentibus igitur illis annis militia diſcebatur, veteranúſque, tyronum magiſter erat. Sic apud poëtam rex Latinus Pallantem filium Æneæ velut armorũ doctori, erudiendum tradit,

Hunc tibi præterea, ſpes & ſolatia noſtri,
Pallanta adiungam, ſub te tolerare magiſtro
Militiam & graue Martis opus, tua cernere facta
Aſſueſcat, primis & te miretur ab annis.

Vacatio autem ætatis in re militari legibus Romanis etiam definiebatur, & illud eſt nimirum Ciceronis pro Amerino, cùm allegoriâ militari rabulas quoſdam forenſes arguit, Non neceſſe eſt (ait) omnes commemorare Curtios, Marios, denique Mamercos, quos iam ætas à prælijs auocabat: poſtremò Priamum ipſum ſenem Antiſtium, quem non modò ætas, ſed leges pugnare prohibebant. Hunc vacationis annum Varro ſecundo de vita patrũ quinquageſimum

definiuit: & sic apud Liuiũ libro quadragesimo à Senatu imperatũ est. Petitio, vt omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret. Aliquandò etiam pro Reipu. temporibus, & prætextati assumebantur & vacationibus sublatis, veterani reuocabantur. Ergo ad istum cæsariani roboris delectum, ætatis delectus habendus est: Verùm miles non tantùm ciuis & robustus, sed armis eruditus, est expetendus: id enim militiæ opus est. Enimuerò, vt liberalium artium, sic militarium studiorum schola in primis instituenda est: Atque, vt philosophus animi, sic gymnastes corporis formandi gratia est habẽdus, vnde postea miles optetur & eligatur: nunquam enim Respub. certos artifices & idoneos actores præstãtium operum habitura est, nisi artium magistros, nisi discipulos habuerit: hinc omniũ imperiorum fundamenta deducta sunt: quique rei militaris scientiâ plùs valuerunt, minùs valẽtibus imperarunt: Ac si quis Theologorum, Medicorum, Iurisconsultorum, Philosophorũ exercitus eligendus esset, è scholis nempe earũ professionum legendus esse videretur. Ergo Romæ campus Martius, schola hæc fuit, vbi Romana iuuentus ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo grauiorum exerceretur caput petendo, lateribus insidiando, poplites succidendo, insiliendo, resiliendo, punctim potiùs quàm cæsim feriendo, & interim tamen assiduè

sese

ſeſe protegendo, item iaculando: Pars enim tyronum tertia vel quarta pilis, lapidibus, ſagittis, manu, fundâ, arcu iaculandis exercebatur: Tum verò ſaltu, foſſæ latitudinem aut valli altitudinem ſuperare: præcipuè autem curſu locum óccupare, fugientẽ aſſequi conſueſcebat: Sic Pompeius, vt à Salluſtio traditum eſt, cum alacribus ſaltu, cum velocibus curſu, cum validis vecte certabat. Nec verò futuris equitibus exercitatio ſua deerat, equi lignei erant in campo, vt inſilire; deſilire, dextrâ, læuâ, inermis, armatus, diſtricto etiam gladio futurus eques addiſceret, veros etiam equos domaret, & futuris præliis, aſſuefaceret: Sic Cæſari (ait Plutarchus) equitandi vſus à puero facilis fuit: conſueuerat enim reflexis & poſt tergũ implicatis manibus equum celeriter agitare: Quinetiam equo (vt Suetonius ait) vtebatur inſigni, pedibúſque propè humanis, & in modum digitorũ, vngulis fiſsis, quem natum apud ſe, cùm Aruſpices imperium orbis terræ ſignificare dominò pronũtiaſſent, magnâ curâ aluit, nec patientem ſeſſoris alterius, primus aſcendit: cuiùs etiam inſtar, pro æde Veneris genitricis poſtea dedicauit. Itaque pueris exercitatio quoque illa equeſtris propoſita fuit, & ſeptimo libro Cæſar, cùm Germanos equites accerſiuiſſet, quòd minùs idoneis equis vtebantur, à Tribunis militum reliquíſque equitibus Romanis atque euocatis equos ſumit: Germa-

nísque diſtribuit: Ergo bonorum quoque equorum delectus ideóque exercitatio ſua eſt. Delegit Cæſar equites Germanos, equos non delegit. denique Tyberis Martio cãpo vicinus aderat, qui natando traductus, collectum exercitatione puluerem & ſudorem ablueret, natationísque ſolertiâ, cùm neceſſe eſſet, aquam ſolum militibus tanquam piſcibus efficeret, qua exercitatione quantum Cęſar profecerit, Hircius teſtis eſt Alexandrino bello, cùm ſe ex nauigio eiecit, & ad eas quæ longiùs conſtiterant naues adnatauit: Quod idem Suetonius magnificentiùs repetiuit, Alexandriæ (ait) circa oppugnationem pontis eruptione hoſtium ſubitâ compulſus in ſcapham pluribus eôdem præcipitantibus cùm deſiliſſet in mare, nando per ducentos paſſus euaſit ad proximam nauem, elatâ læuâ ne libelli quos tenebat madefierent, paludamentum mordicùs trahens, ne ſpolio potiretur hoſtis. Ac ſi quando (vt idem author ait) flumina iter morarentur, nando, vel innixus inflatis vtribus traiiciebat. Sic (vt eſt primo belli ciuilis) procliue fuit Hiſpanis tranare flumẽ, quòd conſuetudo eorum omniũ eſſet, vt ſine vtribus ad exercitum non irent. Tales igitur militaris diſciplinæ meditationes Romana iuuentus habuit: & omnes vrbes ac vici feſtorũ ſaltem dierum temporibus habere poſſunt. Tales etiã ante regiam Latini regis fingit poëta quondã fuiſſe,

Ante vrbem pueri & primæuo flore iuuentus
Exercentur equis, domitántque in puluere currus,
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursúque ictúque lacessunt.

Atque hic delectus, legionis totius communis est: Partes verò legionis, delectũ per genera militum & armorum quendam habent, ex cohortes, vt patuit, appellãtur: Prima (vt Vegetius ait) habet pedites mille centum quinq;, equites loricatos centum triginta duos: reliquæ habẽt singulæ pedites quingẽtos quinquaginta quinque, equites loricatos sexaginta sex: Grauis armatura (quam πανοπλίαν Græci dicũt) gladij maioris atq; minoris, pili, scuti, galeæ, loricæ, manicarum, ocrearum pediti tribuebatur. Pilum (vt Polybius describit) fuit lõgitudine ferè bicubitali, crassitudine digitali, spiculo palmi, sed sensim sic attenuato atque acuto, vt statim primo iactu infixum inflecteretur, nec euelli posset: Sic Heluetij compluribus scutis vno ictu pilorum transfixis, nudi pugnare coacti sunt, sicut Heluetico bello postea dicetur: Itaque telum hoc próprium fuit Romanis, nec ab hoste, si semel hæsisset, retorqueri poterat. Idem author scuti longitudinem quatuor pedibus maiorẽ facit, superficiem curuam, latitudine ferè tripedali, vt facilè totus miles scuto protegeretur: Itaque milites Cæsaris Alexandrino bello è ponte deiecti, scutis tanquam lyntribus alleuati ad proxima nauigia

tus, ſimilíque Tenctherorum & Vſipetum vi, in fugam conuerſus: Nec vlla Cæſari equeſtris victoria cõtigit, niſi tandem per Germanos equites. Quin Heluetico bello Cęſar primũ ſuo, deinde omnium è conſpectu remotis equis, vt æquato omnium periculo, ſpem fugę tolleret, cohortatus ſuos, prælium commiſit: vnde perſpicimus peditatum ad victoriam equitatu potiorem Romanis viſum eſſe: Id, inquam, Romanorum de armis iudicium, is delectus armatorum fuit, vt peditem cataphractum equiti cataphracto lõgè præponerent: ideóque in legione plures ſextuplo pedites, quàm equites haberent.

Bellici apparatus partem in commeatu poſuimus, in quo præcipuè ſtipendium comprehenditur, quod tum maximè proponendum videatur, vt ſpe & præmio miles ille defunctus, alacrior ad militiam proficiſcatur: Stipendium igitur, vt Polybius ait libro ſexto, & nummo & annonâ conſtabat: veſtis etiam addita eſt: Gracchus enim, vt Plutarchus author eſt, legem ſuaſit de veſte militibus danda ſine vlla ſtipendij diminutione. Pedes (ait Polybiꝰ) quotidie duos obolos capiebat, id eſt quatuordecim denarios turonicos: tritici dimenſum in menſem duas partes attici medimni, id eſt bucellos pariſiẽſes tres: eques obolos quatuor quotidie, in menſem medimnos ordei ſeptem, tritici duos: ordinum ducibus, pro loco ſtipendium maius. Frumen-

tum verò militibus ſtipendio fuiſſe, Cæſar imprimis author eſt: ſic primo libro ait, Cùm dies inſtaret quo frumentum militibus metiri oporteret, Heduos frumentum quod erant polliciti quotidie flagitabat. Et iterũ eodem libro, Quod omnino biduũ ſuperaret, cùm exercitui frumẽtum metiri oporteret, & quod à Bibracte oppido Heduorum longè maximo ac copioſiſsimo non ampliùs millibus paſſuum octodecim aberat, rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimauit, & iter ab Heluetiis auertit ac Bibracte ire contendit. Rei verò frumentariæ quanta cura duci eſſe debeat, Cæſaris exempla declarant. Heluetico bello frumentum Arare ſubuexerat, ſed eo minùs vti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij antè auerterant, à quibus diſcedere nolebat: Itaque difficultate magna propterea affectus eſt. Germanico bello & deinceps Belgico factus cautior, rem frumentariam diligentiùs comparauit. Obſidione Alexiæ, ne cum periculo milites ex caſtris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum frumentúmque habere omnes conuectum iuſsit. Britannico bello tempeſtate afflictis nauibus cùm frumentum in hyemem prouiſum non eſſet, in maiorem etiam difficultatem eſt adductus. Sed Cęſar in his periculis τέρας horribili vigilantia (vt Tullius loquitur) celeritate, diligentia fuit: ac modò in agris frumenta matura eſſent; id propemodum perinde impera-

peratori fuit, ac si in castrensibus horreis essent: Miles enim Cæsaris non tantùm bellator, sed etiam frumentator erat. Itaque, vt est quinto libro, ad illius britannici discriminis subleuationem frumentum ex agris Cæsar quotidie conferebat: è duabus legionibus quas solas habebat, alteram vicissim frumentatum mittebat. Itaque Britanni, quòd ex omnibus partibus demesso frumento, vna pars erat reliqua, suspicati legionarios Cæsaris huc esse venturos, noctu in syluis delituerũt, tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbarunt, simul equitatu atque essedis circundederunt. Hic locus planè demonstrat legionarios Cæsaris, frumentum manibus metere, falcésque cùm opus esset, non minùs scienter, quàm enses tractare solitos. Sic septimo libro cùm à Gergouia profectus esset, frumentúmq; ipsius, Hedui aut nauibus auexissent, aut flumine atque incendio corrupissent, traducto celeritate summa Ligeri frumentum in agris & pecoris copiam nactus est, eáque protinus exercitum repleuit: Nec vnquam omnino Cæsar ista difficultate superatus est: Nam si quando necessitas rei frumentariæ maior incidisset, famem tamen faciliùs quàm ignominiam ferre, Cæsarianæ militiæ fuit: Cùm Galli Gergobinam Boiorum Romanis amicorum obsiderent, Cæsar intelligebat, si maturiùs

ex hybernis legiones educeret, metuendum sibi esse, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret: Pręstare tamen statuit omnes difficultates, quàm tantam contumeliam perpeti: Atque in obsidione Auarici cùm Galli quoquo versùs quò ab Romanis adiri posset, vicos atquę vrbes incendissent, Romanúsq; miles ideò dies aliquot frumento caruisset, & pecore extremam famem sustentaret: Nulla tamen vox ab eo audita, populi Romani maiestate & superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar cùm in opere singulas legiones appellaret, & si acerbiùs inopiam ferrēt, se dimissurum oppugnationem diceret, vniuersi ab eo ne id faceret, petebāt: Sic se complures annos illo imperante meruisse, vt nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationē reliquissent. Hæc eadem Centurionibus Tribunísque militum mandabant, vt per eos ad Cęsarem deferrentur. Repetitur eadem militum patientia tertio belli ciuilis: Cùm Cæsar consumptis omnibus longè latéque frumentis, summis in angustiis esset, hęc (ait ipse) singulari patientiâ milites ferebāt: Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos labore & patiētiâ maximum bellum confecisse. Meminerāt ad Alexiam magnam se inopiam perpessos: multò etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium vi-

ctores

ctores discessisse: Non illis ordeum cùm daretur, non legumina recusabant: Pannicum verò, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentum ab iis qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admixtũ lacti multum inopiam leuabat: Id similitudinem panis efficiebat. Ei⁹ erat magna copia, ex hoc effectos panes, cùm in colloquiis, Pompeiani famem Cæsarianis obiectarent, vulgò in eos iacebant, vt spem eorum minuerent, iámque frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes, inopiam sustentabat, quòd celeriter se habituros copiam confidebant: crebræque voces militum in vigiliis colloquiísque audiebãtur, priùs se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimissuros. Talis militum constantia in fame toleranda fuit Africano bello, summáque annonæ difficultate coacti veterani, milites equitésque qui multa, terrâ maríque bella confecissent, & periculis inopiáque tali sæpe essent conflictati, alga è littore collecta, & aqua dulci elota iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Ergo Cæsar milites habuit, qui stipendij solutionem non solùm temporis, sed famis patientiâ differrent quòd imprimis propositum iis esse debeat, qui se milites Cæsare imperatore dignos haberi velint: Sed milites Imperatorem etiam habuere, qui temporis & famis vsurâ per-

amplo fœnore compenſaret, Legionibus (ait Suetonius) ſtipēdium in perpetuum duplicauit, frumentum quoties copia eſſet, etiam ſine modo menſuráque præbuit. Eburonum, Neruiorum, Genabenſium, Auaricenſium aliorúmque innumerabiliũ prædam publicè militibus donauit præter eam prædam quam quiſque tot victoriis habere potuit. Alexiâ expugnatâ, è captiuis toti exercitui capita ſingula prædæ nomine diſtribuit: octauo belli gallici anno, quòd hyeme ſummâ maximis itinerib⁹ Bituriges oppreſſiſſent, militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis frigoribus intolerandis, ſtudioſiſsimè permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, Centurionibus duo millia nummûm prædę nomine condonanda pollicetur. Denique tam cultos (ait Suetonius) habuit, vt argento atque auro politis armis ornaret, nec ſolum vt Alexander argyraſpides, ſed chryſaſpides efficeret. Quinetiã ex eadẽ largitione à militibus, ſed aſtutia Cæſaris ingenio digniſsima aliquando mutuatus eſt: à Tribunis enim militum Centurionibúſque, vt eſt primo belli Ciuilis, mutuas pecunias ſumpſit: has exercitui diſtribuit, quo facto duas res cõſecutus eſt quod pignore, animos Centurionũ deuinxit, & largitione militum voluntates redemit: Sunt verò illa maiora quæ Suetonius ibidem numerat. Singula interdum prædia viritim dedit

dedit veteranis legionibus, prędę nomine in pedites singulos super bina sestertia, quæ initio ciuilis tumultus meruerant, in equites vicena quaterna millia nummûm dedit, assignauit& agros: Hæc verò stipendiorum genera magna quidem fuêre, sed longè maiora laudis illa atque honoris stipendia sunt habenda, quæ Romanis legibus vnicuique rectè fortitérque facto proponebantur. In concione laudari ab Imperatore, corona, torque, armilla, aut alio quopiam insigni munere donari. Sic Scæuam Centurionem Cæsar millibus ducētis æris & cohortem ipsius duplici stipendio milletaribúsque signis amplissimè donauit: Sic in Asiæ ciuitatibus cōfecto bello Alexandrino præmia bene meritis & viritim & publicè tribuit. Eiusmodi munera nempe & illa sunt initio belli Hispaniensis, quibus dandis, in Italia distinetur. Sic postridie Africani ad Thapsum prælij re diuinâ factâ concionéque aduocatâ, milites collaudauit totúmque exercitum veteranum donauit præmiis, ac fortissimo cuique benéque merenti, pro suggestu tribuit. Sic eodem bello ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia tredecim, & præfectis torques aureos duos & leui armaturæ millia decem. Atque his præmiis Cæsar tam mirificè tamque honorificè bene meritos prosecutus est, vt cùm reprehenderetur, quòd infimi generis homines ad amplissimos honores proueheret (ait Sueto-

nius) professus sit palam, si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate vsus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturũ. Eiusmodi pręmiis atque honoribus populus Romanus, qui tum summá imperij tenebat, suos duces multò lautiùs & magnificentiùs ornauit: hinc supplicationes tot dierum decretæ Cæsari, hinc amplissimi triumphi. Sed de militaris stipendij peculio singulare est quod à Vegetio traditur, vt ex donatiuo dimidia pars sequestretur apud signa. Sic amputato luxu, castrense peculium parsimoniâ augebitur, & miles aciem tãtò minùs deseret, quantò plùs in ea sibi repositum cogitabit. Quamobrem legio in ipso delectu stipendium fructúmque laborum sibi expositum intelligat, sciátque sibi ducem, non solùm rei militaris scientiâ, virtute, authoritate, felicitate pręstantem, sed munificum & liberalem futurum: sic Legiones Cæsaris excitabis.

SECVN-

SECVNDA PARS.

ASTRIS ſecundam militiæ partē dedimus, vbi primũ progreſſus agminis in caſtra, deinde architectura caſtrorũ: denique caſtrenſis armorũ meditatio conſideranda eſt: Atque in progreſſu agminis notitia ipſa regionum per quas agmen ducendum ſit imprimis neceſſaria eſt: Imperator igitur regionem (quâ ſit iter facturus) accuratâ picturâ deſcriptam habeat, nec interualla locorum longitudine & latitudine tantùm deſcripta tabulis & depicta, ſed viarum genera, compendia, diuerticula, montes, flumina, duces etiam viarum fideles & probatos. Sic Cæſar cōtra Ariouiſtum iter exquiſiuit per Diuitiacum, quòd ex aliis Gallis maximam ei fidem habebat, & vt tutius iter eſſet millium ampliùs quin-

quaginta circuitu, locis apertis exercitum duxit: Sic Belgico bello dat negotium Senonibus reliquísque Gallis, qui finitimi Belgis erant, vti quę apud eos geruntur cognoſcant, ſéque de his rebus certiores faciant: Sic Britannico bello conuocatis ad ſe vndique mercatoribus, quanta eſſet inſulæ magnitudo, quæ & quantæ nationes incolerent, qué vſum belli haberent, quibus inſtitutis vterētur, qui eſſent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, cùm reperire non poſſet, ad hæc cognoſcenda, priuſquam periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Voluſenum cum naui longa præmiſit, vt exploratis omnibus rebus, ad ſe quamprimùm reuerteretur. Suetonius etiam id amplius, Exercitum, ait, neque per inſidioſa itinera duxit vnquam, niſi perſpeculatus locorum ſitus, neque in Britanniam tranſuexit: niſi per ſe portus & nauigationem & acceſſum ad inſulam exploraſſet. Exploratores autem non tantùm prudentes, ſed fortes miniméque timidos eſſe neceſſe eſt. Pub. Conſidius (vt eſt primo libro) qui rei militaris peritiſſimus habebatur, quíque in exercitu L. Syllæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Primâ luce cùm ſummus mons à T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longiùs mille & quingentis peſſibus abeſſet, neque, vt poſtea ex captiuis comperit, aut ipſius aduentus, aut Labieni cognitus eſſet,

Conſidius

Cōnſidius equo admiſſo,ad eum accurrit, dicit montem,quem à Labieno occupari voluerit,ab hoſtibus teneri, id ſe à gallicis armis atque inſignibus cognouiſſe: Sed Conſidius paulò poſt ſua timiditate Cæſari ridiculus fuit:multo enim die per exploratores reliquos Cæſar cognouit & montem à ſuis teneri,& hoſtes caſtra mouiſſe & Conſidium timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renunciaſſe.Fuit militiæ Romanę ſignum Minotaurus,quo tanquam Labyrintho tecta conſilia dux habere moneretur, quod in itineribus, Cæſari mirificè propoſitum fuit. Itaque cùm in proximò(ait Suetonius)hoſtis eſſet, itineris tempus denunciare non ſolebat,præcipuè pluuiis,& feſtis diebus: Ac ſubinde obſeruandum ſe admonens,repente interdiu vel nocte ſubtrahebat,augebàtque iter, vt ſeriùs ſubſequentes defatigaret. Atque hoc ſecretæ mentis arcanum indicat Hircius bello Africano, Cæſar in Africam proficiſcens nullum portum ſibi tutum fore perſpiciebat. Itaque nullum certum locum gubernatoribus præfectíſque quem peterent præceperat, neque vt mos ipſius conſuetudóque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, vt in tempore his perlectis, locum certum peterenr vniuerſi. Hic locus conſuetudinem quandam Cęſaris indicat de occultando itinere nō modo hoſtibus, ſed etiam ciuibus, cùm tabellas illas à præfectis

nisi necessitate coactis perlegi vetaret. Ergo hæc regionum notitia teneatur: Agmen verò ducitur itinere terrestri, aut flumina mariáue traducitur: in terrestri itinere, ordo agminis, quantitas itineris, sed supra omnia militaris labor animaduertendus est: Agminis igitur ordo duobus exemplis pręcipuè ostenditur: Primus est secundo libro, Cùm ex dedititiis Belgis reliquísque Gallis complures Cæsarem secuti vnà iter facerent, quidam ex his, vt postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum cõsuetudine itineris exercitus Romani perspectâ, nocte, ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotij, cùm prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri, qua pulsâ impedimentísque direptis futurum vt reliquæ contra consistere non auderent. Hic locus ostendit agminis ordinem quendam: sed negligentiorem, quia nondum hostis adesset. Sed consequens in eodem libro locus multò diligentiorem appropinquante hoste demonstrat. Cæsar (ait ipse) æquitatu præmisso subsequebatur omnibus copiis: Sed ratio ordóque agminis aliter se habebat ac Belgæ ad Neruios detulerant: Nã quòd hostis appropinquabat consuetudine sua, Cæsar sex legiones expeditas ducebat, post eas
totius

totius exercitus impedimenta collocarat: & duę legiones, quæ proximè conſcriptæ erant totum agmen claudebant, præſidióque impedimentis erant. Hic igitur locus multó maiorem ordinis curam diligentiámque proponit: aliam ſimilis diligentiæ ſpeciem Hircius octauo libro deſcripſit. Cæſar (ait) agminis ordinem ita conſtituit, vt legio ſeptima, octaua, nona, ante omnia irent impedimenta: deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus eſſe conſueuit, cogeret vndecima ne maioris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſſet. Hac ratione penè quadrato agmine inſtructo, vt omni ex parte ſuſtinere poſſet hoſtiũ impetum, in conſpectum hoſtium celeriùs opinione eorum, exercitum abducit. At ſi hoſtis à tergo relinqueretur ab eóque diſcederetur, alia ratio fuit, impedimẽtis nempe præmiſſis, vt cùm Cæſar à Pompeio ad Dyrrachiũ duplici clade affectus eſſet, ideóque illinc Apolloniam contẽderet: Itaque (ait Cæſar) nulla interpoſita morâ, ſauciorum modò & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit ac conquieſcere ante iter confectum vetuit: His vna legio miſſa præſidio eſt. His explicitis rebus duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodẽ itinere præmiſit: paruóque

ſpatio intermiſſo, vt & militare inſtitutum ſeruaretur, & ne citiſſima eius profectio cognoſceretur, cõclamari iuſſit ſtatímque egreſſus & nouiſſimum agmen conſecutus, celeriter ex conſpectu caſtrorum diſceſſit. Hic itaque agminis ordo Cæſari fuit, quantitas itineris dicenda eſt. Romanis verò militiæ conſuetudo fuit, vt Vegetius docet, ſimplici gradus horis quinque æſtiuis, id eſt noſtris ſex & vnâ tertiâ progredi millia paſſuum viginti, pleno, viginti quatuor: quicquid amplius eſſet, curſus erat, cuius ſpatiũ definiri non poteſt. Septimo libro ſignificatio quædam è tribus locis colligi poteſt de militaris hui⁹ itineris quãtitate, Cæſar Gergouiæ obſidione occupatus, mediâ nocte per Eporedorigem certior factus eſt de Heduorum defectione: deinceps nullâ interpoſitâ dubitatione è ſex legionibus, duas in caſtris relinquit, quatuor expedit & adhortatur ne neceſſario tempore, itineris labore permoueãtur: Cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum vigintiquinque, Heduos offendit, iíſque in colloquio, errorem ſuæ defectionis & culpam demõſtrat: deinde tribus horis noctis exercitui ad quietem datis, caſtra ad Gergouiã mouet, tum in medio ferè itinere cognito periculo ſuorum ad Gergouiam relictorum, ſummo labore militum ante ortum ſolis, in caſtra peruenit. Hæc ſic à Cæſare narrantur, vnde concludo viginti quatuor horis quinquagin-

ta millia passuum confecta esse à legionibus illis expeditis quidem sarcinarum impedimento: at armorum grauitate certè impeditis: Superioris enim noctis aliquot horæ consumptæ in audiendo Eporedorige, capiendo consilio, legionũ distributione, quæ educerentur, quæ manerent: Item consequentis diei aliquod tempus fuit in monendis Heduis & reconciliãdis: Denique militem ieiunum tot millia iisse ac redisse, vix credibile sit: his tot rebus tres horas accipio, tres porrò datæ sunt quieti, vt ait Cæsar: Itaque dimidiæ noctis illius nihil superest. Ac summum viginti quatuor horis, aut etiam paucioribus, totum illud iter factum est, quia ante solis ortum Cæsar rediit, & quidem non ordinarium, sed propè duplicatum fuisse Cæsar eo declarat quòd rem in celeritate positam fuisse ibidem ait, & quòd milites adhortatur, ne itineris labore permoueãtur: Quare diurnum exercitus iter viginti aut viginti quatuor millia, vt Vegetius ait, videntur fuisse. Sic Cęsar ad liberandum Ciceronem vno die hyberno ab hora tertia millia passuum viginti progreditur. Superest in agmine, militaris labor prorsus admirabilis: Itaque magnos & magni nominis testes huc appello, ne quid in re propè incredibili, fingere videar: Dico enim legionario militi in itinere vsitatum fuisse ferre non solùm arma, sed vallum: & illud est quod Horatius in Odis velut incredibile po-

ſteritati futurum admiratur,

Romanus (eheu) poſteri negabitis
Emancipatus fœminæ
Fert vallum & arma miles.

Romanus miles fert arma, fert vallum: imò verò fert etiam (ait Tullius) cibaria, & ſi quid ad vſum velit. Noſtri exercitus (ait ſecunda Tuſculana) primùm vnde nomen habeant vides, deinde qui labor, quantus agminis, ferre plùs dimidiati menſis cibaria, ferre ſi quid ad vſum velint, ferre vallum: nam ſcutum, gladium, galeam in onere noſtri milites non plus numerant, quàm humeros, lacertos, manus. Arma enim, membra militis eſſe dicunt: quæ quidem ita geruntur aptè, vt ſi vſus foret, abiectis oneribus, expeditis armis vt membris pugnare poſſint. Hæc Tullius de ſui temporis militia. Liuius verò antea non dimidiati, ſed integri mẽſis cibaria militem ferre ſolitum docet: Sic enim libro quinquageſimo quarto ait, Conſul menſtruum iuſſo milite ſecũ ferre, profectus decimo pòſt die. Sic Pompeiani legionarij in Hiſpania dierum viginti duorum frumentũ efferre iuſſi ſunt: Eadem etiam poſtea diſciplina ab imperatoribus ſeruata legitur. Peſcenninus Niger (ait Lampridius) vinum & piſtores à caſtris remouit, iuſsítque omnes aceto & buccellato (quem panem biſcoctũ dicimus) contentos eſſe: Sic Iulianus (vt Marcellinus ait libro decimo ſeptimo) buccellatum in viginti

dies

dies humeris militum imposuit. Ac de legionis agmine tot sarcinis onusto indiciũ illud patuit in illo agminis ordine, cùm Cæsar sarcinas & onera legionum exposuit, sub quibus facilè à Neruiis opprimi posse viderentur: quomodo libro tertio Aquitani Romanos impeditos in agmine & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitant: Quomodo Labienus in Africa existimabat Cæsaris milites sub onere ac sarcinis defatigatos, pugnare non posse, vt ait Hircius. Quapropter iste est incredibilis Horatio, admirabilis Tullio, agminis labor in milite, nec in bono duce minor. Cùm Marius æstu magno, agmen ducebat (ait ibidem Cicero) laborabat. Memini calones & lixas & mercatores in exercitu Cæsaris fuisse, sed qui ligna & aquam vasáque parando cibo instrumentáque castrensi operi necessaria militibus ferrẽt: denique (vt iam patuit) singulis legionibus sua impedimẽta fuisse. Ac nonnunquã (ait Suetonius) post magnam pugnam atque victoriam remisso officiorum munere licentiam omnem passim lasciuiendi militibus Cæsar permittebat, iactare solitus, milites etiam vnguentatos bene pugnare posse. Atque illud etiam memini quod tertio belli ciuilis à Cęsare in concione ad milites dicitur vt æquo animo mancipia atque impedimẽta in Italia relinquerent, ipsi expediti, naues conscenderent. Et bello Africano seueritas disciplinæ eadem

seruata est: Cæsar enim ita ex Sicilia exercitum transportauit, vt præter ipsum militem & arma, neque vas,neque mancipium, neque vllam rem quæ militi vsui esse consueuit, in naues imponi pateretur. Ita Cæsar, cùm vsus esset (ait Suetonius) disciplinæ seuerissimus exactor fuit. Atque vna de Cæsaris virtutibus nescio an non sit hæc longè maxima. Laboris (ait Suetonius) vltra fidem patiens erat, in agmine nonnunquam equo, sæpiùs pedibus ante ibat capite detecto seu sol seu imber esset. Nec verò temporis aut loci vlla ferè iniquitas, Cęsaris iter tardabat: Sic secũdo bello Britannico noctu progreditur millia passuum circiter duodecim: & septimo libro summâ hyeme, discussâ niue sex in altitudinem pedum summo militum labore, vias exercitui suo patefecit per Gebennam Aruernorum mõtem, quo tempore ne singulari quidem homini semita vnquam patuerat. Atque inde omnibus suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus, Viennam peruenit: vnde neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Lingones contendit, vt si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate præcurreret, priúsque legiones omnes, quarum duæ in Lingonibus, duæ in Treuiris, sex in Senonibus hyemabant, in vnum locum cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. τέρας horribili vigilantia

lantia, celeritate, diligentia, exclamát Cicero. Illud etiam secundo belli ciuilis de se ait, Tarracone discedit, ped:búsque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: Qualis verò imperator ipse fuit, tales & milites fuere: hac enim militaris itineris celeritate, Pōpeij legati in Hispania & Pompeius ipse in Grecia oppressus est. A Pompeianorum & Cæsaris castris quinque millia passuum proxima intercedebant itineris campestris: Inde excipiebant ad Iberum loca aspera & mōtosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc, hostē prohiberi nil esse negotij.

Adhuc terrestris itineris ratio expedita est, sequitur fluminis & maris traiectio. Flumina traiiciuntur modis quatuor, primò, ponte, quomodo Cæsar Rhenum bis traiecit, nauium magnā copiam ad transportandum exercitū Vbij pollicebantur, vt est libro quarto, sed nauibus neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque & si summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter altitudinem, rapiditatē, latitudinémque fluminis: tamen id sibi contendendum aut aliter nō traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit, tigna bina sesquipedalia, paulùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis interuallo duorum pedum inter se iungebat. Hæc cum machinationibus immissa in flumine defi-

xerat fistucísque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpẽdiculum, sed prona ac fastigiata, vt secundùm naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eũdem modum iuncta interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conuersa statuebat. Hæc vtraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrinque fibulis ab extrema parte distinebantur, quibus disclusis atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt quò maior vis aquę se incitauisset, hôc arctiùs illigata tenerentur. Hæc directa materiâ iniectâ contexebantur, ac longuriis cratibúsque consternebantur: Ac nihilo seciùs sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete subiectæ & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent, & aliæ item supra pontem mediocri spatio, vt si arborum trunci siue naues deiiciendi operis caussâ, à barbaris missæ, his defensoribus, earum rerum vis minueretur neu ponti nocerent. Hæc Cæsaris est descriptio, in qua certè talis architecturæ imperito quædã possint ambigua videri: Primum enim quid est tigna bina interuallo pedum duorum distantia inter se iungi? vtrum bina tigna transuersariis intermedio duorum pedum spatio inter se colligari? an duo tigna inter se quidem continuata,

à duobus

à duobus autem aliis duos pedes seiungi? Secũdò quid est fistuca? vtrum machina cuius pondere tigna illa in solum fluminis adiguntur? an qua solum fluminis fistucatur, id est exæquatur & solidatur? Tertiò quid est quadragenûm pedum interuallum? vtrum in summo fluminis, an in imo, an in pontis contabulatione? Quartò, quid est fibula? nihil verò tota pontis structura magis ambiguum fuerit: E fibulæ siquidem formâ videtur operis firmitudo significari. Quid igitur est fibula? vtrum quadratũ quoddam è firmissima materia vinculũ, quo bina tigna cũ media trabe reuinciuntur? an adminicula eiusmodi quibus in cruce Tau gallici trãsuersum lignũ innititur? Denique quid est sublicas obliquas adigi? vtrum ad perpendiculũ erectas contra tignorum inclinationem tanquam trianguli latera constitui? an transuersas ab vna parte pontis ad reliquam intersecari? Hîc doctorum hominum ingenia sudauere. Qui verò fibulis illis firmitatem operis ostenderit, is Cæsaris mentem, opinor assequetur: E quæsitis autem illis primum quódque mihi magis probatur. Sed vt ad institutum redeam, diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad vtramq; partem põtis firmo pręsidio relicto, in Sicambrorũ fines contendit Sicambrísq; vexatis, decimo octauo pòst die in Galliam se recepit, põtémq; rescidit:

Biennio postea rursus paulò supra eum locum, vt est sexto libro, quo antè, exercitũ traduxerat, simili ratione põtem facere instituit, magnóque militũ studio opus paucis diebus effecit: Militũ (inquã) studio, vt Cæsar ipse ait: miles enim Cæsaris non tantũ frumentator, sed tignarius etiam faber erat: non quòd omnes, architectos fuisse confirmẽ, sed quòd materiari & cuilibet operi materiam cędere & dolare, nec minùs laboriosè secures & dolabras expedire, quàm enses ac parmas cõsuessent. Quin etiã ista militũ architectura, vno die & Ararim ponte iunxit & exercitum traduxit. Qua celeritate permoti Heluetij cũ id quod ipsi diebus viginti ægerrimè confecerant, vt flumen trãsirent, Cæsarẽ vno die fecisse intelligerent, legatos ad eũ de pace miserunt. Sic Menapij cùm in paludes suas confugerent, celeriter effectis pontibus ad deditionẽ compulsi sunt, vt est sexto libro. Sed pontis illa ratio Hispaniensi bello tradita nequaquã prætermittenda est. Cæsar cùm ad flumẽ Bætim venisset, neque propter altitudinẽ fluminis trãsire posset, lapidibus corbes plenos demisit: illa nẽpe fistucatio soli fuit. Ita insuper pònte facto, copias ad castra tripartitò traduxit. Cuius põtis forma etiã dissimilis facta est Alexãdrino bello, de qua sic Hircius, Itaque eodem tẽpore equites Germani dispersi, vada fluminis quærẽtes, partim demissioribus ripis flumen tranarũt & legionarij magnis arboribus excisis

excisis, quæ longitudine vtramq; ripam contingerent proiectis, repentinóque aggere iniecto, flumen transierunt. Nec verò in his mathematicis põtium operibus virtus tãtùm, sed dolus Cæsaris enituit. Exercitum ad Aruernorũ Gergouiã secundũ flumen Elauer ducebat. Quâ re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis põtibus ab altera Elaueris parte, iter facere cœpit. Cùm vterq; vtriq; esset exercitus in cõspectu, feréque è regione castris castra poneret, dispositis exploratorib⁹, necubi effecto põte Romani copias traducerẽt. Erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorẽ æstatis partem, flumine impediretur, quod non ferè ante autumnũ Elauer vado trãsiri solet: Itaque ne id accideret, syluestri loco positis castris è regione vnius eorum pontium quos Vercingetorix rescindẽdos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimẽtis, vt consueuerat misit demptis quibusdam cohortibus, vti numerus legionũ constare videretur: His quàm lõgissimè possent progredi iussis, cùm iam ex diei tẽpore cõiecturam caperet, in castra peruentum, iisdẽ sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontẽ reficere cœpit. Celeriter effecto opere legionibúsq; traductis & castris loco idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Secundus modus traducendi fluminis, est nauibus, cũ Cęsar, vt est primo belli

ciuilis, in maximas rei frumentariæ anguſtias ab Afranio adductus eſſet, atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibúſq; obſiderétur, nec pontes reſciſsi, refici poſſent, imperat militibus Cæſar vt naues faciant, cuius generis eũ ſuperioribus annis vſus Britanniæ docuerat. Carinę primùm ac ſtatumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium, viminibus contextũ coriis integebatur. Has perfectas, carris iunctis deuehit noctu millia paſſuum à caſtris viginti dúo, militéſque his nauibus flumen tranſportat, cõtinẽtémque ripæ collem improuiſo occupat. Hũc celeriter priuſquã ab aduerſariis ſentiatur, communit: huc legionẽ poſtea traiicit, atque ex vtraque parte pontem inſtitutum biduò perficit. Ita commeatus, & eos qui frumenti cauſsâ proceſſerant, tutò ad ſe recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Tertius modus traducẽdi fluminis eſt eodem libro, diducto in plures alueos Sicori Hiſpaniæ flumine. Cæſar ne ſemper magno circuitu per pontẽ equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum triginta in latitudinem complures facere inſtituit, quibus partem aliquã Sicoris auerteret vadúmque in eo flumine efficeret: Ac ſummo labore militũ continuato, diem noctémq; opere in flumine auertẽdo huc iam reduxerat rem, vt equites etſi difficulter atque ægrè fiebat, poſſent tamen atque auderent flumen tranſire: pedites verò tantummodò

modò humeris ac ſummo pectore extarent, vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad tranſeundũ impedirentur. Equites ita tranſeunt. Quartus modus traiiciendi fluuij eodem tẽpore & loco à Cæſare deſcribitur, & longè omnium promptiſſimus. Cùm pedites clamarent, ne Cæſar labori ſuo neu periculo parceret, paratos eſſe ſeſe: poſſe & audere eà tranſire flumen quà traductus eſſet equitatus. Quorum ſtudio & vocibus excitatus Cæſar & ſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obiicere, conandum tamen atque experiẽdum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe: Hos cum legione vna, præſidio caſtris relinquit, reliquas legiones expeditas educit, magnóque numero iumentorum in flumine ſupra atque infra cõſtituto, traducit exercitum: Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac ſubleuantur: interiit tamen nemo. Sic igitur Cæſar equitibus vtrinque diſpoſitis, peditatũ incolumem traduxit: Quo genere traductionis vſus eſt libro ſeptimo, vt Ligerim tranſiret. Liger (ait) locis ferè omnibus à Gallis obſidebatur & ex niuibus creuerat, vt omnino vado tranſiri non poſſe videretur: Itaque Cæſar admodum magnis diurnis nocturníſque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad

Ligerim venit, vadóque per equites inuecto pro rei necessitate opportuno, vt brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis incolúmem exercitum traduxit. In Britannia Tamesis ita traductus est, cùm capite solo, ex aqua milites extarent. Ergo hæc itineraria Cæsaris militia fuit. Pontes variorum generum Vegetius ab exercitu comportari solitos ait. Cæsaris milites faciundi pontis artifices erant, pontes factos non vehebant, sed vbi opus erat, celeriter industriéque faciebant. Nec verò flumina tantùm, sed maria ipsa huic architecturæ militari subiecta sunt: Itaque cùm primâ in Britanniam transmissione, duódecim naues Cæsar amisisset, summo iterum militum studio, earum materia atque ære reliquas refecit. Secũdo in eam insulam commeatu militum architecturâ istâ sexcentas naues onerarias & longas duodetriginta exiguo tempore construxit. Ideóque id in portu contẽplatus, milites collaudauit, vt est quinto libro. Atque iterũ cùm naues iactarẽtur tempestate & quadraginta periissent, reliquas in aridũm ne nocturnis quidem tẽporibus ad militum laborem intermissis subduxit. Ergo miles Cæsaris, naues faciebat, imò verò etiam remigabat. Audiamus igitur quæ libro quinto scripta sunt, Cęsar cùm iterum Britanniã

peteret

peteret longísque nauibus veheretur : tamen longiùs delatus æstu, orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit: Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, quà optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda qui vectoriis grauibúsque nauigiis non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquarunt. Verumenimuerò quamuis Cæsar mathematicis architecturæ Geographiæque artibus tam excellenter ad itinerum difficultates eruditus: attamen nauticæ in Oceano Astrologiæ, quæ ad istam quoque itinerum notitiam attinet, inscientiâ extremam calamitatem penè subiit. Primò bello Britannico cùm equitum naues octodecim, in continentem tempestate essent reiectæ, accidit, vt esset Luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consueuit, Romanísque id erat incognitum. Ita vno tẽpore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quásque in aridũ subduxerat, æstus complebat, & onerarias quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas affictabat: neque vlla Romanis facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur compluribus nauibus fractis, reliquæ cùm essent funibus, anchoris reliquísque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod necesse erat

accidere) totius exercitus perturbatio facta est, neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerãt, quę ad reficiendas eas vsui sunt: Et quod omnibus constabat, hyemare in Gallia oportere, frumentũ in his locis in hyemem prouisum non erat. Hęc sunt libro quarto, vbi & rebellio propterea Britanniæ exponitur, & magna Cæsaris difficultas, vt ei magnæ cuiusdam victoriæ instar fuerit, exercitũ incolumem reduxisse: Sed hęc incommoda, horribilis illa & imperatoris & militum vigilantia, celeritas, diligentia sanauit. Quamobrẽ toto isto militari itinere non solùm magnam regionum scientiam, sed incredibiles, siue terrâ, siue flumine mariue exercitus ducatur, militiæ labores agnoscimus.

DE CASTRORVM ARchitectura.

SEd miles in castra peruenerit, quid deinde? Locus & forma constructióque tota proponitur: castris locus diligendus frumẽtationi, pabulationi, aquationi, lignationi, valetudini militum, sed imprimis victoriæ (si dimicandum sit) idoneus: Sic contra Belgas Cæsar, postquam omnes Belgarũ copias in vnum locum coãctas ad se venire, neque iam longè abesse ab his quos miserat exploratorib⁹, & ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum

rum finibus exercitum traducere maturauit,atque ibi castra posuit.Quæ res & latus vnum castrorum, ripis fluminis muniebat, & post eum quæ erant,tuta ab hostibus reddebat,& cômeatus ab Rhemis reliquísque ciuitatibus ,vt sine periculo ad eum portari possent efficiebat: In eo flumine pons erat: ibi præsidium ponit,& in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit. Hic, castris delectus est valde idoneus locus: Cæsar verò castris ad dimicandum, præcipuè montes & colles appetiuit.Sic tertio libro Sabini castra loco rebus omnibus idoneo, eóque edito & paulatim ab imo accliui circiter passus mille. Contrariû incommodum Galba libro tertio demonstrauit,qui cùm in vico Veragrorum Octoduro posito in valle, non magnâ adiectâ planitie, altißimis montibus undique concluso castra posuisset, hostibus vndique in vallem decurrentibus teláque in castra coniicientibus, magnum periculum adiit,quo liberatus,sæpiùs fortunam tentare noluit,in prouinciam reuertit,confessus iniquum castris locum illum fuisse. Atque hæc de castrorum loco qui postea magis patebit: de forma etiam dicamus. Castrorum formam vnicam & simplicem omni & loco & tempore Romanis fuisse Polybius author est: nos ex eo tantùm quod commune sit castris Cæsaris,assumemus: Itaque loci castris delecti regionem, vnde

ſit in omnes partes latiſsimus deſpectus imperiúmque facilè percipi poſsit, prætorio ſummíque ducis tentorio deſignato, hoc dato tãquam puncto, interuallo autem tanto quantum exercitus requiret, quadratum deſcribito: Anguli quatuor, portæ quatuor erũt, prætoria ad orientem, decumana ex diametro oppoſita, quæſtoria ad meridiem, quintana ad occidentem. Liuius libro quadrageſimo, prætoriam videtur appellare ordinariam, quintanã & decumanam principales, illam dextram, hanc ſiniſtram. Tentoria legatorũ à prætorio hinc atque illinc ſecundùm quadrati dimetientem, latera duo oppoſita bifariam ſecantem, æqualibus ſpatiis ſunto, iuxtáq; ad partem aquationi & pabulationi aptiſsimam legionis cuiuſque cum ſuis Tribunis & Centurionibus diſtincta viis & directa ſunto: ad oppoſitam reliqui quadrati partem regia intercedente via, legionum equites atque inter eos media ſociorum auxilia ſtatuito: à legionum tentoriis ad vallum area, parallela quadruplex eſto: prima vacua ad excipiendum extraordinarios qui caſu aduenerint: ſecũda latior foro rerum venalium cõſtituta, reliquæ duæ totis caſtris parallelo ſpatio circunductæ, tertia quidem anguſtior, quarta latior, vallo velut vrbis muro, pomerij vice adiuncta: denique caſtra ſpeciem notiſsimæ vrbis habeant, vbi viis, ædificiis, ſignis, omnia ciuibus rure domum redeuntibus definita ſint, vt

ſimul-

ſimulatque ad caſtrorum portam miles acceſſerit, ſciat quò ſibi perueniẽdum ſit: Sic enim Polybius & Liuius docent. Cæſar tamen lunatis caſtris Thapſum (vt eſt Africano bello) operibus circummuniuit. Vegetius triquetram & ſemirotundam formam nominat, vtrum hanc lunatam figuram ſignificãs, affirmare non audeo: iubétque vallum veſtiri ceſpite cum terra ipſa herbam continente, altitudine dimidij pedis, latitudine pedis, longitudine ſeſquipedis: Si regio ſit arenoſa, ſaccos more perſico puluerulẽta terra compleri ceſpitis loco iubet: Valli foſſæque etiam formam tradit, ſed variè: vigilias noctis quatuor, ternis horis diſtinguit: Eiuſmodi caſtrorum formam tam ſubtiliter, à Cæſare notatam non comperio: ſed illud certè, quod multò maximum omnium eſt, à legionibus vt antea pontes & naues, ſic & quidem multò pluribus teſtimoniis caſtra fieri ſolita cõperio. Dico (inquam) atque confirmo, materiando, fodiendo, aggerando romana caſtra facta eſſe per certam peditum legionariorum partem ſarcinis & grauioribus armis ad ſigna depoſitis, dum reliqua pars exercitus cum leui armatura ſtaret in armis ad hoſtem, ſi fortè interueniret, propulſandum: Caſtrẽſis igitur architecturæ opera militaria videamus. Cæſar ad quintum Calend. Aprilis Geneuam peruenit, ibi vna legione & militibus quos ex prouincia conuenire iuſſit, à lacu Le-

mano ad montem Iuram millia passuum decem & nouem, murum in altitudinem pedum sexdecim fossámque ante idus Apriles perduxit. Fac Cæsarem Româ octauo die (vt Plutarchus ait) Geneuam peruenisse: mirabile tamen sit septem reliquis diebus & milites coëgisse & tantũ opus effecisse. Nullus verò Cæsaris commentarius est non testis huius militaris architecturæ. Eodem libro contra Ariouistum Cæsar primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Ac quãuis eò magnas interea copias Ariouistus ad munitionem prohibendum misisset, nihilo seciùs Cæsar, vt antè constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus conficere iussit. Vidésne igitur legionarium fossorem? Audi quid Neruico bello faciát sex legiones. Legiones (ait Cæsar) sex quę primæ venerãt, opere dimenso, castra munire cæperunt; paulóque longiùs aggeris petendi caussâ processerũt. Sic quinto libro milites lignationis munitionísque caussâ in syluas discedunt. Ergo fodere, ergo materiari, ergo castra fabricari & architectari legionariis militibus, militare opus fuit. Sed fossæ latitudo vallíque altitudo à Cæsare nonnunquam etiam notatur, vt secundo libro aduersus Belgarum maximas copias castra in altitudinem pedum duodecim vallo fossáque duodeuiginti pedum munire iubet. Vides hîc tanquam vrbis,

atque

—*atque altæ mœnia Romæ?*

Sic octauo libro Cæsar imperat castra vallo pedum duodecim muniri, loriculá, velut alterum vallum pro hac ratione eius altitudinis inædificari, fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorũ pontibus traiectis constratísque coniungi, quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, vt hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex pōtibus, quò tutior altitudine esset, hoc audaciùs longiúsque tela promitteret, alter, quò propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur, portis fores altioréśq; turres imposuit: Huius munitionis duplex erat consilium: námque & operum magnitudine, & timorem suum sperabat fiduciā barbaris allaturum, & cùm pabulatum frumentatúmque longiùs esset proficiscēdum, paruis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Sed callidiore consilio castra aduersus Afranium (vt est primo belli ciuilis) Cæsar facere cōstituit, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere & procul videri necesse erat, sed à fronte castrorum contra hostem pedum viginti, fossam fieri iussit: prima & secunda acies in armis, vt ab initio cōstituta erat, permanebat. Post hos, opus in

occulto acies tertia faciebat: sic omne priùs est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet, & quod longiùs erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singuláq; latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossásque ad eandem magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Tertiò die postea vallo castra communit. Ergo castrorum forma à Cæsare & facta & descripta eiusmodi est: Militem tamen in hoc opere castrensi sarcinis & grauioribus armis expeditum fuisse, quod antea posui, Cæsaris varij loci demonstrant: primus est libro secundo cùm sex legiones in faciendo opere occupatæ tam subitò à Neruiis opprimerētur, vt non modò ad insignia accommodáda, sed etiam ad galeas induendas scutísque tegumēta detrahenda tempus defuerit. Hic, inquam, locus ostendit insignibus & galeis & scutis positis munitioné castrorum fieri solitã. Idem libri tertij locus ostendit de Morinis in syluas abditis, Cùm Cæsar castra munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere Romanis, hostes subitò ex omnibus partibus syluæ euolauerunt & in Romanos impetum fecerunt: Romani celeriter

arma

arma cœperũt, eósque in syluas repulerunt. Hic locus alter item ostendit faciendis castris arma grauiora poni solita, sicut iam dictum est in frumẽtatione, cùm Britanni dispersos legionarios depositis armis in metendo occupatos adorti sunt: illic enim arma in frumentatione deposita dicuntur. Tentoria verò castrensia, pellicea fuisse locus ille tertij libri demonstrat, Eiusmodi tẽpestates sunt consecutæ, vt continuatione imbrium diutiùs sub pellibus milites cõtineri non possent. Item alter ille tertio belli ciuilis, Cæsar castris ad Apsum flumẽ positis sub pellibus hyemare constituit. Denique tertius locus ille docet idem Africano bello, Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant, reliqui ex vestimentis tentoriolis factis atque arundinibus coriísque contextis protegebantur. Sed tota hæc castrensium munitionum opera, locorum oppugnatione & propugnatione postea longè pleniùs intelligentur, id modò statuo, legionarium militem tentoriorum, fossarum, vallorũ opificẽ ex disciplina Romana & Cęsariana fuisse: neq; laboribus illis fractũ fuisse aut debilitatum, sed exercitatum robustiorémq; factum, vt præ tantis & agminis & castrẽsis munitionis laboribus, scutum, gladium, galeã ferre, in onere is miles non plus numeret, quàm humeros, lacertos, manus, præq; iis operib⁹ pręliari leuissimum, imò iucũdissimum existimet,

Romanus (eheu) posteri negabitis, (ait ille)
Fert vallum & arma miles.

At verò, inquam, vt quod proposui concludam,
Romanus (eheu) posteri quid agimus?
Materiando, fodiendo, aggerando castra fecit.

DE AMBVLATIONE.

VErùm esto, miles arma ferat, vallum ferat, cibaria ferat, & si quid ad vsum sit, ferat, castra materiando, fodiendo, aggerando faciat: Abiectis illis oneribus expeditum armis tanquam membris alacrem ad prælium videamus: tyrones quidem quotidie & manè & à meridie, omnibus armorum generibus in hoc castrensi campo exerceantur, veterani semel: (has enim leges Vegetius à veteribus institutas tradit.) Hostis nullus adest? adesse tamen comminiscamur, aciem instruamus: & si non dimicatum, attamē veluti dimicationis caussa ambulatum deducamus. Augusti atque Adriani constitutionibus (ait Vegetius) cautum erat, vt ter in mense tam equites quàm pedites educerentur ambulatum: Hoc enim verbo genus huius exercitationis appellabant. Decem millia passuum miles armatus gradu illo militari, quem diximus, eat redeátque, sed magnam partem itineris pleniore gradu, maximam cursu conficiat, interímque quemlibet aciei ordinem meditetur: Atque in sum-

ſumma ordinum permiſtione, miles ordinem tamen ſequatur, vexillum nuſquam oculis amittat, neque planis tantùm locis hæc itinera, ſed cliuoſis & arduis fiât, vt nulla non prouiſa difficultas poſsit accidere, aut ſi ambulatio nulla ſit, exercitatio tamen nuſquam deſit, miles ſyluam cædat, æſtiuis temporibus natet, ad palum dimicet, ſaltet, currat. Exercitationis huius exempla apud Liuium frequentia ſunt: ſic enim libro triceſimo tertio de Sempronio, Ibi, quia ocioſa caſtra erant, crebrò decurrere milites cogebat, vt tyrones aſſueſcerent ſigna ſequi & in acie cognoſcere ordines ſuos. Et libro triceſimo ſexto de Scipione Africano, Primo die legiones in armis quatuor millium ſpatio decurrerunt, ſecundo die arma curare & tergere, antè tentoria iuſſit, tertio die ſudibus inter ſe in modum iuſtæ pugnæ concurrerunt, præpilatiſque miſsilibus, iaculati ſunt, quarto die quies data, quinto iterùm in armis decurſum eſt. Sed cæſarianam militiam recepi & exercitationis huius exempla apud Cæſarem clara ſunt, Superius inſtitutum Cæſar (vt eſt tertio belli ciuilis) in equitibus ſeruabat, vt quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes atque expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prǫliari iuberet, qui quotidiana cõſuetudine vſum quoque eius generis præliorum perciperent: His erat rebus effectum vt equites

mille, apertioribus etiam locis, ſeptem millium Pompeianorum impetum, cùm adeſſet vſus, ſuſtinere auderēt, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Exempla huis ſcholæ multò clariora ſunt Africano bello, cùm paruas copias haberet Cæſar & magnam quidem partem tyronum. Cæſar (ait Hircius) iubet milites rurſus ad opus redire & per cauſſam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit. Simile deinde paulò pòſt, Cæſar non more ſuperiorum imperatorum, in hybernis exercitū continebat, ſed in tertio quartóque die procedēdo, propiúſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat, operéque faciendo milites ſe circunſpiciendi non habebant facultatem. Tum deinceps, Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere atque opus facere, vallúmque & foſſam per medium campum ducere, aduerſariorúmq; excurſionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facefe, & in iugo, ne à Cæſare excluderetur, approperarė. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equeſtribus prælijs inter ſe quotidie dimicabant. Sed eodem demum libro ſchola totius meditationis huius contra nouos hoſtes egregia eſt, Cæſar contra eiuſmodi hoſtium genera copias ſuas non vt imperator exercitum veteranum victorémque maximis rebus geſtis, ſed, vt laniſta tyrones gladiatores

con-

condocefaceret, quo pede ſe reciperent ab hoſte & quemadmodum obuerſi in aduerſarios & in quantulo ſpatio reſiſterent, modò procurrerent, modò recederēt comminarentúrque impetum, ac prope quo loco & quemadmodum tela mitterent præcipit. Mirificè enim hoſtium leuis armatura anxium exercitum Cæſaris atque ſolicitum habebat, quia & equites deterrebat prælium inire propter equorū interitum, quòd eos iaculis interficiebant & legionarium militem defatigabant, propter velocitatem: Grauis enim armaturę miles ſimulatque ab his inſectatus cōſtiterat in eóſque impetū fecerat, illi veloci curſu facilè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæſar vehementer commouebatur: quia quodcunque prælium quoties erat commiſſum, equitatu ſuo ſine legionario milite, hoſtium equitatui leuíque armaturæ eorū nullo modo par eſſe poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod nondum legiones hoſtium cognouerat, & quónam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu leuíque armatura, quæ erat mirifica, ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat eò etiā hæc cauſſa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque, militum animos detinebat in terrore. Cui vni rei tamen inuenerat remedium: Námque elephantos in Italiam tranſportari iuſſerat, quò & Cæſaris miles ſpeciem & virutem beſtiæ cognoſceret, & cui parti corporis eius, telum fa-

cilè adigi posset oneratúsque ac loricatus elephantus cùm esset, quæ pars corporis eius nuda sine tegmine relinqueretur, vt eò tela coniiceréntur: Prȩterea vt iuméta, bestiarum odorem, stridorem & speciem, consuetudine captarum, non reformidarét, quibus ex rebus, largiter erat consecutus: Nam & milites, bestias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoscebant, equitésque in eos pila præpilata coniiciebant, atque in consuetudinem, equos ipsarum bestiarum adduxerant. Ob has caussas quas suprà cómemoraui, solicitabatur Cæsar, tardiórque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritatéque excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contrà, Gallos homines apertos miniméque insidiosos, qui per virtutem, non per dolũ dimicare consueuerunt: Tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites, hostium dolos, insidias artificiáque cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret. Itaque quò hæc cæleriùs conciperent, dabat operam vt legiones non vno loco cótineret, sed per caussam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quòd hostium copias à se suóque vestigio non discessuras existimabat: atq; post diem tèrtium productas accuratiùs suas copias, sicut instruxerat, præter hostium castra prætergressus, equo loco inuitat ad dimicandũ. Hac totâ Hir-

cij historiâ mirificum Cæsaris magisterium in tyronibus erudiendis agnoscimus. Atque in hac castrensi schola exercitus lustratio fuit, quâ tanquam in romani census lustro, cuiusque peditis equitísque virtus aut ignauia pro meritis afficiebatur: Sic Cęsar in Treuirorum finibus cùm eò legiones ex omnib⁹ hybernis euocasset, exercitũ anno belli Gallici nono lustrauit: Sic iterũ Africano bello lustrauit: Ac præmia illa de quibus antè in stipẽdio dixim⁹, in castris data sunt: supplicia etiam in milites ignauos aut seditiosos constituta sunt, quæ militaribus delictis grauia erant. Si quis furatus esset, aut præmij consequendi gratiâ peierasset, aut locum in acie deseruisset aut in vigiliis dormitasset, aut adolescentis ætate ac flore abusus esset, fustibus cædebatur ac lapidibus obruebatur (ait Polybius) Et illud nimirum Ciceronis est in Philippicis, Si Antonius Consul, fustuarium meruerunt legiones quæ Consulem reliquerũt. Si totus exercitus vel magna pars deliquisset, sorte decimus quisque ad supplicium legebatur, vt ostendit Liuius libro secundo: Decimatio illa nempe fuit, de qua pro Cluentio Tullius, Statuerunt ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret: Sic igitur decimus quisque plectebatur, reliquis extra vallum agẽtibus,

annona ordeum tantùm erat, donec egregio facinore ſatisfactũ videretur: Hęc autem ſeueritas Romanis illis imperij authoribus tanta fuit, vt Poſthumius & Torquatus filios, quia patrum iniuſſu contra hoſtem ierant, quamuis victores & hoſtium ſpoliis opimos: tamen ſecuribus percuſſerint, ipſique naturæ ac patrio amori ius maieſtatis atque imperij prætulerint. Ac Cæſar (ait Suętonius, militem pari ſeueritate atque indulgentiâ tractabat: non enim vbique nec ſemper, ſed cùm hoſtis in proximo eſſet, coërcebat: Tũ maximè exactor grauiſsimus diſciplinæ delicta neq; obſeruabat omnia, nec pro modo exequebatur, ſed deſertorum ac ſeditioſorum & inquiſitor ac punitor acerrimus, conniuebat in cæteris: Itaque duabus cladibus vno die acceptis, vt eſt libro tertio belli ciuilis, Cęſar habita concione, nonnullos ſigniferos ignominiâ notauit ac loco mouit: Sic Africano bello, præfectos quoſdam (quorum negligentiâ, militum nauis amiſſa eſſet) ignominiæ cauſſâ dimittendos ab exercitu, grauiſsimúmque in eos edictum proponendum, curauit. Ac eodem bello exemplum illud eſt exauthorandi militis in pœnã maleficij conmiſsi cũm nona & decima legiones è Sicilia in Africam exponuntur: His enim legionibus expoſitis, Cæſar (ait Hircius) memor in Italia priſtinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, paruulam modò cauſſulam nactus,

quòd

quòd C. Auienus Tribunus militum decimæ legionis, nauem commeatu familiáque sua atque iumentis occupauisset, neque militem vnum à Sicilia sustulisset, postero die de suggestu conuocatis omnium legionum Tribunis Centurionibúsque, Maximè vellē (inquit) homines suæ petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent: Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt, quo cæteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documētum more militari constituā. Quapropter C. Auiene, quòd in Italia milites populi Romani contra Rempub. instigasti, rapináſque per municipia fecisti, quódque mihi reíque publicæ inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentáque in naues imposuisti, tuáque opera militibúsque tempore necessario Respub. caret ob eas res ignominiæ caussâ ab exercitu meo te remoueo, hodiéque ex Africa abesse, & quantum potes proficisci iubeo. Itémque te A. Fontei, quòd Tribunus militum seditiosus malúsque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecuti ita vos gesseritis, vt neque bello fortes neque pace boni aut vtiles fueritis, & magis in seditione concitandísque militibus aduersariorum nostrorum imperatoris, quàm pudoris modestiæque

fueritis ſtudioſiores, indignos vos eſſe arbitror qui in meo exercitu ordines ducatis, miſsóſque facio, & quantum poteſtis, abeſſe ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos Cẽturionibus, & ad ſingulos non amplius ſingulis additis ſeruis, in nauim imponendos ſeparatim curauit. Quid plura: miles in caſtris nunquam otioſus ſit: hac enim quotidiana exercitatione fiet, vt nihil magis optet, quàm prælium, nihil ſeditionis moueat. Sic Cæſar cùm hoſtibus appropinquaret, diſciplinæ exactor grauiſſimus erat: Et tamen aliquando exercitationis huius negligentiâ, maximam totius exercitus perturbationem euitare non potuit, de qua ſic eſt libro primo, dum paucos dies ad Veſontionem rei frumentariæ commeatúſque cauſsâ moratur, ex percunctatione Romanorum vocibúſque Gallorum ac mercatorum, qui ingẽti magnitudine corporum Germanos incredibili virtute atque exercitatione in armis eſſe prædicabant, ſæpenumerò ſeſe cum his eſſe congreſſos, ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuiſſe, tantus ſubitò timor omnem exercitum occupauit, vt non mediocriter omnium mentes animóſque pertubaret. hic primùm ortus eſt à tribunis militum ac præfectis, reliquíſque qui ex vrbe amicitiæ cauſsâ Cæſarem ſecuti magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari vſum habebant, quorum alius alia cauſsâ

illata

illata quàm ſibi ad proficiſcendum neceſſarium eſſe diceret, petebat, vt eius voluntate diſcedere liceret: nonnulli pudore adducti, vt timoris ſuſpitionem vitarent, remanebant, hi neque vultum fingere, neque interdum lachrymas tenere poterant, abditi in tabernaculis aut ſuum querebantur fatum, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur, vulgò totis caſtris teſtamenta obſignabantur: horum vocibus ac timore paulatim etiam hi qui magnum in caſtris vſum habebant, milites Centurionéſque, quíque equitatui præerãt, perturbabantur. Qui ſe ex his minùs timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias locorum itineris & ſyluarum magnitudinem quæ intercederent inter eos atque Ariouiſtum, aut rem frumentariam vt ſatis commodè ſupportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renũciabant, cùm caſtra moueri, & ſigna ferri iuſſiſſet, non fore dicto audientes milites neque propter timorem ſigna laturos. Sed hanc perturbationem Cæſar eloquẽtiâ ſuſtulit, partim ſpem pacis ab hoſte, atque etiam ſi obſtinatus eſſet, victoriæ demõſtrando. Cùm Germani ſæpe, victi eſſent à Romanis atque etiam à Gallis, quos tamen Romani viciſſent; partim militum ignauiam & arrogantiam accuſando, qui de imperatoris ſui virtute, conſtantia, conſilio atque officio quærerent: denique militiæ deſertoribus

ſupplicium illa ipſa authoritate & ſeueritate, de qua paulò antè dixi, minitando: Poſtremò quòd in longiorem diem collaturus fuiſſet, repræſentaturum eſſe, & proxima die de quarta vigilia, caſtra moturum, vt quamprimum intelligere poſſet, vtrum apud eos pudor atque officium, an timor plus valeret. Quod ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſola decima legione iturum, de qua non dubitaret: ſibíque eam prætoriam cohortem futuram: Huic legioni Cæſar & indulſerat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè: Itaque illa Cæſaris oratione mirum in modum conuerſæ ſunt militum mentes, & magna belli gerendi cupiditas innata. Sic in poſterum Cæſar diligenter cauit ne per otium, eiuſmodi quicquam in caſtris oriretur. Gallos Tenctheris & Vſipetibus Germanis ſtudere intellexit, vt eſt quarto libro: Itaque ad conſilia capienda nihil ſpatij dandum exiſtimauit, quin celeriter octo millium itinere cõfecto priùs ad hoſtium caſtra peruenit, quàm quid ageretur Germani ſentire poſſent. Otium verò contrarium, vt eſt ſecundo belli ciuilis, cauſſam militibus defectionis contra Curionem meditandæ dedit. Quare diſciplina militaris in quotidianis ambulationibus & exercitationibus ſeuerè teneatur, præcipuéque Imperatoris, Legati, Tribuni: Centurionis authoritas ſeueritáſque meditationibus iſtis appareat: Hîc enim

enim miles victoriam meditatur tantóque ideò promptius assequetur quantò diligentius meditatus fuerit. Sit igitur castris positis miles perpetuò paratus & promptus ad dimicandum. Libyci pastoris labores cum legionarij militis laboribus Maro comparauit, quòd vterque dies & noctes ambulet, portet arma, tectum, cibum, protinúsque stet expeditus in opere: Ergo ait,

Sæpe diem noctémque & totum ex ordine mensem
Pascitur, ídque pecus longa in deserta, sine vllis
Hospitiis, tantum campi iacet, omnia secum
Armentarius Afer agit, tectúmque larémque,
Armáque, amyclæúmque canẽ, cressámque pharetrã:
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce viam dum carpit, & hostem
Ante expectatum positis stat in agmine castris.

TERTIA PARS.

PPARATVM & castra diximus, reliquus est prælij congressus, de quo varia præcipi solent à magistris huius doctrinæ: quatuor autem communia sunt, in præliis consideranda & comparanda, vires, locus, ordo, cohortatio: quorum ratio à Cęsare diligenter habita est. In obeundis expeditionibus (ait de Cæsare Suetonius) dubium cautiórne an audentior fuerit. Ego verò ex ipsius rebus gestis fortissimum quidem, sed partibus infinitis prudentiorem statuere possum: Vires igitur quę satis essent ad victòriam semper habuit. Itaque si quando maiores hostium vires fuerunt, pugnâ abstinuit: Sic cùm propè trecēta Belgarum millia vno tempore armata essent, & castra à millibus passuum minùs duobus contra ipsius castra posuissent, Cæsar quamuis octo plenas legiones haberet: tamen primò propter multitudinem hostium

hoſtium & propter eximiam opinionem virtutis,prælio ſuperſedere ſtatuit. Vercingetorix (vt eſt ſeptimo libro) octoginta millia peditum, quindecim equitum habebat: Cæſar quamuis decem legiones haberet : tamen quod hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat, dimicare noluit : ſed trãs Rhenum in Germaniam mittit, equitéſque accerſit & leuis armaturæ pedites qui inter eos præliari cõſueuerant. Quot millia? inquies, Cæſar tacet,ſed tot,inquam,exiſtimato, quot ad victoriam ſufficere ſtatuerit: ac iam cùm viribus equitum reſpondet, tum demum præliatur. Cum Pompeio, cum Scipione non antè dimicauit quàm totæ copiæ tranſportatæ eſſent. Quínetiam,ſi dimicare cogeretur, ne cũ maiore multitudine dimicaret id callidè agere conſueuit, vt hoſtium copias diſtraheret,ac diſſipatas,faciliùs vinceret:Sic, ne contra trecenta illa Belgarum millia vno tempore confligere cogeretur, Diuitiacum Heduum cum Heduis copiis in Bellouacorum (quorum ſexaginta delecta millia in Belgarum caſtris erant) fines ad hoſtium manus diſtinendum ac diſtrahendum ab ſe dimiſit, ac Bellouacis, cùm eorum finibus Hedui appropinquarent,perſuaderi non potuit vt diutiùs cum reliquis Belgis morarentur. Aduerſus Ambiorigem,diſciplinæ conſilium idem eſt. Ambiorix rex Eburonum legatos Cæſaris Cottam & Sabinum cum toto exercitu deleue-

rat, sed facinoris sui defensores permultos habebat, Neruios, Aduaticos, Menapios, Germanos, Senones, Carnutes. Cæsar vt hanc cladem indignissimè tulit, ita grauissimè vindicandam statuebat, atque ideo omnia priùs Ambiorigi auxilia detrahenda, quò faciliùs destitutum opprimeret: Itaque Cæsar ipse cum quatuor legionibus hyeme nondum confectâ Neruios improuisos & inopinantes, in deditionem coëgit: Senones & Carnutes partim concilio Gallię publico, partim celeritate & legionum terrore cõpescuit, Menapios quinque legionibus subegit, per Labienũ Treuiros deiecta Induciomari factione, & Cingetorigi principatu reddito, recepit, copiísque omnibus coäctis Germaniam terruit: atque ita demum Ambiorigis fines omnibus auxiliis nudatos spoliauit próque libidine vexauit. Quamobrem, vt in cæteris contentionibus, sic in bello ne Hercules quidem contra duos: Itaque istam quoque prudentiam Cæsar habuit, vt hostium vires viribus æquaret. Ac quod Vegetius è veterum authorum aliquo descripsit, in Consulari exercitu legiones duabus plures non fuisse, id de Consule vnius prouincię rectore accipiẽdum: At Cæsar, duas Gallias initio habuit: Itaque legiones quatuor à Repub. primo anno accepit, & cũ prouincias bello plures appeteret, duas Heluetico bello addidit, séxque tum legiones habuit: secũdo deinceps octo,

reliquis

reliquis annis decem præter auxilia annuáque ſuppleméta aſcriptiuorũ(vt appellat Varro,)qui aſcribebantur inermes, vt ſuccederent armatis militibus, ſi quis eorum deperiſſet: qui numerus videtur duodecim cohortium fuiſſe,vt ſexto commentario ad Rheni pontem:vbi præter decem legiones,numerantur etiam cohortes duodecim: Legiones verò Cæſaris in commentariis belli Gallici diſertè nominãtur prima, ſeptima, octaua, nona, decima, vndecima, duodecima, decimatertia, decimaquarta, decimaquinta. Et Cicero ad Atticum de Cæſaris copiis ad bellum ciuile,Video(ait)illac facere legiones vndecim. Quantæ vero decem legionum vires fuerint, oſtendit illa vox Cæſaris Hiſpanienſi bello Luſitanos accuſantis,An me delecto,nõ animaduertebatis decem habere lectas quidẽ legiones, populum Romanũ,quę non ſolum vobis obſiſtere, ſed etiam cœlum diruere poſſent? Quin, vt Liuius libro viceſimo prodidit,populus Romanus ſociorum latiníque nominis trecenta millia ad Gallos Italiæ aditu prohibendum vno tempore armata ſunt, vnde ſatis cõſtat exercitus modum ex hoſtium numero metiẽdum eſſe: Quinetiam Cæſar exercitus mediocres locis diuiſis plures habere maluit,quàm vnicum permagnum & vno loco cõiunctum: vt bello Venetico plurimæ nationes agitatæ in Romanos, cum Venetis coniurauerãt,Curioſolites,Oſiſſimi, Nannetes,

Diablintres, Vnelli, Lexobij, Eburones, Morini, Menapij metuebantur etiam Aquitani, Germani, Britanni: Gallorum etiam reliquorum motus timebatur. Ergo Cæsar, tametsi octo legionibus & duodecim cohortibus legionariis armatus esset: quamuis etiam Belgæ omnes victi propemodum, aut pacati essent, Celtæ reliqui factione aliqua sociati essent: partiendum sibi tamen ac latiùs distribuendum exercitum putauit, vt cum paucioribus hostium reliquorum copiis faciliùs dimicaret: Itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit, huic mandat, Rhemos reliquósque Belgas adeat atque in officio contineat, Germanósque qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim nauibus flumen transire conentur, prohibeat: Publ. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim & magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum Legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas Lexobiósque mittit, qui eam manum distinendam curet. Decium Brutum adolescentem classi gallicísque nauibus quas ex Pictonibus & Sanctonis reliquísque sociorum Celtarum regionibus conuenire iusserat, præficit, & cùm primùm posset, in Venetos proficisci iubet, ipse

eò

eò pedestribus copiis contendit. Quare videtur Cæsar eo bello copiarum numero superior fuisse, & hostium copias ita distraxisse, vt faciliùs vinceret.

LOCVS.

CÆsaris disciplina prudentiáque in viribus copiarum perspecta est: potest par & eadem in loco futuri prælij perspici: nec enim minus de prælij loco, quàm de militum viribus securus esse voluit: Superiorem autem Cæsar optauit: ventum etiam & solem congruentem doctores addiderunt. Clara sunt huius prudentiæ ac multa in commentariis exempla, Cæsar contra Pharnacem regem Ponti castra editissimo colle fecerat, cum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis, castra hostis diuideret: Itaque cùm interposita tanta locorum iniquitate Pharnaces Cæsarem esset aggressus, celerrimè superatus est, vt Cęsar, hostis primùm inanem ostentationem, quam putabat irriserit, postea verò incredibilé temeritatem sit admiratus, & eò loci productá aciem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset. At verò longè aliter Cæsar, vbi Vercingetorigem cum omni equitatu expeditísque peditibus à castris abesse cognouisset, mediâ nocte, silentio profectus ad hostium castra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores ad-

uentu Cæsaris cognito, carros impedimentáque sua in arctiores syluas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto instruxerũt: Quâ re nunciatâ, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat ab infimo leniter accliuis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta: hoc se colle interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, omniáque vada ac saltus eius paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati vt si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: Indignantes autem Romanos quòd conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcentes, Cesar edocet quanto detrimento & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam, quos cùm sic animo paratos videret vt nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua laude habeat chariorem: sic milites consolatus, eodem die reducit in castra. Hoc idem factum Cæsar postea in castiganda militum cupiditate, qui iniquo ad Gergouiam loco magnum periculum adiissent, repetiuit: Cùm ad Auaricum sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset ne paruũ modò detrimentum in contentione propter ini-

quitatem

quitatem loci accideret. Secundum eiuſdem prudentiæ exemplum eſt libro octauo, Bellouaci locum caſtris excelſum impedita circundatum palude delegerant: impedimenta omnia in vlteriores ſyluas contulerant, cúmque Cæſar inſtructa acie contra ſtaret, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedūt. Cæſar tametſi dimicare optauerat: tamen admiratus tãtam multitudinem hoſtium valle intermiſsâ, magis in altitudinem depreſſa, quàm late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. Hîc prudentiam eandem, nullam audaciam vides: deinde cùm pontibus palude conſtrata, legiones traduxiſſet, aciem conſtituit eo loco vnde tormento miſſa tella in hoſtium cuneos coniici poſſent: Bellouaci confiſi loci naturâ cùm dimicare non recuſarent, ſi fortè Romani ſubire collem conarentur, in acie permanſerunt. Quorum pertinaciâ cognitâ Cæſar prælio abſtinet, eo loco caſtra metatur. Ergo in his exemplis clara rei militaris ſcientia demonſtratur. Ac ſi natura ipſa ſuperiorem ſitu locum denegaret: arte tamen Cæſar efficiebat, vt contra Belgas ſecundo libro, Collis vbi caſtra poſuerat, paululum ex planitie editus, tantùm aduerſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque ex vtraque parte lateris deiectus habebat, & in frontem leniter faſtigiatus paulatim ad planitiem redibat: ab

vtroque latere eiús collis, & transuersam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum & ad extremas fossas castella constituit ibíque tormenta collocauit, ne cùm aciem instruxisset, hostes qui tantum multitudine poterant, à lateribus pugnantes Romanos circumuenire possent. Hoc facto, duabus legionibus quas proximè conscripserat in castris relictis, vt si quo opus esset subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit: hostes item suas copias è castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter Romanorum & hostium exercitum: hanc si Romani transirent, hostes expectabant. Romani autem, si ab illis initium transeundi fieret, vt impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur: Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum prælio, Cæsar reduxit suos in castra. Hæc Cæsaris in speciem magnifica virtutis ostentatio fuit, reuera simulatio prudentiæ plenissima fuit: Acies enim sic instructa velut in castris vnica tantùm porta aperta cum hostibus prælium commissura fuit: Castra enim erant à tergo, fossæ & vallum ab vtroque latere, vt à fronte tantùm dimicari posset. Quamobrem tã multis documentis manifestum est Cæsaris iudicium, quantus victoriæ artifex & machinator sit locus: Sed cùm dolo gerenda res est, lo-

cus

cus sine dubio est omnium insidiarum receptator & fabricator improbissimus: túmque virium ratio minor habetur, tanquam locus ipse multorum militum numero habeatur: Ergo huic iniquitati ne Romani quidem ipsi pares esse potuerunt. Romanarum ad Varutam quindecim cohortium tantâ militiæ disciplinâ eruditarum, & quidem hostibus numero, vt Cæsar confitetur, parium: attamen loci iniquitate ab Eburonibus circumuentarum, internecio facta est: Collocatis enim insidiis bipartitò, in syluis opportuno atque occulto loco, Romanorum aduentum Eburones expectabant. Cùm se pars Romani agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraque parte eius vallis, subitò sese ostenderunt, nouissimósque premere & primos prohibere ascensu præliúmque committere cœperunt procul tela coniiciendo, impetum facientibus velocissimè cedendo, interímque nudatos, ab latere aperto feriendo: denique reuertentes circunsistendo tandem omnes interemerunt. Quamobrem intelligimus quas vires locus habeat. Stulta verò & anili superstitione, locorum circunstantia quæritur. Mithridates Romanos eo loco vicerat, vbi Cæsar castra postea posuit, Pharnaces Mithridatis filius eandem loci felicitatem sibi proposuit: Itaque auspiciis & religionibus inductus misera clade eodem loco deletus est: Talis est in

in tempore vanitas dierum Romanis atrorum & infelicium. Hæc superstitio Ariouistum Germanorum regem perdidit: Nam cùm quæreret Cæsar quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat caussam, quòd apud Germanos ea consuetudo esset, vt matresfamiliàs eorum sortibus & vaticinationibus declararent, vtrum prælium committi ex vsu esset necne: eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam prælio contendissent. Quid igitur? vtrum superstitionis huius tanquam certi in hoste timoris occasionem Cæsar ignorauit, vtrum contempsit? imò verò postridie eius diei instructâ acie, vsque ad castra hostium accessit, eósque ad pugnam pertractos deleuit. At Cæsar, ait Suetonius, nulla vnquam eiusmodi religione à quôquam incœpto absterritus vel retardatus est. At temporis circunstantia vnà cum loco in bellis verè considerari illa solet: quod præcipuum sit æstiuũ maturis frugibus: belli tamen gallici annis quinto, sexto, septimo, octauo Cęsar summis hyemis difficultatibus res maximas confecit. Diurnum tẽpus præliis aptius creditur, & id in commẽtariis ita traditum est primo belli ciuilis, nocturna prælia esse vitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timori magis quã religioni consulere consueuerit: At lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam Tribu-

norum

norum militum & centurionum prǫsentiam afferre: quibus rebus coërceri milites & in officio contineri soleant. Atque id consilium est Pompeianorum Cæsaris hostium: At Cæsaris ipsius consilium tale est. Alexandrino bello, Alexandrini Cæsari redeunti, cum classe occurrerunt, qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur: nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis qui locorum fiducia confidebāt: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quòd nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutē posset notare, neque inertiam. Sic nox Africano bello & ventus accusantur: Quod ni in noctem prælium esset coniectum, ait Hircius, puluísque vento flatus, omnium prospectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti, in potestatem Cæsaris venissent, equitatúsque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset: quo tamen Cæsar tum vsus est, cùm illud à Pompeianis deliberatur: sic aliàs sæpe: & nocturnū Pompeij cōtrà Mithridatem prælium, nobilissimam hac ipsa temporis occasione victoriam peperit, cùm luna quasi commilitans, à tergo hostibus, à facie Romanis se præbuisset: Pontici per errorem longiùs cadētes vmbras suas quasi hostium corpora petebant, & Mithridates quidem nocte illa debellatus.

Ordinis ratio ſuccedit apud Liuium vno præcipuè octaui libri loco, ſed ſatis obſcurè de duorum Conſulum coniuncto exercitu propoſitus in triplici acie haſtatorũ, principum, triariorum: in vnaquáque autem acie leuem & grauem armaturam collocat: leues, qui haſtam tantùm gæſaque gererent: trecentos in haſtatis, totidem in principibus, quos vtróſque antepilanos appellat: Sed grauis & in haſtatis & principibus armaturæ numerum non habet: in tertia acie viginti quinque millia centum & decem ſtatuit, ac diſtribuit æqualiter in triarios, grauiter armatos & leuiter armatos rorarios & accenſos, vt in tertia quaque parte ſint octo millia trecenti ſeptuaginta: Sic autem Liuius loquitur, Prima acies, haſtati erát, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe modicum ſpatium: manipulus leues vicenos milites, aliam turbam ſcutatorũ habebat: Hæc prima frons in acie florem iuuenum pubeſcentium ad militiam habebat: Robuſtior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus eſt nomen: hos ſequebantur ſcutati omnes inſignibus maximè armis: hoc xxx. manipulorum agmen, antepilanos appellabãt, quia ſub ſignis iam alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo vnuſquiſque tres partes habebat: earum vnamquanque primum pilum vocabãt: tribus ex vexillis conſtabat: vexillũ CLXXXVI homines erant: Primum vexillum triarios ducebat,

bat, veteranum militem ſpectatæ virtutis: ſecundum rorarios, minus roboris ætate factíſq; : tertium accenſos, minimæ fiduciæ manum, eo & in poſtremam aciem reiiciebantur: Vbi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant: ſi haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant: tum principum pugna erat: haſtati ſequebãtur, triarij ſub vexillis conſidebãt ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſub erecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus, quàm vallo ſepta, inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quóque haud ſatis proſperè eſſet pugnatum, à prima acie ad rriarios ſenſim referebãtur. Inde rem ad triaríos rediſſe, cùm laboratur, prouerbio increbuit. Et ſic Varro triarios dictos eſſe ait, quòd in acie tertio ordine extremis ſubſidio deponebantur. Triarij cõſurgentes vbi in interualla ordinũ ſuorum principes & haſtatos recepiſſent, extemplo compreſsis ordinibus velut claudebãt vias, vnóque continente agmine, iam nulla ſpe pòſt relicta, in hoſtem incedebant: id erat formidoloſiſsimum hoſti, cùm velut victos inſecuti, nouam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Hactenus Liuius de triplici Romanorum acie, vt in haſtatis flos eſſet iuuentutis, in principibus robuſtior ætas, in triariis ſpectatior virtus, vt ordines mili-

tiæ loco pariter & virtute crefcerẽt, robuſti milites haſtati, robuſtiores haſtatis principes, robuſtiſsimi omniũ triarij. Sed eodẽ deinceps Liuij loco è prœlij adminiſtratione, res tota pleniùs intelligitur, cùm Latini pari militiæ diſciplina aduerſus Romanos prœliãtur, nec vexilla cũ vexillis tãtùm vniuerſi haſtati cum haſtatis, principes cum principibus, ſed Cẽturio cũ Centurione, ſi turbati ordines non eſsẽt, concurrendũ ſibi eſſe ſciebat: Primò igitur vtrúmq; æquis viribus, eodem ardore animorũ gerebatur res: deinde ab læuo cornu haſtati Romani non ferẽtes impreſſionem Latinorũ, ſe ad principes recepere, tum Decio Conſule altero pro legionum, romanorum victoria diis ſuperis inferiſque deuoto conſternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vaſtitatem latè fecerunt. Simul & Romani exolutis religione animis, velut tum primùm ſigno dato cohorti, pugnam integram ediderunt: nam & rorarij procurrebant inter antepilanos, addiderántq; vires haſtatis ac principibus. Et ille ros videlicet fuit, vnde nomen habent, ait Varro, qui bellum committebant antè: ideo quòd antè rorat, quã pluit. At triarij genu dextro innixi, nutum Conſulis ad conſurgendum expectabant: procedente deinde certamine, cùm aliis partibus multitudo ſuperaret Latinorum, Manlius Conſul audito euentu Collegæ, cùm vt ius fáſque erat, lachrymis non minus quàm laudibus debitis

debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset, paulisper addubitauit an consurgendi iam triariis tempus esset: deinde meliùs ratus integros eos ad vltimum discrimen seruari, accensos ab nouissima acie, ante signa procedere iubet: Qui vbi subiere; extemplo Latini, tanquam idem aduersarij fecissent, triarios suos excitauerunt: qui aliquandiu pugna atroci cùm & semet ipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum iam rati, peruentúmq; ad extremam aciem: tum Consul triariis, Consurgite nunc, inquit, integri aduersus fessos, memores patriæ parentúmque & coniugum ac liberorum, memores Consulis pro vestra victoria morte occubantis. Vbi triarij consurrexerunt integri refulgentibus armis, noua ex improuiso exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant: Hastísque, ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos velut inermes prope intacti euasere, tantáque cæde perrupere cuneos, vt vix quartam partem relinquerent hostium. Sic igitur prælium Romanorũ aduersus Latinos à Liuio narratur, vnde pugna hastatorum prima, secunda principum, tertia tertiæ aciei, sed ita vt rorarij inter antepilanos primò procurrant: deinde etiam accensi eôdem procedant, vt tum denique viribus hostium vel exhaustis vel debi-

litatis, integri & recentes triarij pugnam capeſſerent. Polybius eundem ordinem deſcribit apertiùs, legionem quadrifariam diuidit in pilanos minimos natu, haſtatos iis proximos ætate, principes florentiſſimis annis, triarios maximos natu, pilanos quidem haſtatóſque & principes millenos ducenos: triarios autem ſexcentos. Si maior fiat legio, proportione partes augentur, exceptis triariis, quos ſemper efficiunt pares. Hæc Polybius paulò clarior Liuio. Sed in omnibus commentariis rerum à Cæſare geſtarum vix ſemel haſtati & principis, triarij autem, rorarij, accenſi, omninóque pilani vel antepilani ne vix quidem nomen inuenies: Nec omnino ordinis huius vlla ſignificatio in tot Cæſaris præliis indicatur, ſiue id tanquam notiſsimum, de induſtria prætermiſſum ſit, ſiue aliam quandam militiæ diſciplinam Cæſar habuerit: quod prælia ipſa magis videntur declarare, in quibus milites veterani primos præliorum impetus ſuſtinent, tyrones ferè collocantur in ſubſidiis, vt ſuo tempore dicetur. An verò vterque ordo ſimul ſeruari potuit, vt in vnaquaq; Cæſaris acie, imò legione, haſtati & principes cum ſuis antepilanis: triarij cum ſuis rorariis & accēſis diſtinguerentur, & tamen prima acies veteranos, poſtrema tyrones tanquam rorarios vel accēſos haberet? Dicam quod in Cæſare animaduerti. Ordo aciéſque priùs inſtruatur, quàm hoſtis adueniat:

niat: Ita tamen, vt nunquam totis viribus vno tempore dimicetur, sed pars certa extra prælium idoneo loco reseruetur, vnde laborantibus subsidium summitti posit: Id enim Cæsarem summo studio prouidisse eóque præcipuè vicisse diligenter attendenti manifestum est: alios in Cæsare triarios non inuenio. Acies autem variatur numero & figurâ: numero simplex, duplex triplex, quadruplex appellatur. Africano bello cōtra Labienum Cæsar aciem simplicem dirigit, vt poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem cōstituit, equites dextro sinistróque cornu opponit, & ita præcipit, vt prouiderent ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. Crassus autem aduersus Aquitanos duplicem aciem instruxit, auxiliis in mediam aciem collocatis: At Cæsar ferè quoties leuiore numero æquas vires habuit, aciem triplicem instruit: Sic acie triplici instructâ, ad Ariouistum contendit, & acie triplici contra eum dimicauit: Acie triplici instructâ, ad Vsipetum & Tencthero-rum castra peruenit: Contra Scipionem in Africa triplex acies à manè ad vesperam instructa constitit, neque tamen dimicauit: Postea verò ad Thapsum vbi Scipio victus est, Cæsar aciem quadruplicem habuit. Ergo sic numero variatur acies: Figura autem cuneata, quadrata, rotunda appellatur: Cuneus est dimidiatus rhombus & transformatus in triquetrum valétque ad per-

rumpendum hostiũ aciem: Sic tres Cæsaris cohortes ad Varutam duo Sicambrorum equitum millia perruperunt & incolumes in castra redierunt: Cæsar penè quadrato agmine in conspectum Bellouacorum processit, ait Hircius: hac autem formâ, Cæsaris prælium nullum in commentariis formatũ est. Sed orbis, vt inter figuras pulcherrimus, sic in vsu militari prestantissimus est. Trecentos legionarios Morini solos & à reliquis copiis seiunctos nacti, primò non ita magno suorum numero circunstiterunt, ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt, Cùm illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia sex conuenerunt: Quâ re nunciatâ Cæsar omnem è castris equitatũ suis auxilio misit. Interim Romani milites impetum hostium sustinuerunt, atque ampliùs horis quatuor fortissimè pugnauerunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Secundum exemplum nobis erit de Domitij (qui Cæsaris Legatus erat) fuso exercitu à Pharnace rege Ponti, Cùm victrices regis copiæ se converterent ad trigesimam sextam legionem, ea magnis hostium copiis circundata, præsentissimo animo pugnans, in orbem se recepit ad radices montium quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Quare legio vnica, victorem totum exercitum, artificio orbis sustinuit ab eòque incolumis euasit, At-

qui tamen quinto libro videtur à Cæsare orbis reprehendi, quo Cotta & Sabinus Cæsaris legati, ab Eburonibus circumuenti, vsi essent. Cúmque, ait Cæsar, propter longitudinem agminis non facilè per se omnia obire, & quid quôque loco faciendum esset, prouidere possent, iusserunt pronuntiari vt impedimenta relinquerentur, atque in orbem consisterent: Quod consilium (etsi in eiusmodi casu reprehẽdendum non est) tamen incommodè accidit: Nam & Romanis militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non sine summo timore & desperatione id factũ videbatur. Equitatus Labieni suorum multitudine confisus, Cęsaris paucitatem circumire conatur: Cùm equites Cæsaris pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis paulatim cederent, hostis magis magísque instabat. Ita pũncto temporis, omnibus Cęsaris legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarísque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti, pugnare cogebantur, omniúmque animi in terrorem coniecti, & maximè tironum: Circũspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Cæsar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, alternis conuersis cohortibus, vt vna post alteram ante signa tenderet. Ita coronã hostium dextro sinistróque cor-

nu, mediam diuidit, & vnam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit, neque longiùs progressus, veritus insidias, se ad suos recipit: Idem altera pars equitum peditúmque Cæsaris facit. Orbis igitur has vires habet ad resistendum ad excedendum: At si par esse non possit, ad rectam lineam, cuius conuersione factus est, tanquam ad principiũ reductus, extremam salutem ostendit. Prælium verò aduersus infirmissimam hostiũ partem nostra firmissima parte inchoëtur. Leuis armatura prouocet hostem victúmque persequatur: Impar, ad grauem armaturã sese recipiat, prælium excipiat grauis armatura: hic enim murus ahæneus est statariáque legionis pugna, quæ si vicerit, victum hostẽ leuis armatura persequatur. Sed tamen quod de copiis, quod de loco fecimus: sic etiam contraria neglecti ordinis exempla proferantur: Cõfusio nempe tam grauis aduersaria est, quàm numeri paucitas, quàm loci cuiusuis iniquitas: Sic Belgæ dissipati cæduntur à Cæsare, contra quos acie compositos, dimicare veritus est: hi discessu constituto, secundâ vigiliâ magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio cùm sibi quisq; primum itineris locũ peteret & domum peruenire properaret, fecerunt vt consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cogni-

cognitiâ, insidias veritus, quòd qua de caussa discederent nondum perspexerat, exercitum equitatúmque castris continuit: Primâ luce confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum qui nouissimum agmen moraretur, præmisit eíque Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottam Legatos præfecit, T. Labiennum Legatum cum Legionibus tribus subsequi iussit: Hi nouissimos adorti & multa millia passuum persecuti magnam multitudinem eorum fugiētium conciderunt. Cùm ab extremo agmine hi ad quos ventum erat consisterent fortitérque impetum Romanorum militum sustinerent, priores quòd abesse à periculo viderentur neque vlla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi subsidium ponerent: ita sine vllo periculo tantam eorum multitudinem Romani interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasúmque solis sequi destiterunt, séque in castra vti erat imperatum receperunt: Sic in præliis Pharsalico, Pontico, Africano, Hispaniensi simulátque interruptus est ordo, nil est nisi pauor, fuga, cædes: Miserum verò prælij genus est, cùm viribus & loco inferiores, etiam disipati & confusi deprehendimur: cuius generis exempla duo sunt insignia, alterū primò, alterum secundo libro. Ararim ratibus ac lintribus iunctis Heluetij transibant. Vbi per exploratores Cæsar

certior factus est tres iam copiarum partes, Heluetios id flumen trãsduxisse, quartam verò partem circa flumen Ararim reliquam esse: de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat: Eos impeditos & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit, reliqui sese fugæ mandarunt atque in proximas syluas abdiderunt. Hoc exemplum primum est, alterum secundo libro describitur. Belgæ cùm Cæsar illis æquám pugnandi conditionem non faceret, protinùs ex eo loco ad flumen Axonam contenduñt, ibi vadis repertis, partem suarũ copiarũ tradúcere cõnati sunt. Cęsar certior factus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ Numidas funditores sagittariósque pontem traducit. atque ad eos contendit, acriter in eo loco pugnatũ est: Hostes impeditos, Romani in flumine aggresi magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissimè transsire conantes, multitudine telorum repulerunt. Primos, qui transierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Sed in hoc toto inopinati & improuisi prælij genere, celeritas illa, de qua antè in itinere disserui, primas partes obtinet, nec in præliis Cæsaris alias insidias aliúmue dolum ferè comperio. Sic Germanorum ad Mosam quadringenta & triginta millia oppressa sunt, cùm priùs ad eorum castra Cæsar peruenisset

nisset quàm quid ageretur sentire possent: Sic sexto libro hyeme nondum confectâ & Neruij & Senones inopinantes priusquam conuenire aut profugere possent, oppressi sunt: Sic Aruerni hyeme summâ Gebennæ altitudine & niuibus, quibus sese tutos arbitrabantur, celeritate superatis, parua manu latissimè peruagata perterriti eorúmque copię, quod vsu venturum Cęsar opinione præceperat, è Biturigũ finibus reuocatæ: Eadem celeritate Bituriges cùm coniurationem meditarentur, imparati & priusquam in oppida confugere possent, equitatu circunuenti, intereáq; vulgatæ illud incursionis signum, quod incendiis ædificiorum intelligi consueuit, interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentíque deficeret, si longiùs progredi vellet, aut hostes incendiis terrerentur, tantáq; celeritate omnibus locis Cæsar occurrit, vt nulli ciuitati, spatium de aliena potiùs quàm de domestica salute cogitandi dederit, qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes, terrore ad conditiones pacis adducebat. Pompeiani Petreius & Afranius noctu proficiscendum non putant: At Cæsar exploratis regionis, albente cœlo, omnes copias castris educit, magnóque circuitu nullo certo itinere exercitũ ducit: Nam quæ itinera ad Iberum pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur, ipsi erant transcendendę valles maximę ac difficillimę: saxa multis locis pręf-

rupta iter impediebant, vt arma per manus necessariò traderentur, militésque inermes subleuatique alij ab aliis, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quòd cum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere & frumento prohibere potuissent: Ac primò Afraniani milites visendi caussâ, læti ex castris procurrebant contumeliosísque vocibus prosequebantur Cæsarianos necessarij victus inopia coáctos fugere. Erat enim iter à proposito diuersum contrariámque in partem iri videbatur: Duces verò eorum, consilium suum laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent: multúmque eorum opinionem adiuuabat, quòd sine iumentis impedimentísque ad iter profectos videbāt, vt non posse diutiùs inopiam sustinere cōfiderent: Sed vbi paulatim retorqueri agmen ad dextram cōspexerunt, iámque primos, superare regionem castrorum animaduerterunt, nemo erat adeò tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma atque omnes copiæ paucis præsidio relictis cohortibus exeunt, rectóque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate, omne positum certamen vtri priùs angustias montésque occuparent. Sed exercitum Cæsaris, viarū difficultas tardabat. Afranij copias, equitatus Cæsaris insequens morabatur: Res tamen ab

ab Afranianis huc erat necessariò deducta, vt si priores, montes quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortésque in castris relictas seruare non possent: Quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat: Cōfecit prior iter Cæsar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem, aciem instruit, eáque celeritate Pompeianos deditionem facere coëgit. Simillimâ itineris & diligentiâ & astutiâ Pompeius in Græcia circumuentus est, Cæsar acie instructa decertandi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu aliud sibi consilium capiendum existimauit: Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu, difficili angustóq; itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachiū compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem cōmeatum totiúsque belli apparatum eò contulisse, vt accidit: Pompeius enim primò ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans: quod fore suspicatus Cæsar, militésque adhortatus vt æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis, itinere intermisso manè Dyrrhachium

venit, cùm primùm agmen Pompeij procul cerneretur: atque ibi castra posuit. Hic alterum certamen non pugnæ vel cædis, sed diligentiæ & celeritatis vides, quo Pompeius opportunissima sibi ciuitate interclusus est.

COHORTATIO.

Ergo hæc de ordine, cohortatio reliqua est, cuius lex à Cæsare Pharsalico prælio laudata & celebrata est. Est quædam, ait, animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur: hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: Neque frustra antiquitùs institutum est, vt signa vndique concinerent clamorémque vniuersi tollerent: quibus rebus & hostes terreri & suos incitari existimauerunt. Hanc nimirum militię legem quarta Philippica Tullius vsurpauit, cùm ad Quirites ita loquitur, Faciam igitur vt imperatores instructâ acie solent, quanquam paratissimos milites ad præliandum videant, vt eos tamen adhortentur, sic ego vos ardentes & erectos ad libertatem recuperandam adhortabor. Quapropter in pręliis vt vires, locus, ordo, sic vel maximè cohortatio requiritur, quam verè cotem militaris virtutis appellare possumus: Itaque si quando alacritas animi absterritis militibus defuit, nunquam prælium sibi antè committendum Cæsar existimauit, quàm certa cohortatione confirmasset.

maſſet. Monuimus antea, quantâ curâ milites, Germanici belli terrore debilitatos recrearit, tũ orando (qua facultate plurimum valuit) tum hoſtem ipſum non in odium modò, ſed in contemptum adducendo, vnde tanta prӕliandi cupiditas incenſa eſt, vt iſpo prӕlij die Romani complures, in hoſtium phalangem inſilerent & ſcuta manibus reuellerent &.deſuper vulnerarent. Cӕſar ad Dyrrhachium aduerſis duobus prӕliis eodem die vſus eſt: Hîc igitur eloquentia & authoritas eadem adhibita eſt ad priſtinã alacritatem recuperandum: Concionem apud milites habuit, hortatúſque eſt ne ea quӕ accidiſſent grauiter ferrent, néue his rebus terrerentur, multíſque ſecundis prӕliis vnum aduerſum & id mediocre opponerent, habendam fortunę gratiam, quòd Italiam ſine aliquo vulnere cœpiſſent: quod duas Hiſpanias bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis atq; exercitatiſſimis ducibus pacauiſſent, quòd finitimas frumentariáſque prouincias in poteſtatem redegiſſent: denique recordari debere quâ felicitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolùm portibus, ſed etiã litoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati: ſi non omnia cederent ſecunda, fortunam eſſe induſtriâ ſubleuandam: quod eſſet acceptum detrimenti, cuiuis potiùs, quàm ſuӕ culpӕ debere tribui: Locum ſe tutum ad dimicandum dediſſe, potitum eſſe hoſtium caſtris,

expulisse ac superasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna, partam iam præsentémque victoriam interpellauisset, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum, virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimẽtum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset: atque ij, qui antè dimicare timuissent, vltrò se prælio offerrent. Hac habitâ concione, nonnullos signiferos ignominiâ notauit ac loco mouit: Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor tantúmque studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut Tribuni aut Centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simúlque omnes arderent cupiditate pugnandi. Cùm superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti, manendum eo loco & rem prælio committendam existimarent: contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiũque interponendum ad recreandos animos putabat. Itaque sauciorum & ægrorum habitâ ratione paulò pòst, Gomphis in Thessalia expugnatis, prædâ vrbis, milites recreauit, nec priùs de prælio quicquam statuit, quàm re frumentaria præparata confirmatísque militibus, & satis lõgo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso satis perspectos habere militum animos videretur. Sic in Britannia cùm Romani preme-

premerentur, Cæsarísque aduentu hostes constitissent: Cæsar tamen perterritis militibus, ad lacessendum hostem & committendum prælium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit. Atque ad hanc alacritatem fiduciámque animorum constituendam plurimum valet cùm, eloquentia, tum authoritas, quæ postremis præsertim bellis tanta fuit, vt milites in ipsius imperatoris vultu (ait Hircius Africano bello) vigore mirabilíque hilaritate omne auxilium reponerent, huic acquiescerent: In eius sciētia & consilio omnia sibi procliuia fore sperarent: Ac reuera (vt est ibidem) Cæsaris nomen authoritásque magna ex parte hostium minuebat audaciam: Atque inde etiam illa Cæsarianorum de seipsis tanta persuasio, vt Centurio cum aliquot veteranis commilitonibus suis captiuis Scipioni libertatem & stipendium promittenti si contra Cęsarem militare vellet, Elige (respondit) ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmissimam & constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus quos nunc in tua tenes potestate, non ampliùs X sumam: tunc ex virtute nostra intelliges quid ex tuis copiis sperare debeas. Cohortatione verò Thapsitanum in Africa prælium penè sine prælio confectum est. Cæsar pedibus circum milites concursans, virtutésque veteranorum præliáque superiora commemorans blandéque appellans animos

eorum excitabat: Tirones autem qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur vt veteranorum virtutem æmularentur eorúmque famam, nomen, locúmque victoriâ partâ cuperent possidere. Ex hac Cæsaris cohortatione tantus ardor in Cæsarianis ingeneratus est, tantúsque terror in hostibus, vt Cæsare ipso penè inuito Cæsariani in hostes impetum fecerint ac vicerint. Cæsar autem in omnes partes cursitans, colore vestitus agnoscebatur: Id enim Cæsaris insigne in prælíis esse consueuerat (vt est libro septimo) vt si vox ab omnibus percipi nō posset, præsentia tamen principis & adhortatio colore ipso perciperetur: Denique tātum valet ad victoriam vna militum cohortatio, vt in victoriis cæterorum, aliquid aliquādo defuerit, cohortatio nūquam. Cæsar enim vicit aliquando cum paruis copiis contra magnas, vt posterioribus bellis: tum iniquiore loco vt ad Mundam, tum ordine non satis instructo, vt contra Neruios: nunquam verò vllam victoriā reportauit, nisi militibus cohortatione animatis & accensis ad prælium. Atque hæc disciplinæ capita Cæsari tam proposita fuerūt, vt (quod initio posui) partibus infinitis prudentiorem fuisse quàm fortiorem meritò statuamus. Quinetiam quod armis assequi posset, cōsilio longè maluit (vt in Hispania contra Petreiū & Afranium:) Nam cùm milites ardore præliādi flagrarent signúmque pugnæ flagitarent, Cæsar

ſar in eam ſpem venerat, ſe ſine pugna & ſine vulnere ſuorum, rem conficere poſſe, quòd re frumentariâ aduerſarios intercluſiſſet: Tum verò, vt ipſe diſputat, cur etiam ſecundo prælio aliquos ex ſuis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de ſe milites? cur denique fortunam periclitaretur? præſertim cùm non minus eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quàm gladio. Sic Africano bello cũ laceſſeretur à Scipionis exercitu, non egrediebatur è caſtris timidúmque ſe hoſtium opinioni præbebat: Neque idcirco copias, quãquam erant paucæ, tirónúmque, non educebat in aciem, quòd victoriæ ſuorum diffideret, ſed referre arbitrabatur cuiuſmodi victoria eſſet futura: Turpe enim ſibi exiſtimabat tot rebus geſtis tantíſque exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduerſariorum ſuorum ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari victoriã.

DE FORTVNA.

IN bellis plurimum poſſe fortuna, quin humanarum rerum domina vulgò dicitur ſummíſque viris ad amplitudinem & gloriam & ad res magnas bene gerendas, diuinitùs adiuncta, ideóque in laudibus excellentis imperatoris, quarta ab Oratore efficitur: Fortuna etiam (ait Cæſar tertio belli ciuilis) plurimùm poteſt, cùm

in reliquis rebus, tum præcipuè in bello paruis momentis magnas rerum commutationes efficit: Sed Cæsar de tam multis victoriis, nullam solet fortunæ tribuere: Quod vicit, scientiæ & virtutis putat esse: quod aliquando non victus, sed certè præliis aduersis sit vsus, id demum fortunæ tribuit: totis Gallici belli cõmentariis fortunam à Cęsare Eburonico tantùm bello appellatam commemini, quasi fortuna & cladem illius belli Romanis intulerit & vltionem eripuerit. Sabinum & Cottam legatos ab Ambiorige Eburonum rege cum toto exercitu cæsos exposuimus. Erant numero pares Romani, sed à duce (ait Cæsar) & fortuna deserebantur. Hîc Cæsar & se & fortunam legionariis defuisse conqueritur, tanquam Cæsar alias & scientiæ & virtutis militaris caussas adhibiturus fuerit ad aliam fortunam efficiendum. Deinde cùm Ambiorigem Eburonum regem propterea vlcisci modis omnibus conaretur, eóque cum decem legionibus & equitatu toto contenderet, L. Minutium Basilium cum omni equitatu præmittit: si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit, monet vt in castris ignes fieri prohibeat, néqua eius aduentus procùl significatio fiat, sese confestim subsequi dicit. Basilius, vt imperatum est, facit, celeriter cótráque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehẽdit, eorum indicio

indicio ad ipſum Ambiorigem contendit: quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur: Multum cùm in omnibus rebus, tum in re militari fortuna poteſt: Nam ſicut magno accidit caſu, vt in ipſum incautũ atque etiam imparatum incideret, priuſquam eius aduentus ab omnibus videretur quàm famâ ac nuntiis afferretur, ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari inſtrumento, quod circum ſe habebat erepto, rhedis equiſque comprehenſis ipſum effugere mortem: Sed hoc factum eſt, quòd ædificio circundato ſylua (vt ſunt ferè ædificia Gallorum, qui vitandi æſtus cauſsâ, plerúmq; ſyluarum ac fluminum petunt propinquitates:) Comites familiaréſque eius, anguſto loco paulíſper equitum Romanorum vim ſuſtinuerunt: His pugnãtibus, illum in equum quidam ex ſuis intulit, fugientem ſyluæ texerunt: ſic & ad ſubeundum periculum & ad vitandum, multum fortuna valuit. Hîc, Cæſar Ambiorigem fortunâ & inuentũm & elapſum ait, eiúſque rei euentum fortunæ tribuit. Tertius eodem libro locus eſt, cùm Cęſar illo accepto dolore permotus, Eburonum gẽtem funditùs delere cogitaret, eáque de cauſſa, omnia impedimenta ad Varutam Q. Ciceroni cum vna legione mandauiſſet, exercitum in omnes Eburonum fines partitur: At cùm legionarios ſyluis & paludibus diſſipatos, in magno periculo verſari videret, omnes finitimas

ciuitates ad diripiendos & vexandos Eburones conuocat. Hîc quantum in bello fortuna possit (ait Cæsar) & quantum afferat casus, cognosci potuit: Sicambrorum Germanorum duo millia hac fama ad Eburones deprædandum excitantur: Itaque magno hominum pecorísque numero potitis vnus ex captiuis Eburonibus, Quid vos, ait, hanc miseram ac tenuem sectamini prędam, quibus iam licet esse fortunatissimis? tribus horis ad Varutam venire potestis: Huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit, præsidij tantum est, vt ne murus quidem cingi posset, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani quam nacti erant prædam in occulto relinquunt, ipsi ad Varutam cõtendunt vsi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerãt: Et certè parum abfuit quin ea castra caperẽt, tam insperato támque acri impetu sunt adorti: At cùm cohortes quinque, quæ frumentatum ierant, fortè redirent, Germani signa procul conspicati, legiones Cæsaris primò rediisse arbitrantur, postea paucitate despectâ, facto impetu, ex his duas interficiunt, reliquæ in castra incolumes euaserũt: Itaque Germani obsidione desperatâ abeunt. Cæsar reuersus, multũ fortunam in repentino hostium aduẽtu potuisse iudicauit, multò etiam ampliùs, quòd penè ab ipso vallo portísq; castrorum barbaros auertisset: Quarum omnium rerum maximè admirandum

dum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt. Sic in præliis ferè omnibus aduersis, calamitas accepta, fortunæ tribuitur: Optauit tamen propitiam sibi fortunam Cęsar, & felicitatis signum Africano bello dedit: sed caussam victoriarum suarum, temeritati & casui nunquam attribuit. Atque hæc ad consequendam victoriam generalia Cæsariani consilij de viribus, loco, ordine, cohortatione capita, & quidem ab omni casus inscitia ac temeritate seiuncta fuerint: speciales prælij differentiæ sunt terrestris, naualis, patenti campo munitionibus incluso, vbi nulla ferè noua præcepta sunt, sed præliorum initia progressus, extrema continuo cursu velut ante oculos subiiciuntur, pleniúsque & vberiùs intelliguntur: Seligemus igitur ex vnaquaque prælij differentia singularia maximè, maximéque excellentia: è terrestribus patenti campo factis duo gallica ponemus, Helueticum & Neruicum, duo ciuilia, Pharsalicum & Mundense: Primum igitur Cæsaris prælium aduersus Heluetios erit vicis oppidísque omnibus incensis egressos ad vniuersæ Galliæ imperium occupandum: quorum qui arma ferre possent, Cæsar ait ad nonaginta duo millia fuisse: quot autem arma tulerint, nō exprimit: & quidem priusquam

de summa rerum dimicaretur, quarta pars illius numeri ad Ararim concisa fuerat: Cæsar igitur ab exploratoribus certior factus Heluetios sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis & qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent, misit: renunciatum est facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum properè, cum duabus legionibus & iisdem ducibus qui iter cognouerant, summum montem ascendere iubet, quid sui cōsilij sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia ad hostes eodem loco quo ierant, contendit equitatúmque omnem ante se mittit, cúmque Considius falso nuncio renuntiaret montem ab Heluetiis teneri, copias in proximum collem subducit aciémque instruit. Heluetij castra mouere: Cæsar insequitur: Postridie cùm iter ab Heluetiis auerteret Bibracte, Heluetij à nouissimo agmine lacessere cœperunt: Postquam id animaduertit Cæsar, copias suas in proximum collem subducit, equitatúmque qui sustineret hostium impetum, misit, ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita vti supra se in summo iugo duas legiones, (quas in Gallia Togata proximè conscripserat) & omnia auxilia collocarit ac totum montem hominibus complerit. Interea sarcinas in vnum locum conferri & eum ab his qui in superiore acie constiterant, muniri iussit:

iussit: Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnum locum contulerunt, ipsi confertissimâ acie reiecto Romano equitatu, phalange factâ sub primam Cæsaris aciem successerunt. Cæsar primùm suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt æquato omnium periculo spē fugæ tolleret, cohortatus suos prælium commisit: Romani è loco superiore pilis missis facilè hostium phalangem perfregerunt, eâ disiecta gladiis districtis in eos impetum fecerunt. Heluetiis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis & colligatis, cùm ferrum se inflexisset, neque euellere, neque sinistrâ impeditâ satis commodè pugnare poterant: multi, vt diu iactato brachio præoptarent scutum manu emittere & nudo corpore pugnare, tandem vulneribus defessi, & pedem referre, & quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus Romanis Boij & Tulingi, qui hominum millibus circiter quindecim, agmen Heluetiorum claudebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere Romanos latere aperto aggressi circumuenere. Id conspicati Heluetij, qui in montem sese receperant: rursus instare & prælium redintegrare cœperunt: Romani conuersa signa, bipartitò intulerunt. Prima ac secūda acies, vt victis ac summotis resisteret, tertia, vt venientes sustineret.

Ita ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum est. Diutiùs cùm sustineri Romanorum impetus non posset, Heluetij se vt cœperant in montem receperunt, Boij & Tulingi ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, cùm ab hora septima ad vesperam pugnatum sit, auersum hostem, Romanus videre non potuit. Ad multam noctẽ, etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quòd pro vallo Heluetij carros obiecerant, & è loco superiore in Romanos venientes tela conniiciebant, & nonnulli inter carros rotásque, mazaras ac tragulas subiiciebant, Romanósque vulnerabant. Diu cùm esset pugnatum, impedimentis castrísque Romani potiri sunt. Ergo ita commissum est Heleticum prælium: in quo singulas laudes recognoscamus. Cæsar hostium numerum, vt iam dixi, amplificat, tacet suum: At sex legiones Romanas & equitum Gallorum millia quatuor habuit vniuersamque Galliam conspirantem & fauentem, cùm id bellum pro Gallorum libertate gerere videretur. Sic viribus Cæsar nequaquam inferior fuit, loco certè superior esse valde studuit: Subducit enim copias in collem proximum: pridie prælij & ipso prælij die copias in proximum collem subducit: Heluetij contra sub monte consederant pridie, & ipso prælij die sub monte consederunt: Cæsar igitur initio pugnæ, loco superior fuit: crede cœlum etiam solo respondisse,

ſpondiſſe, nihil alienum credideris: Certè, vt acies ante inſtrueretur, equitatus ad tardandum hoſtem præmiſſus eſt. Virtute fuderunt Heluetij equitatum & leuem Cæſaris armaturam: At aſcenſu collis fatigati, & pilis eminùs confixi, ſcuta abiicere, quòd in pilorum vſu antè notauimus, & nudi pugnare cõtra recẽtes & integros legionarios coguntur. Locus igitur pro Romanis pugnauit. Heluetij in montem recepti, commilitonem locum habuere, quem hoſtem paulò antè habuerant, ſubſidióq; ſociorum adiuti, prælium redintegrant. Dehinc ordinis laus apparet. Cæſari triplex acies ita diſtincta fuit, vt tertia duabus primis ſubſidio ſubueniret. Itaque quatuor tantùm legiones illæ veteranæ, initio pugnauere, duæ nouitiæ interea locum impedimẽtis in ſummo iugo muniuere, tum veteranis legionibus ſubſidio tandem fuere, quam ordinis laudem ſummam in Cæſare ſtatuo. Hîc verò non haſtatis & principibus veteranos, triarios ſed tertiam & quidem tyronum aciem duabus, primis veteranis ſubſidio ſummiſſam fuiſſe perſpicio. Tertia fuit ordinis diſciplina, vbi conuerſis bipertitò ſignis, velut orbe quodam facto duę primæ acies in Heluetios à fronte, tertia ab vtroque latere contra Boios & Tulingos dimicauit, militum illorum quos armigeros, quos cibariorum baiulos, quos foſſores, quos fabros, quos meſſores, quos remiges effecimus, expedita &

excitata virtus, armis tanquam membris vsa est. Cohortationem verò militum quantam ex eo factam arbitramur? Cæsar primùm suo deinde omnium è conspectu remotis equis, vt æquato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos prælium commisit. Quibus hîc verborum argumentis Cæsar vsus sit, non est expositum: sed illud certè fortissimi facti exemplum vehemẽter incẽdere militum animos & inflammare debuit, cùm Cæsarem dignitate quidem principem: at periculo commilitonem viderent. Hæc igitur pugna, egregio cùm militis, tùm ducis exemplo depugnata est, victoriámque vires, locus, ordo, cohortatio Cæsari tribuerunt. Sed tamen non solùm vincere, sed victoriâ sapienter vti Cæsar sciebat. E trecentis sexaginta octo millibus Heluetiorum, Tulingorum, Boiorum, quæ domo exierant, centum & triginta superfuerant, ea commeatu interclusa in potestatem redegit: Sed dum obsides arma, serui qui profugerant poscuntur, Verbigenus pagus (qui sex hominum millia fuerant) fugit retractúsque, in hostium numero est habitus, quatuordecim millia Boiorum Heduis petentibus concessa sunt, reliqua centum & decem millia domum à Cæsare remissa sunt, ne vacuus ager potiùs à Germanis occuparetur, quàm Romanis stipendiarius esset; atque vtrumque illud Romanum fuit,

Parcere

parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Verumenimuerò ex omnibus Cæſaris preliis Neruicum ſingulare eſt ad ducis & militum laudes omnes declarandum. Neruiorum ſexaginta millia à Cæſare notata ſunt, Romanæ legiones octo præter illum gallicum equitatum fuere, maiore etiam numero videtur dimicatum eſſe, ſed Cæſaris factiones præcipuè hic euigilauêre. In Celtica Gallia Senonum ciuitas imprimis firma, & magnæ inter Gallos authoritatis fuit. Cæſar apud eos regem conſtituit Cauarinum. Carnutum ciuitas cenſu atque authoritate par erat, vt conſtat è ſeptimo libro: Hic etiam Taſgetium regem fecit, eáſque ciuitates horum regnorum beneficiis obſtrictas habuit: Itaque dat negotium Senonibus reliquíſque Celtis, qui finitimi Belgis erant, vti ea quæ apud Neruios gerantur, cognoſcant ſeque de his rebus certiorem faciant. Exploratores Cæſaris quàm multos hîc vides? Atqui Cæſari tam propoſitum id ſemper fuit, vt ſi per exploratores ſuos hoſtium conſilium cognoſcere non poſſet, equitum turmas, quod Bellouaco bello feciſſe legimus, dimitteret in omnes partes ad aliquos excipiendum, ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Sapientis imperatoris eſt, inter hoſtes ſemina diſcordiarum ſerere. Cæſar etiam hoſtium partem ſuis factionibus ſibi adiungit. Quære quomodo reliqui Celtæ quieuerint, quâ ratio-

ne Rhemi tam facilè se dediderint, commeatu aluerint, imò Treuiri etiam equitatum miserint, vtrum iis regna promissa suspicere? Sed his facultatibus & copiis aduersus Neruios Cæsar contendit. Hi, mulieres, quíque per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecerant, quo propter paludes, exercitui aditus non esset: ipsi autem trans Scaldem flumen consederunt, ibique Romanorum aduentum expectare decreuerunt. Exploratores itaque à Cæsare Centurionésque præmissi locum castris delegerunt in colle à summo æqualiter decliui ad Scaldem, cuius altitudo erat trium pedum: à flumine, pari accliuitate collis nascebatur aduersus huic & contrarius, passus circiter ducentos inferiore parte apertus, superiore syluestris, vt non facilè introspici posset. Intra eas syluas Neruij in occulto sese continebant, in aperto loco secùndum flumen paucæ stationes equitum videbantur. Cęsar equitatu præmisso subsequebatur omnibus copiis. Equites Romani cum funditoribus sagittariisq; flumen trāsgressi, cum hostium equitatu pręlium commiserunt: cùm se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus ex sylua in Romanos impetum facerent, neq; Romani longiùs quàm quæ ad flumen porrecta & aperta loca pertinebant cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quę primæ venerāt, opere dimēso castra munire cœperūt. Vbi prima impedi-

impedimenta Romani exercitus ab his qui in ſyluis abditi latebant viſa ſunt, quòd tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita, vt intra ſyluas aciem ordinéſque conſtituerant atque ipſi ſeſe confirmauerant, ſubitò omnibus copiis prouolarunt impetúmque in Romanos equites fecerunt, his facilè pulſis ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, vt penè vno tempore & ad ſyluas, & in flumine & in manibus Romanis hoſtes viderentur. Eadem autem celeritate, aduerſo colle ad Romana caſtra atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt: Cæſari omnia vno tempore erant agenda, vexillum proponendum, quod erat inſigne cùm ad arma concurri oporteret, ſignum tubâ dandum, ab opere reuocandi milites, qui paulò longiùs aggeris petendi cauſſâ proceſſerant, accerſendi, inſtruenda acies, milites cohortandi, ſignum dandum, quarum rerum magnam partem temporis breuitas & incurſus hoſtium impediebat: His difficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſcientia atque vſus militum, quod ſuperioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret non minùs commodè ipſi ſibi præſcribere, quàm ab aliis doceri poterant, & quòd ab opere ſinguliſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere niſi munitis caſtris vetuerat: hi propter celeritatem & propinquitatem hoſtium nil iam Cæſaris imperium expectabant, ſed per

ſe quæ videbantur, adiminiſtrabant: Cæſar neceſſariis rebus imperatis, ad cohortãdos milites quam in partem fors obtulit, decurrit, & ad legionem decimam deuenit, milites nõn longiore oratione eſt cohortatus, quàm vti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo hoſtiúmque impetum fortiter ſuſtinerent: Et quia non longiùs hoſtes aberant quàm quò telum adiici poſſet, prælij committendi ſignum dedit, atque in alteram partem item cohortandi cauſſâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tãta fuit exiguitas hoſtiúmque tam paratus ad dimicãdum animus, vt non modò ad inſignia accommodanda: ſed etiam ad galeas induendas ſcutíſque tegmenta detrahenda tempus defuerit: Quam quiſque ab opere in partem caſu deuenit, quæque ſigna prima conſpexit, ad hæc conſtitit, ne in quærendis ſuis pugnandi tempus dimitteret: Inſtructo exercitu magis vt loci natura deiectúſque collis & neceſſitas temporis, quàm vt rei militaris ratio atque ordo poſtulabat. Cùm diuerſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibúſque denſiſſimis, vt ante demonſtrauimus, interiectis proſpectus impediretur, neque certa ſubſidia collocari, neque quid in quaque parte opus eſſet prouideri, neque ab vno omnia imperia adminiſtrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunę quoque euentus varij ſequebantur.

Legio-

Legionum nonæ & decimæ milites vt in ſiniſtra parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis curſu ac laſſitudine exanimatos, vulneribus confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumẽ compulerũt, & tranſire conantes inſecuti, gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitauerunt & in locum iniquum progreſsi rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes redintegrato prælio in fugam coniecerũt: Item alia in parte diuerſæ duæ legiones vndecima & octaua profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſsi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur, ac totis ferè caſtris à fronte & à ſiniſtra parte nudatis, cùm in dextro cornu legio duodecima & non magno ab ea interuallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Neruij confertiſsimo agmine, duce Bodüognato qui ſummam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt, quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars ſummum caſtrorum locum petere cœpit. Eodem tempore equites Romani leuíſque armaturæ pedites quíque cum his vnà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cùm ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebant: Ac rurſus aliam in partem fugam petebant, & calones qui ab decumana porta ac ſummo iugo collis Romanos victores flumen tranſire conſpexerant, prædandi

caussâ egreßi cùm respexissent, & hostes in Romanis castris versari vidissent, præcipites fugæ sese mandabant: Simul eorum qui cum impedimentis veniebant clamor fremitúsque exaudiebatur, aliíque aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilij caussâ à ciuitate mißi ad Cæsarem venerant, cùm multitudine hostium castra Romana compleri, legiones premi & pene circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas diuersos dißipatósque in omnes partes fugere vidissent, desperatis romanis rebus, domum contenderunt, Romanos pulsos superatósque, castris impedimentísque, eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, vbi suos vrgeri, signísque in vnum locum collatis duodecimæ legionis confertos milites sibi, ipsos ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis signiferóque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo Publ. Sextio Baculo fortißimo viro multis grauibúsque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à nouißimis desertos prælio excedere ac tela vitare, hostes neque à fronte ex inferiore

feriore loco ſubeuntes intermittere, & ab vtroque latere inſtare & rem eſſe in anguſto vidit, neque vllum eſſe ſubſidium quod ſummitti poſſet, ſcuto à nouiſsimis vni militum detracto, quòd ipſe eò ſine ſcuto venerat, in primã aciem proceſsit, centurionibúſque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites, ſigna inferre & manipulos laxare iuſsit, quò faciliùs gladiis vti poſſent. Huius aduentus ſpe illata militibus ac redintegrato animo cùm pro ſe quiſque in conſpectu Imperatoris etiam extremis ſuis rebus operam nauare cuperet, paulùm hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar cùm ſeptimam legionem quę iuxta conſtiterat item vrgeri ab hoſte vidiſſet, Tribunos militum monuit, vt paulàtim ſeſe legiones coniungerent & conuerſa ſigna in hoſtes inferrent, quo facto cùm aliis alij ſubſidium ferrent, neque timerent ne auerſi ab hoſte circumuenirentur, audaciùs reſiſtere ac fortiùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarũ, quæ in nouiſsimo agmine præſidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur, & T. Labienus caſtris hoſtium potitus & ex loco ſuperiore, quæ res in caſtris Romanis gererentur conſpicatus, decimam legionem ſubſidio Romanis miſit, qui cùm ex equitum & calonum fugâ, quo in loco res eſſet, quãtòque in periculo & caſtra & legiones & impe-

rator versaretur cognouissent, nil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, vt Romani, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi prælium redintegrarent, calones, perterritos conspicati Neruios, etiam inermes armatis occurrerent: equites verò, vt turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnæ se legionariis militibus præferrent. At Neruij etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterũt, vt cùm primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis & coãceruatis cadaueribus, qui superessent, vt ex tumulo tela in Romanos coniicerent piláque intercepta remitterent, vt non nequicquam tantæ virtutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas ac subire iniquissimum locum, quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vnà cum pueris mulieribúsque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cùm victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui supererant consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, séque ei dediderunt, & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad tres Senatores, ex hominum

minum millibus ſexaginta, vix ad quingentos qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt: Quos Cæſar, vt in miſeros ac ſupplices vſus miſericordia videretur, diligentiſsimè conſeruauit, ſuiſque finibus atque oppidis vti iuſsit, & finitimis imperauit vt ab iniuria & maleficio ſe ſuóſque prohiberet. Hoc prælium vti factum, ita narratum à Cæſare confuſiſsimè eſt. Capita diſciplinæ ſubducamus: Cæſar numero ſuperior fuit, vt iam perſpectum eſt, cùm propè centum millibus aduerſus ſexaginta dimicarit. Sed loci æquitas vel iniquitas hîc valde animaduerti poteſt. Neruij equitatum Romanum leuémque armaturã quæ hoſtem prouocauerat pepulerunt ac perturbarunt. Quid ita? quia ex ſuperiore loco dimicabãt. Labienus Atrebates vicit, quid ita? quia ſuperiore loco pilis emiſsis contra exanimatos curſu ac laſsitudine vulneribúſque antè confectos dimicabat. Vndecima & octaua legio Veromanduos profligarunt, quid ita? quia ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. Romanæ legiones octo coniunctæ, Neruios confecerunt, quid ita? quia Neruij de ſuperiore loco decurrerunt in vallem, latiſsimum flumen tranſierunt, altiſsimas ripas aſcenderũt, iniquiſsimum denique locum ſubierunt. Ergo Cæſar locum tanquam militem tum fortem, tum liberalem (nullũ enim ſtipendium cœpit) cõtrà Neruios eorúmque ſocios habuit.

At periculum tantum, ordinis inopia creauit: cuius tamen, vt in re tam subita, sua quoque laus extitit: triplex acies è binis legionibus pro necessitate temporis est instructa, nona & decima legio sinistro cornu aduersus Atrebates, vndecima & octaua, mediâ acie aduersus Veromanduos: duodecima & septima dextro cornu aduersus Neruios steterunt. Hæc triplex vt Heluetico & Germanico prælio acies fuit. Secũda generis huius commendatio fuit in cornu sinistro; vbi dextri cornu vires fuere, seu casu temporis, vt Cæsar videri voluit, seu Cæsaris aliqua ex itinere ipso prudentia, quia oppositum Neruiorum dextrũ cornu, esset infirmius, quod magis probo: quia disciplinæ conuenientius est firmiore nostra parte aduersus hostium infirmiorem partem prælium incipere. Itaque vt Bodüognatus in Romanorum, sic Labienus in Neruiorum castris victor eodem tempore versatus est. Tertia laus ordinis deinde fuit. Duodecimæ legionis milites conferti, sibiipsis ad pugnã erant impedimẽto & septima legio vrgebatur: Illius igitur manipuli laxati sunt: hæc cum illa cõiuncta: conuersis in hostem signis, orbis ille Heluetici belli repetitus est, vt alij aliis subsidium ferrent, nec auersi, ab hoste circumueniri possent. Vegetius dextrum cornu, duci exercitus attribuit, & ita Cæsar contra Germanos præliatus est: At isto prælio omnibus locis, vt sæpe aliàs interfuit & sub-

ſubmiſsio ſubſidiorum cohortatióque id imprimis videtur exigere. Ælianus quod ad ſedes principum attinet, geometricam proportionem ſeruandam cenſet, vt mediis extrema reſpondeant. Tam varia igitur támque multiplicia ordinis præſidia fuerunt: attamen ſubſidia certa propter ſepes collocari non potuiſſe Cæſar conqueritur: Denique nullum omnino ſubſidium fuiſſe quod ſummiti poſſet. Hos ſibi triarios Cæſar queritur defuiſſe, non illos qui in eadem legione poſt haſtatos & principes ſubſiderēt. Sed hæc perturbatio peccato Cæſaris videtur accidiſſe: quia faciendis caſtris legionum partem armatam non habuerat, dum cæteræ opus efficerent, vt lex militaris requirebat, & vt ipſe Germanico bello habuit: & totius perturbationis initium hinc videtur ortum: Verùm cohortatio ducis eam culpam præcipuè præſtitit: Etenim per Deum immortalem qualis eſt hoc toto prælio Cæſaris alacritas ad milites excitandum? ad cohortandos milites quam in partem fors obtulit, decurrit: ad legionem decimam, cui confidebat maximè, primùm deuenit, milites priſtinæ virtutis admonet: à legionis huius cohortatione ad dextrum cornu cohortandum proficiſcitur, nec verbis tantùm, ſed rebus adhortatur ſcuto arrepto, centurionibúſque nominatim appellatis, reliquos milites cohortatus atque in primam aciem inuectus, prælium reſtituit. Ergo Cæſaris

ista locis omnibus tãta cohortatio quantã militibus alacritatẽ attulit? Quapropter Cæsar ista cohortatione culpam illam perturbati ordinis amplissimè præstitit. Sed & scientia militum rem valde adiuuit: Etenim nónne messores illos ac fossores Cæsar ipse profitetur in hac difficultate Cæsares fuisse, qui non minùs commodè ipsi sibi præscribere quã à Cæsare ipso doceri possent? Itaque quam quisque ab opere in partem casu deuenit, quæque signa prima conspexit ad hæc constitit, ne in quærendis suis pugnandi tempus dimitteret: Tum legiones duę illę subsidiarię, & decima imprimis, cognito imperatoris periculo, protinùs aduolauere. Adiuuit etiam præsentia legatorũ, qui vt Germanico, sic Neruico bello tanquam testes virtutis cuiúsque fuere: Quapropter hoc prælio vires & ordo, sed multò magis locus: at maximè omnium cohortatio Cæsari victoriam attulere. Atque vt singularis victoria hæc fuit, sic & Cæsar ea singulariter est vsus, reliquos Neruios, cùm se dederẽt, vt in miseros ac supplices vsus misericordiâ videretur, diligẽtissimè conseruauit suísque finibus atque oppidis vti iussit, & finitimis imperauit, vt à Neruiorum iniuria se suósque prohiberẽt: Comium etiam Atrebatem, cuius eximia tum virtus apparuerat, Atrebatibus regẽ dedit: Sic victos populos retinuit eúmque victoriæ fructum percepit: Ita duobus his præliis duæ populo Romano

nationes acquisitę sunt Heluetico Heluetij, Neruico Neruij. Sed nequaquã in omnes deuictos pari clementiâ vsus est: Seuerior sępe fuit, regem Ariouistum funditùs sustulit: Sequanos, quod eius erat regnum, populo Rom. subiecit: Dumnorigem Heduum nobilissimum, quia Cęsarem in Britanniam comitari nollet, quamuis se liberum & liberæ ciuitatis esse clamitaret, tamen iussit interfici (vt est quinto libro.) Cõcilio Galliæ Durocotorum Rhemorum indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit: De Accone qui princeps eius coniurationis fuerat, grauiore sententiâ pronũciata more romano, supplicium sumpsit, reliquis qui profugissent, aquâ & igni interdixit. Postea Cotüatum Carnutũ principem, nouæ etiam cõiurationis cõcitatorem ad supplicium depoposcit, verberibúsq; exanimatum, securi percusit. Atque hæc gallica prælia terrestria, patenti cãpo fuerũt, ciuilia sequũtur. Pharsalicum famâ rerũ & dignitate principũ clarisimũ omnium fuit. Põpeius vndecim legiones, prætereáque magnũ numerum suppleméti nomine, tria millia sagittariorũ, funditorum cohortes sex, equitum septẽ millia habuit: Cæsar legiones duodecim præter equitatũ Brundusium conuenire iusserat: sed hæ legiones hoc infrequentiores fuère, quòd multi gallicis tot bellis defecerant, longúmque iter ex Hispania magnũ numerũ diminuerat & grauis

autumnus in Apulia circúmque Brũdusium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat: Sed præterea multi quotidianis prælis perierũt antequã de summa rerũ certaretur, præsidiísque vrbium multi sunt distracti, vt nihil mirãdũ sit ipso prælij die tam exiguas Cæsari copias fuisse. Quantus verò militum in Cæsarem fuerit amor iam initio belli ciuilis intellectum est, cùm Cẽturiones cuiusque legionis singulos equites è viatico suo & vniuersi gratuitam & sine frumento stipendióque operã obtulerint (ait Suetonius). Sed ad tãtum periculum partis vtriusque meditationẽ & antecedentem cohortatione comparemus. Præliis dyrrhachinis, quib⁹ vno die duobus aduersis Cæsar vsus esset, tãtum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, vt non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodũ vti victoriâ deberent, cogitabant: Hæc itaque Pompeianorum meditatio fuit. Quid Cæsar? quid hic meditatur? concione aduocatâ, milites consolatus & adhortatus est, vt iam diximus, Ac cùm satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnã Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque exercitum è castris eduxit aciémque instruxit, primùm suis locis, paulóque à castris Põpeij longiùs: continentibus verò diebus

bus, vt progrederetur à castris suis collibúsq; Pópeianis aciem subiiceret, quę res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Deniq; illá deambulationis exercitationé, de qua diximus, magnâ curâ adhibuit, ac per eos dies præliũ secundũ equestre fecit. Hæc igitur adhortatio cófirmatióque militum tam diligés, id est victoriæ meditatio tá accurata prælıũ antecessit. Sed prælium ipsum è Cæsaris historia totũ proponamus: Pópeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices mõtis, aciem instruebat, semper, vt videbatur, expectans si iniquis locis Cæsar se subiiceret. Cæsar nulla ratione ad pugná elici posse Pópeium existimans, hanc sibi commodissimá belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret, sempérque esset in itineribus: hoc spectás, vt mouendis castris pluribúsque adeundis locis, commodiore frumentariâ re vteretur, simúlque vt in itinere aliquam occasioné dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laboré Pompeij exercitum, quotidianis itineribus defatigaret. Vides igitur potiùs leonis audaciam, quàm vulpis astutiam? vides Cæsariani exercitus vires è laboris illa patientia maiores? His constitutis rebus, signo iam profectionis dato tabernaculísque detensis, animaduersum est paulò antè, extra quotidianá cósuetudinem longiùs à vallo esse aciem Pópeij progressam, vt non iniquo loco posse dimicari videretur. Tũ Cęsar ad suos, cùm iam esset agmé

in portis, Differendũ eſt (inquit) iter in pręſentia nobis, & de prælio cogitandum: ſi, vt ſemper depopoſcimus, animo ſumus ad dimicandum parati, non facilè occaſionem poſtea reperiemus. Cõfeſtimque expeditas copias educit. Ergo Cæſar æquitatẽ loci nactus eſt, quam quærebat, copias ſuas confirmauit, locum idoneum ex occaſione nũc demum arripit. Conferamus Pompeianam hac in re confidentiam, ſtultitiæ & temeritatis plenam reperiemus. Pompeius quoque, vt poſtea cognitum eſt, ſuorum omniũ hortatu ſtatuerat prælio decertare: Námque etiam in cõcilio ſuperioribus diebus dixerat, priùs quàm concurrerent acies fore vt exercitus Cæſaris pelleretur. Id cùm eſsẽt plerique admirati, Scio me, inquit, pene incredibilem rem polliceri: ſed rationem cõſilij mei accipite, quo firmiore animo in pręlium prodeatis. Perſuaſi equitibus noſtris, ídque mihi ſe facturos confirmauerunt, vt cũ propiùs ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu à latere aperto aggrederentur, vt circumuenta à tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hoſtem iaceretur: ita ſine periculo legionum & penè ſine vulnere bellum conficiemus: Id autem difficile non eſt, cùm tãtùm equitatu valeamus. Simul denũtiauit, vt eſſent animo parati in poſterum: & quoniá fieret dimicandi poteſtas vt ſæpe cogitauiſſent, ne vſu manúque reliquorum opinionem fallerẽt. Hæc igitur

igitur Pōpeij vanitas atque inanis oſtẽtatio fuit: Hunc Labienus excepit, & errorẽ amplificauit: Nam cũ Cęſaris copias deſpiceret, Pompeij conſiliũ ſummis laudibus efferret, Noli, inquit, exiſtimare Pompei, hunc eſſe exercitum qui Galliã Germaniámque deuicit. Omnibus interfui prælijs, neque temerè incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus ſupereſt, magna pars deperiit, quod accidere tot præliis fuit neceſſe: multos autumni peſtilẽtia in Italia cõſumpſit, multi domũm diſceſſerũt, multi ſunt relicti in continenti, An nõ audiſtis ex iis qui per cauſſam valetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brũduſij factas? Hæ copiæ quas videtis, ex delectu horum annorũ in togata Gallia ſunt refectæ, & pleræque ſunt ex colonis tranſpadanis: Attamẽ quod fuit roboris, duobus præliis dyrrhachinis interiit. Hæc cùm dixiſſet, iurauit ſe niſi victorẽ, in caſtra non reuerſurum, reliquóſque, vt idem facerẽt hortatus eſt. Hoc laudans Pópeius, idem iurauit: nec verò ex reliquis fuit quiſquã, qui iurare dubitaret. Hæc cùm facta eſſent in cõcilio, magna ſpe & lætitiâ omnium diſceſſum eſt, ac iã animo victoriam præcipiebant, quòd de re tãta, & à tã perito imperatore nihil fruſtrà confirmari videbatur. Quapropter eiuſmodi Pompeiana meditatio fuit, ea futuri prę̃lij cogitatio: Vires vtriuſque partis & locũ percepimus, ordinẽ deinde attendamus. Cæſar cũ Pompeij caſtris appro-

pinquasset, ad hunc modū aciem eius instructā adnimaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ traditæ à Cæsare initio dissensionis ex S.C. quarum vna Prima, altera, Tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius, non in dextro, vt Vegetius præcipit: mediā aciem Scipio cùm legionibus Syriacis tenebat. Cilicensis legio coniūcta cum cohortibus hispanis, in dextro cornu erant collocatæ: has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediā cornuáque interiecerat numeróque cohortes C X. expleuerat: hæc erant millia L V. Euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum, ad eum conuenerant, quę tota acie disperserat: reliquas cohortes V I I. in castris propinquísque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob caussam cūctum equitatū, sagittarios funditorésque omnes in sinistro cornu obiecerat. Habes aciem Pompeianam suis partibus instructā & ordinatā, vbi Pompeium licet principē summum, tamē in sinistro cornu contra vegetianū præceptum conspicimus. Quid Cæsar? quem in tanto prælio ordinē tenuit? certè minùs accuratè descripsit, quā cęteris antè pręliis cōsueuerat: tres tātū legiones, vnā in dextro cornu, duas in sinistro nominat, mediam aciem non definit, sicuti neque quartā è tertiæ cohortibus effectam: Quā vtráque tamē subsi-

ſubſidiariā habuit & victoriæ principē cauſſam. Sic autē de ſe, ipſe loquitur, Cęſar ſuperius inſtitutū ſeruās, decimā legionem in dextro cornu, nonā in ſiniſtro collocauerat, tametſi erat Dyrrhachinis prælijs vehementer attenuata: huic ſic adiunxit octauam, vt penè vnam ex duabus efficeret: atque alteram alteri præſidio eſſe iuſſerat. Cohortes in acie LXXX. conſtitutas habebat: quæ ſumma erat militum XL: ſic enim eum locum lego, vt numero quidem militum Cęſar inferior eſſet: at viribus ſuperior: Cohortes duas caſtris præſidio reliquerat: Siniſtro cornu Antonium, dextro Publ. Syllam, media acie Cn. Domitium præpoſuerat: ipſe cōtra Pompeium conſtitit: Simul his rebus animaduerſis quas demonſtrauimus, timens ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie, ſingulas cohortes detraxit, atque ex his quartam inſtituit equitatuíque oppoſuit, & quid fieri vellet, oſtendit: monuítque eius diei victoriam in earum cohortium virtute conſtare, ſicut in omnibus ferè prælijs ex illa ſubſidiaria acie cauſſa victoriæ conſtitit: ſimul tertię aciei totíque exercitui imperauit ne iniuſſu ſuo cōcurreret: ſe cùm id fieri vellet, vexillo ſignum daturum, Hic ordo quadruplicis aciei fuit: Adhortationem Cæſaris audiamus. Exercitū cùm militari more ad pugnam cohortaretur, ſuáque in eum perpetui temporis officia prædicaret, imprimis comme-

morauit testibus se militibus vti posse quãto studio pacem petisset, quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per Au. Clodium cum Scipione egisset: quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis cõtendisset, neque se vnquam abuti militum sanguine, neque Rempub. alterutro exercitu priuare voluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus & studio pugnæ ardentibus, tubâ signum dedit. Ergo Cæsaris ea cohortatio fuit, quam nihilo minor Crastini cohortatio secuta est. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute: hic signo dato, Sequimini me ait, manipulares mei, qui fuistis & vestro imperatori quam constituistis, operam date. Vnum hoc prælium superest, quo confecto & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie, imperator, vt aut viuo mihi aut mortuo gratias agas. Hæc cùm dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum electi milites circiter c x x voluntarij eiusdem centuriæ sunt prosecuti, Crastiníque virtus excellentissima (vt post victoriam Cæsar ipse iudicauit) in hoc prælio fuit: Itaque hoc prælio, vt antea Neruico, initium prælij à dextro cornu factum, à firmissima nempe parte, non tamen contra infirmissimam: præcipuas enim vires Pompeius in
oppoſi-

oppositum cornu sinistrum contulerat, Inter duas acies tantùm erat relictum spatij, vt satis esset ad concursum vtriusq; exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, vt Cæsaris impetum exciperent, néue se loco mouerent, aciémque eius distrahi paterentur, idque admonitũ C. Triarij fecisse dicebatur, vt primus excursus vísque militum infringeretur aciésque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leuiúsque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quàm si ipsi immissis telis occurrissent: Simul fore, vt duplicato cursu Cæsaris, milites exanimarentur & lassitudine conficerentur. Id Pompeij consilium fuit, quod Cæsari, nullâ ratione factum videtur: imò contra cohortationis eam legẽ, quam ex hoc depromptam loco, quia omnium præliorum communis esset, præposuimus. Sed Cæsariani milites dato signo cùm infestis pilis procurrissent atque animaduertissent non concurri à Pompeianis, vsu periti ac superiorib⁹ pugnis exercitati Pompeiũ fefellerũt: sua quippe sponte cursum represserũt & ad mediũ ferè spatium constiterunt, ne quod sperasset Pompeius consumptis viribus appropinquarent, paruóque intermisso temporis spatio ac rursus renouato cursu, pila miserũt, celeritérque, vt erat præceptũ à Cæsare, gladios strinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: Nam & tela missa exceperunt, & impetum

legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt, pilísque misis ad gladios redierunt. Hic primus prælij fuit impetus. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu intenti, vt erat imperatum, vniuersi procurrerunt, omnísque multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetum Cæsarianus equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equitésque Pompeiani hoc acriùs instare & se turmatim explicare, aciémque Cæsarianorum à latere aperto circumire cœperunt. Atque hic ventus Pompeianæ iactantiæ fuit, sed qui non magno imbre compressus subsedit. Nam vbi id Cęsar animaduertit, quartæ aciei, quam instituerat, ex cohortium numero signum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestísque signis tanta vi in Pompeij equites impetum fecerunt, vt eorum nemo consisteret, omnésque conuersi non solùm loco excederẽt, sed protinùs incitati fugâ, montes altissimos peterent, quibus summotis omnes sagittarij funditorésque destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistro cornu pugnãtes etiam tum ac resistentes in acie, Pompeianos circumierunt, eósque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita cùm recentes atque integri, defessis successissent: alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerũt, at-

que

que vniuersi terga verterũt. Hîc igitur acies tertia etiam subsidiaria fuit, non solùm quarta: atque ita duæ acies subsidiariæ fuerũt, geminíque triarij: alios enim, vt dixi, triarios in Cæsare non video: & quidem triarios non illos vt Liuius & Vegetius definiunt, omnium fortissimos ac robustissimos: Decumani enim qui prælium, interant, palmam illam ferebãt. Quamobrem vires militũ locus per occasionem captatus, sed ordo, ciúsq; imprimis subsidia, sed maximè omniũ cohortatio tum Cęsaris tum Crastini tam pręclarã victoriam Cæsari tribuerunt. Huius autem victorię fructũ Cæsar tam celeriter percepit, quàm accuratè victoriam ipsam obtinuerat, fugientem Pompeium persequitur, castra capit in quibus immodicam Pompeianorũ luxuriam in tricliniis stratis, in magno argenti pondere, in tabernaculis hederâ protectis demiratus est, paulóque pòst, Pompeianas reliquias in potestatem recepit: dehinc authoritas Cęsaris toto terrarum orbe permagna fuit, Cæsarq;, vt de se tertio belli ciuilis loquitur, cõfisus famâ rerum gestarum, omnémque locum sibi tutum fore existimans, Alexandriã infirmis auxiliis proficisci non dubitauit. Sed de Pharsalico prælio satis. Postremum prælium è propositis est Mundense in Hispania, quò Cn. Põpeius filius cum reliquiis paternarum copiarum confugerat. Oppius historiæ huius scriptor longè dissimilis, & elegantiæ

& prudentiæ Cæsarianæ fuit. Locus prælij primùm describitur æquissimus Pompeianis, Cæsarianis iniquissimus ad Mundam oppidum excelso loco positum. Planicies (ait Oppius) inter vtraque castra intercedebat circiter millia passuum quinque, vt auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi & loci naturâ: hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem, & Cæsar cùm aciem directam vidisset, non habuit dubium quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent. Hoc erat in omnium conspectu: hùc accedebat, vt locus ea planicie equitatum ornaret & diei solísque serenitas, vt mirificum & optandum tempus, propè à diis immortalibus illud attributum esset ad prælium committendum. Cæsariani lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res fortunęque omnium deducerentur, vt quicquid post horam castris fieret, in dubio poneretur: Itaque Cæsariani ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabant esse facturos: Qui tamen à munitione oppidi mille passibus longiùs non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij cõstituebant. Itaque Cæsariani procedunt. Interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt tali

li conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco aut ab oppido discederẽt. Cæsariani pede presso propiùs riuum cùm appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non desinunt. Hæc igitur contra Pompeianos Cæsarianis iniquitas loci fuit, vires partium sequuntur ordinis artificio indiligentiùs exposito. Erat acies XIII. aquilis constituta, quæ à lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. Præterea auxiliares accedebãt propè alterum tantum. Cæsariana præsidia, LXXX cohortes, & octo millia equitũ, cuiusmodi ferè Cæsaris vires cõtra Pompeiũ patrem fuerãt. Ita cùm in extrema planicie iniquũ in locum Cęsariani appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehemẽter esset periculosum. Neq; prudẽtia Cæsaris hîc ab Oppio prætermissa est. Nam cùm, ait, à Cæsare id esset animaduersum, ne quid temerè culpâ suâ secus admitteretur, eum locum definire cœpit, vt fossâ vallóq; obduceretur: Sed miles tot antè partis victoriis insolẽtior retineri non potuit: Itaque cùm id hominum auribus esset obiectum, molestè & acerbè accipiebant se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat: Cæsaris copias timore impediri ad committendũ prælium. Ita se efferentes, iniquo loco sui potestaem

faciebant, vt magno tamen periculo acceſſus eorum haberetur. Hîc Decumani ſuum locum, cornu dextrum tenebant: Hæc enim legio victoriarum prærogatiuam quandam ſua virtute iampridem meruerat: ſiniſtrum autem cornu, tertia & quinta legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Hæc ordinis inſtructio nempe fuit. Prælium clamore facto committitur: ea enim prælij inchoandi cohortatio romana erat. Hîc etſi virtute Cæſariani antecedebant, aduerſarij loco ſuperiore defendebant acerrimè, & vehemens fiebat ab vtríſq; clamor telorúmque miſſu concurſus, ſic, vt propè Cæſariani diffiderent victoriæ. Atque illud (ſi verum Suetonius ait) tempus videtur fuiſſe cùm Cęſar ſuis fugientibus de conſciſcenda ſibi morte cogitauit: Oppius tamen diffidentiam tantùm, non etiam talem deſperationem oſtendit. Congreſſus, ait, & clamor quibus rebus maximè hoſtes conterrētur in collatu, pari erant conditione, tanta nempe cohortatio tantáque partium alacritas fuit: Itaque ex vtroque genere pugnæ cùm parem virtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur & concidit aduerſariorum multitudo. Dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe, qui etſi erant pauci: tamen propter virtutem magno aduerſarios timore eorum opera afficiebant, quòd à ſuo loco hoſtes vehementer premere cœperunt, vt ad ſubſidium ne ab latere Cæ-

re Cęsariani occuparentur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum: quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At hi eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita cùm clamori esset intermixtus gemitus gladiorúmque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timor præpediebat. Hîc, vt ait Ennius, Pes pede premitur, armis teruntur arma. Atque in hoc bellorum ciuilium extremo velut actu Pompeianos licet vehementissimè pugnantes tandem Cæsariani tamen agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsi fusi fugatíque non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi: In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta & si quid ampliùs: præterea Labienus & Actius Varus: quibus occisis vtrísque funus est factum, itémque equites Romani partim ex vrbe, partim ex prouincia ad millia tria. Cæsariani desiderati ad hominum mille partim peditum, partim equitum: saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, & signa & fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt: hos habuit res exitus. Cæsarianorum præcipuéque Decumanorum virtus hîc excelluit, culpamq; loci temerè initi abundè præstitit: Si Cæsar, victoriæ scriptor, vt author fuisset, cohortationem tam periculoso prælio, talem nempe

legeremus, qualem antea Neruico prælio cognouimus. Hanc laudem Oppius de victoriæ laudibus præcipuam prætermisit. Fructus victoriæ, non solùm Hispaniæ, sed totius imperii pax fuit, & triumphorum tot antè victoriis meritorum lætitia.

OPPVGNATIO LOCORUM.

HActenus patentibus locis prælia facta sunt, deinceps clausis & munitis erunt: Locus obsessis præsidio est. Itaque cætera, copiarum, ordinis, cohortationis, obsidentibus maiora debent esse. Oppugnationis autem & propugnationis artes ferè communes sunt. Castrensis architectura illa, de qua suprà dictum est, hîc imprimis expromenda est: hac enim virtute vna & singulari, vrbes expugnantur. Locus igitur expugnatur ex itinere primo impetu, aut longiore oppugnatione capitur. Expugnantur ex itinere Gomphi, quod est oppidum primum Thessaliæ, venientibus ab Epeiro, vt est tertio belli ciuilis. Gomphenses venienti Cæsari, portas præcluserunt Cæsar itaque castris munitis scalas musculósque (quibus fossæ aggere completæ solidum iter efficerent) ambulatoriis turribus: ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit, quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit

cuit quantum vſum haberet ad ſubleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento ſimul reliquis ciuitatibus, huius vrbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter priùs quàm auxilia concurrerent. Itaque vſus ſingulari militum ſtudio, eodem quo venerat, die poſt horam nonam oppidum altiſsimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnauit & ad diripiendum, militibus conceſsit, ſtatímque ab oppido caſtra mouit, & Metropolim venit, ſic vt nuntios expugnati oppidi famámque antecederet. Metropolitæ eodem primùm vſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, muróſque armatis compleuerunt: ſed poſtea caſu ciuitatis comprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt: quibus diligentiſsimè conſeruatis, collatâ fortunâ Metropolitarum cum caſu Gomphéſium, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas præter Lariſſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quæ non Cæſari paréret atque imperata faceret. Documus antea quid celeritas Cæſaris effecerit: hîc etiam multò pleniùs intelligitur. Eodem die oppugnati & expugnati ſunt Gomphi: Huius celeritatis terrore permouetur tota Theſſalia ſeſeque dedit: ſic vno die innumerabiles vrbes in vna vrbe captæ ſunt: Ac ſi propter latitudinem foſſæ muríque altitudinem repentino impetu

vrbs expugnari non poſsit, vineis actis, aggere iacto, turribus conſtitutis oppugnatur: Vineæ autem, machina eſt lignea, crudis coriis intexta vndique, lata pedes octo, alta ſeptem, longa ſexdecim, ſub qua milites tecti, ad murum accedunt: agger aggeſtus lapidibus, terra, cratibus cumulus. Turres ambulatoriæ ſunt, quarum imâ parte aries ad ſubruendum, falxque ad diſtrahendum murum educitur: mediâ, pons aditum in vrbem facit, ſummâ ſagittarij & funditores, muro propugnatorem deiiciunt. Magnitudine horum operum, quæ neque viderant antè Galli, neque audierãt, & celeritate Romanorum permoti Sueſsiones, Nouiodunum oppidum dediderunt, vt eſt libro ſecundo. Aliquando circumuallatur pariter & oppugnatur oppidum, vt cõtra Aduaticos libro ſecundo, quorum oppidum egregiè naturâ munitum, ex omnibus in circuitu partibus altiſsimas rupes deſpectúſque habebat: vna ex parte leniter accliuis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur, quem locum duplici altiſsimo muro munierant, tum magni ponderis ſaxa & præacutas trabes in muro collocarant: Hoc oppidum Cæſar vallo duodecim pedum, in circuitu quindecim millium crebríſque caſtellis circummunit, deinde vineæ aguntur, agger extruitur, turris conſtituitur, quam vbi moueri & appropinquare muris viderunt, nouâ atque inuſitatâ

tatâ ſpecie commoti, legatos ad Cæſarem de pace miſerunt, qui ad hunc modum locuti, Non ſe exiſtimare, Romanos ſine ope deorum, bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promouere & ex propinquitate pugnare poſſent, ſe ſuáque omnia eorum poteſtati permittere dixerunt: Sic difficillimo & durißimo hyemis tempore oppida Senonum, Carnutum, Biturigum capta ſunt, vt eſt libro ſeptimo. Atque imprimis oppidis capiendis celeritas illa prorſus admirabilis fuit: Cæſar Vellaunodunum Senonum oppidum biduo circumuallauit, tertio die miſsis ex oppido legatis de deditione, arma cõferri, frumenta produci, ſexcentos obſides dari iubet: ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquit. Interea Genabum Carnutum capit & incendit: Sic nondum captâ vrbe, vrbs alia tamen capitur, nec vlla temporis occaſio, tanta celeritas ducis eſt, non arripitur: Itaque protinùs Cæſar Nouiodunum Biturigum, armis, equis, obſidibus acceptis, dimittit, vt hac horribili celeritate reliquas res conficeret, quâ pleráque erat conſecutus. Hinc Auaricum cœpit oppugnari, oppidum in Biturigum finibus maximum & munitiſsimum atque agri fertiliſsimâ regione propè, ex omnibus partibus, flumine & palude circundatum vno & perangusto aditu: Hæc autem palus magna fuit, vt quæ perpetua inter Cæſaris & Vercingetorigis

cuniculos præusta & præacuta materia & pice feruefacta & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibúsque appropinquare prohibebant. Muri autem compositi trabibus & lapidibus sic erant, vt facile & ab incendio lapis & ab ariete materia defenderet. His tot rebus impeditâ oppugnatione Romani cùm toto oppugnationis tempore, frigore & assiduis imbribus tardarentur: tamen continenti labore, omnia hæc superauerunt, & diebus viginti quinque, aggerem, cui nempe turres imponerentur, latum pedes trecentos viginti, altum pedes octoginta extruxerunt. Sed labor hic est militum. Quid Cæsar, laborísne huius expers fuit? Cùm agger murum hostium penè contingeret, Cæsar ad opus, consuetudine excubabat, militésque cohortabatur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: Nec tamen oppidanorum inertia, interea vlla fuit, sed totam noctem, acerrima dimicatio: paulum ante tertiam vigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodémque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab vtroque latere turrium, eruptio fiebat: Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminùs iaciebant: picem reliquásque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, vt quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium vix ratio iniri posset. Quid igitur? quæ Cæsaris disci-

plina, quis ordo in partitione tanti laboris hîc fuit? Instituto Cæsaris, duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus in opere erant, vnde celeriter factum est vt alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent aggerémque interscinderent: omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. Cùm in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, sempérque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deüstos turrium pluteos (quibus tecti milites antè turres præliabantur) videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, sempérque ipsi recentes defessis succederent, omnémque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positá arbitrarétur. Accidit inspectanti Cæsari, quod dignũ memoriâ visum prætermittendũ non existimauit. Quidá ante portam oppidi Gallus, per manus seui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proiiciebat, scorpione ab latere dextro traiectus exanimatúsque concidit: hunc ex proximis vnus iacentem transgressus, eodé illo munere fungebatur, eadé ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius & tertio quartus, nec ille priùs est à propugnatoribus vacuus relict⁹ locus, quàm restincto aggere atque omni parte summotis hostibus, finis est pugnandi factus. Hæc igitur oppugnatio Romanorum Gallorúmq; propugnatio

tio fuit, virtute animorum vtrinque permagna, at machinarum artificio, at constantia laboris tolerantiáque nequaquam pari: Et Vercingetorigis, qui castra collata castris Cæsaris habebat, permagnus error hîc fuit, (vt ex oppugnatione Alexiæ cognoscetur) quòd Romanos in grauissima noctis illius dimicatione, à tergo nō sit adortus: nec enim tum omnis multitudo è castris ad restinguendum concurrisset, si hostis à tergo castra ipsa oppugnasset. Itaque omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die cōsilium cœperunt ex oppido profugere, hortante & iubēte Vercingetorige: Id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque lōgè ab oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercēdebat Romanos ad insequendum tardabat, iámque hoc facere noctu apparabāt cùm matresfamiliàs repentè in publicū procurrerunt, flentésque proiectę ad pedes suorum, omnibus precibus petierūt ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret: vbi eos perstare in sententia viderūt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, cōclamare & significare de fuga Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum vię præoccuparentur, consilio destiterunt: Hác for-

tuna Cæsari occasionem dedit vt hostes domestico vxorum suarum bello grauiùs vrgerentur quàm hostium externo. Hic Auaricensium error Vercingetorigis errore non minor est in loco oppugnationi hostium proposito, inutilem bello, imò, vt res ipsa docet, perniciosam multitudinem habere: hæc enim multitudo in eũ locum coniici debuit, quò hostibus aditus non esset, vt de Neruiis antea dictum est. Ergo pretiũ erroris huius, Auarici exitium fuit: sed fortuna multò maiorem è cœli tempestate occasionem dedit, neque Cęsaris vigilantia hîc dormiuit: sed & vtramque celeriter arripuit: simulationis etiã dolum addidit oppidúmque capit. Postero igitur die Cæsar promota turri perfectísque operibus quę facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tẽpestatẽ arbitratus est, quòd paulò incautiùs custodias in muro dispositas videbat suósque languidiùs in opere versari iussit, & quid fieri vellet ostendit, legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent: iis qui primi murum ascendissent præmia proposuit, militibúsq; signum dedit: Illi subitò ex omnibus partibus euolauerunt murúmque celeriter complerunt: Sic per occasiones illas captum est Auaricum. Sed attende reliquam Cæsaris disciplinã, desperatis non pugnam, sed fugam offerentis:

Hostes

Hoſtes enim re nouâ perterriti muro turribúſque deiecti, in foro ac locis patẽtioribus cuneatim cõnſtiterunt hoc animo, vt ſi qua ex parte obuiam contraueniretur, acie inſtructâ depugnarent. Hîc Cæſar ſuos continet, Scipionis laudatam illam ſententiam memoriâ tenet, hoſtibus quâ fugerent viam eſſe faciendam: Itaque Galli vbi neminem in æquum locum ſeſe demittere, ſed toto vndique muro circunfundi viderunt, veriti ne omnino ſpes fugæ tolleretur, abiectis armis vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: victoriæ fructus hîc acerbior fuit, párſque ibi cùm, anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, à militibus, pars iam egreſſa portis ab equitibus eſt interfecta, nec fuit quiſquam qui prædæ ſtuderet: Sic & Genabenſi cæde quâ Romani cæſi fuerant à Carnutibus & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt: hîc alterum erroris illius eſt pretium, imbellis nempe multitudo hoſtilem rabiem ſanguine ſuo ſatiauit: Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta millium, vix octingenti, qui primo clamore audito ſe ex oppido eiecerãt, incolumes ad Vercingetorigem peruenerũt. Sic igitur oppugnatum eſt à Romanis & expugnatum Auaricum incredibili legionariorum labore nõ bellando tantùm, ſed multò magis fodiendo, materiando, fabricando, locíque interioris muni-

tionem, munitione exterioris atque opere exæquando, frigora, imbres, famé denique constantissimè tolerando: quibus tot malis subleuandis, egregia ducis cohortatio plurimùm valuit, sudoris & algoris particeps fuit, præmia fortibus viris proposuit: fructus victoriæ fuit, vt summa copia frumenti commeatúsque reliqui exercitũ ex labore atque inopia reficeret amplissimáque prædâ ditaret, atque hyeme nondum confectâ hostes tãto detrimẽto frangeret. Auarici oppugnatio magna fuit, sed & difficultate oppugnãtiũ & constantia propugnantiũ non minor æstimãda Vxelloduni oppugnatio. Vxellodunũ Cadurcorũ erat oppidum egregiè naturâ loci & in partes omnes, præruptissimis saxis munitũ, quo defendente nullo: tamen armatis ascẽdere esset difficile: Flumen infimam vallem diuidebat totúmque penè mõtem cingebat: atque ita infimis mõtis radicibus ferebatur, vt nullam in partem depressis fossis deriuari posset: A Drapete Senone & Lucterio Cadurco occupatur. Caninius Cæsaris legatus trinis excelsissimo loco castris obsidet & ab his vallum in oppidi circuitũ ducere operibúsque cingere instituit: Drapes & Lucterius ne fame opprimerentur, frumẽtationis caussâ cum parte copiarum exeunt. A Caninio vtérque separatim fusus est: oppidani tamen animo constanti resistunt. Cæsar huc profectus, cùm magnâ frumenti copiâ oppidani abundarent,

rent, nec vlla conditione adduci poſſent, aquâ prohibere eos inſtituit, vt quos neque armis neque fame potuerat, ſiti domaret. ſed flumẽ auertere loci natura prohibebat: Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò deſcẽſus, vt prohibentibus Romanis ſine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neque arduo ſe recipere poſſent aſcenſu. Quâ difficultate eorum cognitâ hîc eminùs prælium factum eſt aduerſus oppidanos. Cæſar ſagittariis funditoribúſque diſpoſitis, tormẽtis etiam, quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis aquâ fluminis prohibebat oppidanos. Sic aqua fluminis erepta eſt: At fontis aqua ſupererat, quò omnis poſtea multitudo aquatum conueniebat: ſub ipſius enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab ea parte quæ ferè pedũ CCC. interuallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos cùm optarẽt reliqui, Cæſar vnus videret, caſtrenſis labor ille oppidorum expugnator reuocatus eſt: non ſine magno periculo è regione eius fontis vineas agere aduerſus montem & aggeres inſtruere Cæſar cœpit magno cum labore & continuâ dimicatione: Oppidani enim, loco ſuperiore decurrunt & eminùs ſine periculo præliantur multóſque pertinaciter ſuccedentes vulnerant: non deterrentur tamen milites Romani vineas proferre, & labore atque operibus, locorum vincere diffi-

cultates: noui præterea laboris artes adhibent, eodémque tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis, quod genus operis sine vllo periculo & sine suspicione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinẽ pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, nõ quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. Hîc verò sit operæprecium turris altitudinem decem tabularis erectam considerare, non vt aries primo tabularo murum subrueret, aut secundo, pons aditum in vrbem faceret: sed tantùm, vt summis tabulatis librator & iaculator, aquatione oppidanos intercluderet. Ergo ex ea turri cùm tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo posset aquari oppidani, non tantùm pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo, siti consumebatur: Nec tamẽ tanto malo obsessi, vllam deditionis mentionem faciunt, sed cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrimè præliantur, vt ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma existit: Quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa, comprehendebant id ipsum quod morabatur: Milites contrà Romani, quamquam periculoso genere prælij locóque

que iniquo premebantur: tamen omnia fortissimo sustinebant animo. Cohortatio vtrinque non deerat: Res enim gerebatur & excelso loco & in conspectu omnium, magnúsque vtrinque clamor oriebatur, ita vt quísque poterat maximè insignis, quò notior testatiórque virtus eius esset telis hostium flammæque se offerebat. Mirari lubeat in tanta rerum propè desperatione Cæsaris ingenium: præruptissimum montem cernebat, & quò etiam si nemo defenderet, armatis ascendere difficillimum esset: attamé cùm complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere & simulatione mœnium occupandorum clamorem vndique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cùm quid ageretur in locis reliquis esset ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murísque disponũt Ita Romani sine prælij facto, celeriter opera, flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cùm pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissâ, in sententia permanebant. At postremum cuniculis, venæ fontis interscisæ sunt atque auersæ: quo facto, fons aquæ perrenis exarüit, tantámque attulit oppidanis, salutis desperationem, vt id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Cuniculorũ artes videlicet ignorabant, vt Suessiones, vt Aduatici machinas ambulantium tur-

rium: Itaque religione deorum tacti & necessitate coacti, se tradiderunt. Sed ista similis deorũ religio necessitásque Cæsarem aquâ similiter Alexandriæ interclusum nihil tetigit, nihil coëgit, vt postea dicetur, quin militum animis ad fodiendos puteos incitatis, magnam vna nocte vim aquæ dulcis inueniret. Hîc igitur simplicitatis error Gallorum animos ad deditionem induxit, in qua non multò mitior Cęsar fuit, quàm Cęsaris milites in Auaricensi expugnatione fuerant: Omnibus enim qui arma tulerant, manus præcîdit, vitámque concessit, quò testatior esset eorum pœna: hunc enim victoriæ fructum sibi statuit, vt exemplo supplicij Gallos imposterùm deterreret, quò minùs se tali constantiâ in libertatem vindicarent. Sed in hoc contentionis dimicationísque genere non omnia Cæsari secunda successerunt: duplex enim ad Gergouiam & ad Dyrrhachium detrimentũ & discessus vtrinque turpis accidit. Gergouia posita in altißimo monte (à cuius ima valle ascensus recta regione si nullus amfractus intercederet, mille ducentos passus ad muros aberat) omnes aditus difficiles habuit: à medio ferè montis in longitudinem ex grandibus saxis sex pedum vallum Galli produxerant: vrbi duo præterea monte adiungebantur, alterius dorsum propè æquum & angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi: alter mons è regione vrbis ex omni parte circũcisus.
Galli

Galli igitur & vrbem & vrbis dimidium superiorem montem & adiunctos montes militibus armatis compleuerant nec vllum ferè diem intermittebant, quin equestri prælio interiectis sagittariis, quid in quôque esset animi ac virtutis suorum periclitarentur. Cæsar perspecto vrbis situ, si alterum illũ montem, qui erat è regione vrbis teneret, se & aquæ magnam partem & pabulationem liberam hostibus erepturum putabat. Silentio itaque noctis priusquam subsidium ex oppido venire posset, præsidium Gallorum deiicit, ibique legiones duas collocat, ac fossam duplicem duodenûm pedum à maioribus castris ad hæc maiora perducit, vt toto à repentino hostium incursu etiam singuli cõmeare possent. Ergo hic Cæsaris ad Gergouiam dolus successit, vnde binis castris Gergouia obsideri cœpta est. Interim Cæsar ad Heduorum decem millia quæ ad hostem deficere dicerentur, retinendum, subitò è castris ad viginti quinque millia passuum egreditur, castraque ipsa summis Gallorum copiis oppugnata, ægerrimè cùm viris tum tormentis defensa sunt: Ac nisi Cæsar postridie, pari celeritate recurrisset, actum de castris Cæsaris videbatur. Hęc prima Cæsari plaga fuit, vnde huius expeditionis eum pœnitere cœpit. Sed cogitanti quéadmodũ integrâ famâ discederet, accidere visa est facultas bene gerendæ rei. Montis illius oppido continentis iugum

ſtudioſiùs ſolito à Gallis defendebatur. In ſpem inde venit potiundorum caſtrorum,quæ medio vrbis monte muniebantur: Itaque alterum dolum meditatur, ac tanquam iugum illud expugnaturus omnibus copiis eſſet, mittit complures equitum turmas eò de mediâ noctе: his imperat vt paulò tumultuoſiùs omnibus in locis peruagentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris detrahi mulionéſque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac ſimulatione collibus circumuehi iubet: his paucos addit equites qui latiùs oſtentationis cauſsâ vagarentur: longo circuitu, eaſdem omnes iubet petere regiones. Hæc procùl ex oppido videbantur, vt erat à Gergouia deſpectus in caſtra: neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem vnam eodem iugo mittit, & paulum progreſſam, inferiore conſtituit loco ſyluíſque occultat. Augetur Gallis ſuſpicio, atque omnes illò munitionum copiæ traducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum occultatíſque ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora traducit, legatíſque quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, oſtendit. Præcipit vt celeritate ſumma in munitiones perrumpant iíſque direptis, ſigno dato redeant: Heduos etiam dextra parte alio aſcenſu mittit: Signo dato, milites

lites celeriter munitionem transgressi, trinis castris potiuntur, ac tanta fuit in castris capiendis celeritas vt Theutomatus rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, vt meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo vix se ex manibus prædantium militum eriperet. Consecutus id quod animo proposuerat Cæsar, receptui canit, legio decima constitit: reliquæ non exaudito tubæ sono non priùs sequendi finem fecerunt, quàm muro oppidi portísque appropinquarunt. Tum verò ex omnibus vrbis partibus orto clamore, Galli qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, cùm Romanos intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt, matresfamiliàs de muro vestem argentúmque iactabant & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, vt sibi parcerent, neu sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent, nonnullæ de muro per manus demissæ, sese militibus tradebant. Auaricum monuit antea quantæ simplicitatis esset, imbellem mulierum turbam in obsessis oppidis habere, Gergouia rursus idem admonet. L. Fabius centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmiis, neque commissurum vt priùs quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab his subleuatus, murum ascē-

dit: hos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit. Interim ij qui ad alteram partem oppidi vt ſuprà demonſtrauimus, munitionis cauſâ conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum à Romanis teneri, præmiſsis equitibus magno concurſu eò contenderunt. Eorum vt quiſque primus venerat, ſub muro conſiſtebat ſuorúmque pugnantium numerum augebat: quorum cùm magna multitudo conueniſſet, matresfamilias, quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari & more gallico paſſum capillum oſtentare liberóſque in conſpectum proferre cœperunt: Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio: ſimul & curſu & ſpatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atque integros ſuſtinebant. Cæſar fremens frēdénſque legionariorum ſuorum cædem ſpectabat. Ecce etiā nouus ab Heduis terror è ſimilitudine Gallicorum armorū. Nā tametſi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod inſigne pacatis eſſe cōſueuerat: tamen id ipſum ſui fallendi cauſâ Romani ab hoſtibus factū exiſtimabant: Itaque Fabius cēturio quíque vnà murum aſcenderant, circumuenti atq; interfecti, de muro præcipitantur: reliqui in munitiones ingreſsi quadraginta ſex centurionibus amiſsis loco deiiciuntur: eóque die milites ſunt paulò minùs ſeptingenti deſiderati (ait Cæſar) At quadraginta

draginta ſex centuriones, militum millia quatuor & ſexcentos ducebant: Itaque pudórne Cæſaris an dolor, an alia quædam ratio cęſorum numerum minuerit, conſiderato. Certè Cæſar aliud ſubſidium ſummittere laborantibus nullum potuit, quàm vt Gallos intolerantiùs inſequentes, reliquis legionibus ad radices montis tardaret. Ergo hæc Cæſari ad Gergouiam altera plaga fuit, quâ præſens totos Gallici belli annos grauiorem nullam acceperat, quáque Gergouiæ oppugnationem dimittere coactus eſt. Scio Cæſarem nullo vſquam loco tam ſolicitè egiſſe, vt facti culpam à ſe auerteret: de expugnatione deſperauerat (ait) de obſeſſione non priùs agendum conſtituerat, quàm rem frumentariam expediret: & tamen oppugnat & obſidet, concione aduocatâ, militum temeritatem, licentiam, arrogantiam contra imperatoris ſui mandatum reprehendit, quod ſibi ipſi iudicauiſſent quò procedendum aut quid agendum videretur, neque ſigno recipiendi ſui dato conſtitiſſent, neque à Tribunis militum legatíſque retineri potuiſſent: Cæſar acceptæ cladis cauſſas apertè commemorat, nec numero nec loco contentio par erat, ordo non deerat, non deerat alacritas & cohortatio, ſed numerus, ſed locus deerat: Attamen ne milites admodum demitterentur animo, laudem quandam & conſolationem huic reprehenſioni adiunxit, quòd eorum virtutem

admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, nec eos hostium virtute, sed cursu & spatio defatigatos, loci iniquitate victos esse. Toto belli Gallici tempore bis tantùm accidit, vt legiones à Cæsare reprehendi possent, semel contra Ariouistum propter timorem, iterum ad Gergouiam propter audaciam: Illic Cæsar adhortationis confirmationem permagnam adhibuit: Atque hîc ad milites impensiùs confirmandum, & gallicam ostentationem minuẽdum, continuo biduo legiones è castris eduxit aciémque idoneo loco constituit, cúmque Galli nihilo magis in æquum locum descenderent, castra mouit: inde ad Alexiam ignominiæ huius nota deleta est, vt postea cognoscetur. Hæc igitur ad Gergouiam detrimenta Cæsari contigerunt, quibus ad Dyrrhachiũ similia sunt accepta: Vbi tamen Cæsaris singularem militiam operæprecium sit animaduertere: Cæsar ad Dyrrhachium longiùs bellum ductum iri existimans, & de Italicis cõmeatibus desperans, consilium capit ex loci natura. Erant circum castra Pompeij permulti editi atque asperi colles, ibi castella communiit, indéque ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit, vt commeatu & pabulatione, sed imprimis authoritate minueret, cũ fama per orbem terrarum percrebuisset Pompeium â

Cæsar-

Cæſare obſideri: neque tamẽ audere prælio decertare: At fortunam tentandam ſibi Pompeius nequaquam ſtatuebat: Itaque caſtellis viginti quatuor contra Cæſarem effectis, quindecim millia paſſuum circuitu complexus eſt, vt Cæſaris copias quàm maximè diſtineret, & hôc ſpatio pabularetur. Cæſar contrà, vt obſidionem retineat, octodecim millia paſſuum opere complectitur. Eheu poſteri, nunquid iſta ridicula aut falſa iudicamus? duo terrarum Imperatores ſummi bellum acerrimum grauiſſimúmque gerunt, ratione prorſus nouâ & inuſitatâ: Cæſar complecti Pompeium contendit, Pompeius quàm latiſſimè poteſt, toto corpore dilatatur, ne brachiis Cæſaris comprehendi poſſit: Cæſar tamen conari non deſiſtit, brachia neruis omnibus diſtendit, ob eámque cauſſam prælia ſagittis præſertim ad munitiones occupandum vel tuendum vtrinque perpetua fiebant: quin vno die ſex prælia facta, tria ad Dyrrhachium, tria ad munitiones maiore Pompeianorum cæde: Ac quicunque alterum eſt adortus, is ferè repulſus detrimentóque magno affectus eſt. Pompeiani frumento maris ſubuectionibus abundabant: verùm pabulatione & aquæ dulcis inopiâ, fluminibus & riuis per Cæſarianos aut auerſis aut obſtructis, quotidianiſque laboribus, homines operum talium inſueti, magnum numerum iumentorum & hominum amittebant:

Cæsariani frumento egebant: At egestatis patientiâ, sicut antea dixi, longè superiores erant: vulgò in vigiliarum colloquiis iactabant, se priùs cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimitterent. Ergo patientiæ certamen istud est, vter sitim, vter famem & in perpetuis operibus laborē constantiùs tulerit, is victoriam reportet. Cęsar quotidie exercitu producto, Pompeium ad prælium prouocat: Pompeius, vt famam retineat, pro castris exercitum constituit: Cæsar, vt angustiore pabulatione Pompeium contineret, castella noua magnis operibus communit, vnde factum vt Pompeiani foliis arborum & teneris arundinum radicibus contusis, equos alere cogerentur: Hæc inquam mirabilis pugna Cæsaris fuit. fossarum, castellorum, munitionum, imò famis & egestatis durissimo certamine, quo si vti perseuerasset, victus sine gladio Pompeius esset: At plagarum insolens, dum cupidiùs ad vindictam properat, institutam illam nouæ victoriæ palmam perdidit. Pompeius indicio perfugarum, Cæsaris imperfectas munitiones ingressus, cēturiones primę cohortis ferè omnes interfecit magnāq; pręterea cædem fecit: ac ni tum Antonius primùm, tum Cęsar auxilio accurrissent, multò maius detrimentum intulisset: Hæc prima Cæsaris dyrrhachina clades fuit, cuius sarciēdæ caussâ Cæsar eodem temporis puncto quàm potuit occultissimè

tiſsimè progreſſus in Pompeij caſtra primò maiora, deinde minora irrũpit, & in his victor verſatur. Sed fortuna, quæ plurimùm poteſt cùm in reliquis rebus, tum pręcipuè in bello paruis momentis magnas rerum commutationes efficit (ait Cæſar fortunam cladis veluti ream faciens) Cæſariani in minoribus caſtris Pompeij dum munitiones quaſdam ſequuntur, à porta aberãt: Interim Pompeius ſubſidio ſuis occurrit, omniáque ſubitò mutantur: equitatus Cæſaris initium fugæ facit, dextrum cornu in foſſam decem pedum ſeſe præcipitat, primíſque oppreſſis, reliqui per eorum corpora ſalutem ſibi atque exitum parīebant: Siniſtrum cornu eodem quo venerat receptu ſibi conſulit, omniáque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeò, vt cùm Cæſar ſigna fugientium manu prehenderet & conſiſtere iuberet, alij dimiſsis equis eundem curſum conficerent, alij ex metu etiam, ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret. Atque hic locus videtur eſſe, vbi aquilifer moranti Cæſari, cuſpide comminatus eſt, vt ait Suetonius. Cęſar igitur eo tempore fugere coactus eſt: ſed tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrerunt quò minùs omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius inſidias timens (credo, quòd hæc præter ſpem eius acciderant, qui paulò antè ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitéſ-

que eius angustis portis, atque his à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum, tardabantur. Ita paruæ res magnum in vtrámque partem momentum habuerunt: Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellauerunt, eadem res celeritate insequentium tardata Cæsarianis salutem attulit. Duobus his vnius diei præliis, Cæsari desiderati sunt milites nongenti & sexaginta, & noti equites Romani quadringenti: Hæc secunda Cæsaris clades fuit, vbi, si verum Suetonius ait, negauit Cæsar Pompeium scire vincere, qui tantam occasioné secutus non esset: Sed vt Gergouiensi, sic Dyrrhachino malo magna medicina adhibita est: primùm consolationis quòd antea secundæ res multæ contigissent, hanc vnam fortunam industriâ & virtute esse subleuandam: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset: tum animaduersionis de signiferis notatis, de quib⁹ antè dixi: Iraque sarciendi detriméti cupiditas incredibilis, vt Pharsalico bello dictum est, inde extitit: Sed tamé Gergouia & Dyrrhachium testimonia præbebunt quámlibet magnis imperatoribus non semper ex animi sententia res secundas euenire.

PRO-

PROPVGNATIO.

Atque hæc oppugnationum Romanarum exempla ſunt, propugnationum contraria exempla ſubducamus. Oppugnata ad Gergouiam caſtra Cæſaris diximus & tormentis præcipuè propugnata: Bibrax ſecundo libro ſagittariis & funditoribus aduerſus Belgas defenditur: Caſtra, tum Q. Ciceronis, tum Cęſaris ad Ciceronem liberandum profecti oppugnantur, ſed Ciceronis multò vehementiùs & oppugnantur & propugnantur: Nam cùm ſubitò Neruij, quorum erant ſexaginta millia, oppugnare cœpiſſent, Romani, quorum vnica erat legio, celeriter ad arma concurrunt vallúmque conſcendunt, atque ægrè is dies ſuſtentatur: Mittuntur ad Cæſarem confeſtim à Cicerone literæ, magno tabellariis propoſito præmio, ſed obſeſsis omnibus viis, miſsi intercipiũtur: propugnationis interim arma expediuntur: noctu ex ea materia, quam munitionis cauſſâ comportauerant, turres admodum centum viginti à Romanis excitantur incredibili celeritate: quæ deeſſe operi videbãtur, perficiuntur: hoſtes poſtero die multò maioribus copiis coáctis, caſtra oppugnant, foſſam complẽt: à Romanis eadem ratione quâ pridie, reſiſtitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus: Romanorum manus perexigua erat: Itaque vigilantia & labore & machinarum artificio ſubleuanda. Nulla igitur pars nocturni tem-

poris ad laborem intermittitur, non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcúmque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur, multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur, turres contabulantur, pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur: ipse Cicero cùm tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, vt vltrò militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur. Ergo hæc tridui oppugnatio & propugnatio fuit. Interim Ciceronis animus, ab hostibus frustrà ad deditionem solicitatur. Itaque Neruij, sicut è Romana militia iam didicerant, omnia oppugnationis opera suscipiunt, vallo pedum vndecim & fossa pedum quindecim castra cingunt. turres ad altitudinem valli, falces testudinésque parare ac facere cœperũt. Septimo oppugnationis die, maximo coörto vento feruentes fusili ex argilla glandes fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt: hæ celeriter ignem comprehenderũt, & venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti quasi partâ iam atque exploratâ victoriâ, turres testudinésque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. Hîc grauis oppugnatio instituitur, sed nec minor propugnatio comparatur: Tanta enim Romanorum virtus atque

atque ea præſentia animi fuit, vt cùm vndique flammâ torrerentur maximáque telorum multitudine premerentur, ſuáque omnia impedimenta atq; omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modò demigrandi cauſſâ de vallo decederet nemo, ſed penè, ne reſpiceret quidem quiſquam, ac tum omnes acerrimè fortiſſiméque pugnarent. Hic dies Romanis longè grauiſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hoſtium vulneraretur atque interficeretur: vt ſe ſub ipſo vallo conſtipauerant receſſúmque primis vltimi non dabāt. Paulûm quidem intermiſſa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo quo ſtabāt loco, receſſerunt, ſuóſque omnes remouerunt: ac nutu vocibúſque hoſtes, ſi introire vellent, vocare cœperūt: quorum progredi auſus eſt nemo: tum ex omni parte lapidibus cōiectis deturbati, turríſque ſuccenſa eſt. Monuimus antea quàm liberalis in milites Cæſar fuerit frumento, ſtipendio cæteríſque præmiis, ſed maxima virtutis præmia in laude & gloria ponuntur, quam bene meritis militibus Cæſar impenſè attribuit. Ergo præconium imperatoris de duobus centurionibus audiamus, Erant, ait Cæſar, in Ciceronis legione fortiſſimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio & L. Varenus: hi perpetuas inter ſe controuerſias habebāt

vter alteri anteferretur, omnibúsq; armis de loco, summis simultatibus contendebant, ex iis Pulsio cùm acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de nostris controuersiis iudicabit. Hæc cùm dixisset, procedit extra munitiones & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem sese tum vallo continet, sed omnium veritus existimationem, subsequitur. Tum mediocri spatio relicto, Pulsio pilum in hostes immittit, atque vnũ ex multitudine procurrentem traiicit: quo percusso exanimatóque hunc scutis protegũt hostes & in illum vniuersi tela coniiciunt, neque dant regrediendi facultatem, transfigitur scutum Pulsioni & verutum in balteo defigitur. Auertit hic casus vaginam & gladium educere conantis, dextrá moratur manum, impeditúmque hostes circunsistunt, succurrit inimicus illi Varenus & laboranti subuenit, ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit, illum veruto transfixum arbitrantur, Varenus rem gladio cominùs gerit, atque vno interfecto, reliquos paulum propellit. Dum cupidiùs instat, in locum inferiorem deiectus concidit: huic rursus circumuento fert subsidium Pulsio atque ambo incolumes compluribus interfectis summâ cum laude sese intra munitiones recipiunt: Sic fortuna in contentione

ne & certamine, vtrumque versauit, vt alter alteri inimicus, auxilio salutíque esset, neque diiudicari posset vter vtri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, & maximè quod magnâ parte militum confectâ vulneribus res ad paucitatem defensorum peruenerat, tantò crebriores literæ nuntiíque ad Cæsarem mittebantur, quorum pars deprehensa, in conspectu Romanorum militum cum cruciatu necabatur. Erat vnus intùs Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suámque ei fidem præstiterat: hic, seruo spe libertatis magnísque persuadet præmiis vt literas ad Cæsarem deferat, has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos sine vlla suspicione versatus, ad Cæsarē peruenit, ab eo de periculo Ciceronis legionísque cognoscitur. Horribilis illa Cæsaris vigilantia, celeritas, diligentia multis antea documentis perspecta est: hîc etiam potest imprimis animaduerti: Attēdamus igitur quid ipse de se loquatur, Cæsar acceptis literis hora circiter vndecima diei, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum Quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuū x x v, iubet mediâ nocte legionem proficisci celeritérque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, quà

ſibi iter faciendum ſciebat Scribit Labieno, ſi Reipub. commodo facere poſſet, cum legione ad fines Neruiorũ veniat, reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longiùs, non putat expectandam, equites circiter quadringentos ex proximis hybernis colligit. Hora circiter tertia ab antecurſoribus, de Craſsi aduentu certior factus, eo die millia paſſuum xx progreditur. Fabius non ita multùm moratus in itinere cum legione occurrit, Labienus Treuirorum bello diſtinetur. Cæſar etſi opinione trium legionũ deiectus, ad duas redierat: tamen vnum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat, venit magnis itineribus in Neruiorũ fines: ibi ex captiuis cognoſcit quæ apud Ciceronem gerãtur, quantóque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis, magnis præmiis perſuadet vti ad Ciceronem epiſtolam deferat: hanc græcis cõſcriptam literis mittit, ne intercepta epiſtola, Romanorum ab hoſtibus conſilia cognoſcantur, ſi adire non poſsit, monet vt tragulam cum epiſtola ad amentum deligatâ, intra munitionem caſtrorum adiiciat: in literis ſcribit, ſe cum legionibus profectum celeriter affore, hortatur vt priſtinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus vt erat præceptum, tragulam mittit, hæc caſu ad turrim adhæſit neque à Romanis biduo animaduerſa, tertio die à quodam milite conſpicitur, dempta, ad Ciceronem defertur, ille,

ille, perlectam in conuentu militum recitat, maximáque omnes lætitiâ afficit: Tum fumi incendiorum, procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Adhuc oppugnatus est Tullius, deinceps Cæsar oppugnabitur. Galli re cognitâ, per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Hæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone quem suprà demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat. Hunc admonet iter cautè diligentérque faciat, perscribit in literis hostes ab se discessisse omnémque ad eum multitudinem conuertisse: quibus literis circiter media nocte Cæsar allatis suos facit certiores eósque ad dimicandum animo confirmat. Postero die primâ luce mouet castra & circiter millia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam & riuum multitudinem hostium conspicatur. Hîc verò Cæsaris ingenium singulare est in simulatione paucitatis & timoris, quò faciliùs in confusionem & locum iniquiorem hostem adduceret, Erat, ait, magni periculi res, cum tantis copiis, iniquo loco dimicare: Tunc quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eóque omnino remittendum de celeritate sciebat, consedit, & quàm æquissimo loco potest, castra communit, atque hæc etsi erãt exigua per se, vix hominum millium septem,

præſertim nullis cum impedimentis: tamen anguſtiis viarum quammaximè poteſt contrahit, eo conſilio vt in ſummam contemptionem hoſtibus veniat. Interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſsis explorat quo commodiſsimè itinere vallem trãſire poſsit. Eo die paruulis equeſtribus præliis ad aquam factis, vtrique ſeſe ſuo loco continent: Galli, quòd ampliores copias quæ nondum conuenerant, expectabant: Cæſar, ſi fortè timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, vt citra vallem pro caſtris prælio contenderet: ſi id fieri non poſſet, vt exploratis itineribus, minore periculo vallem riuumque tranſiret. Primâ luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit præliúmque cum Romanis equitibus committit. Cæſar conſultò equites cedere ſeque in caſtra recipere iubet: ſimul ex omnibus partibus, caſtra altiore vallo muniri portáſque obſtrui, atque in his adminiſtrandis rebus, quammaximè concurſari & cum ſimulatione agi timoris iubet: quibus omnibus rebus hoſtes inuitati, copias traducunt, aciémque iniquo loco conſtituunt: Romanis verò etiam de vallo deductis propiùs accedunt & tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt, præconibúſque circummiſsis pronuntiari iubent ſeu quis Gallus, ſeu quis Romanus velit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere, poſt id tempus, non fore poteſta-

tem:

tem: ac ſic Romanos contempſerunt, vt obſtructis in ſpeciem portis ſingulis, ordinibus ceſpitum, quòd eà non poſſe introrumpere videbantur, alij vallum manu ſcindere, alij foſſas complere inciperent. Tum Cæſar omnibus portis eruptione factâ equitatúque emiſſo, celeriter dat hoſtes in fugam, ſic vt omnino pugnandi cauſſâ reſiſteret nemo: magnúmque ex iis numerum occidit, atque omnes armis exuit: Longiùs proſequi noluit, veritus, quòd ſyluæ paludéſque intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illum locum relinqui videbat. Omnibus ſuis incolumibus eodem die ad Ciceronem peruenit: Inſtitutas turres, teſtudines, munitionéſque hoſtium admiratur, Legione productâ cognoſcit non decimum quemque eſſe relictum militem ſine vulnere: Ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo & quanta virtute res ſint adminiſtratæ: Ciceronem pro eius merito, legionémque collaudat, Centuriones ſigillatim Tribunóſque militum appellat, quorum egregiam fuiſſe virtutem teſtimonio Ciceronis cognouerat. Hactenus igitur egregium Cæſarianæ propugnationis exemplum habemus, vbi loci æquitas, ordo, cohortatio, eruptione contra loci iniquatem, confuſionem, ſtultæ confidentiæ temeritatem, victoriam præclaram attulit. Laudauit Cæſar ſeparatim Pulfionem & Varenum, tandem reſiquos etiam Centuriones Tri-

bunósque militum, quorum egregiam fuisse virtutem legati testimonio cognouerat. Ergo hæc stipendia sunt laudis ab imperatore generosis militibus longè charissima, quæ cum pecunia, veste, annona, cæterísque stipendiis prestantium animorum iudicio comparanda nequaquam sunt. Hæc Cæsaris historia est, vnde magnā prudētiam non solùm in castrorū forma videmus tanquā septem tātùm milliū cùm millia viginti quatuor essent, si duæ legiones suis auxiliis essent instructæ, sed in reliquarum viarum & vniuersi timoris simulatione. Consilio simulationis & simili dolo vsi tum Galba contra Sedunos & Veragros in Alpibus, tum Sabinus contra Vnellos, tum Labienus contra Treuiros, victoriam similem adepti sunt. Vnum verò Cæsarianæ propugnationis strategema prætermittendum nequaquam censui. Cn. Pompeius filius Vllam oppidum Hispaniæ oppugnabat (ait Oppius) & ferè iam aliquot mensibus ibi distinebatur, quo ex oppido, cognito Cesaris aduentu, legati clam præter præsidia Cn. Pompeij Cæsarem cùm adissent, petere cœperunt, vt sibi primo quôque tempore subsidium mitteret: Cesar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam esse sciens celeriter sex cohortes secundâ vigiliâ iubet proficisci paríque equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum & non parùm scientem

L. Iu-

L. Iunium Patiecum, qui cùm ad Cn. Pompeij præſidia veniſſet, incidit id temporis, vt tempeſtate aduerſa vehementíque vento affligeretur: qua vi tempeſtatis ita obſcurabatur vt vix proximum cognoſcere poſſet: cuius incommodum ſummam vtilitatem ipſis præbebat. Ita cùm ad eum venerunt, iubet binos equites incedere, & rectâ per aduerſariorum præſidia ad oppidum contẽdere, mediíſque ex præſidiis, cùm quæreretur qui eſſent, vnus ex Cæſarianis reſpondit vt ſileat, verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere vt oppidum capiãt, & partim, tempeſtate impediti vigiles, non poterant diligentiam præſtare: partim illo reſponſo deterrebantur, cùm ad portam appropinquaſſent, ſigno dato ab oppidanis ſunt recepti, & pedites equitéſque clamore facto diſpoſitis ibi partim qui remanſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt: ſic illud cùm inſcientibus acciſſet, exiſtimabat magna pars hominum qui in his caſtris fuiſſent, ſe propè captos eſſe. Oppugnationis & propugnationis exempla ſeparatim poſita ſunt: ſed Romana ad Alexiam oppugnatio propugnatióq; longè laborioſiſſima omnium præſtantiſſimáque fuit: Fuit autem Alexia, oppidum Mandubiorum, in colle ſummo, admodum edito loco, cuius collis radices duæ duabus ex partibus flumina ſubluebant: Ante oppidum planities circiter millibus paſſuum tri-

bus in longitudinem patebat, reliquis ex omnibus partibus, colles mediocri interiecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant: huc Vercingetorix cum octoginta millibus Gallorum ſeſe receperat, partémque collis ad orientem copiis illis compleuerat, foſſam & materiam, ſex in altitudinem pedum perduxerat. Cæſar ad Alexiam locis idoneis decem legionum auxiliorúmque omniũ quæ gallicis antè, bellis habuerat, caſtra poſuit: Quotuplicia verò, ipſe non exprimit: at res minimùm bina docet fuiſſe: Alia enim ſummum vndique iugum tenebant, vnde deſpectus erat in omnes partes: alia ad collem, verſus Septentriones loco leniter decliui: caſtella præterea viginti tria fecit, quibus in caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubitò irruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præſidiis tenebantur: In planitiè illa, primùm fit equeſtre prælium, vbi laborantibus Romanis, Germani equites ſubſidio ſummiſsi & legiones pro caſtris præſidio conſtitutæ, Gallos in fugam coniecerunt. Hoc equitum ſubſidium, hoc legionum præſidium victoriæ cauſſâ fuit: & victoriæ Cæſaris, vt ſuperioribus bellis patuit, ab his cauſsis oriuntur. Vercingetorix equitatum in omnes Galliæ partes dimittit ad omnes Gallos qui arma ferre poſſent cogendum: Commeatum in triginta dies parcè diſtribuit, atque ita auxilia Galliæ expectare cõſtituit.

ſtituit. Cæſar interea Alexiam circumuallat, maximis & propè incredibilibus aduerſus & interiorem & exteriorē hoſtem operibus, vt quoniam loco ſuperior hoſtis eſſet, locum ſibi diligentia faceret ad vincendum æqualem vel etiam ſuperiorem. Legionarij foſſores illi, materiarij, frumentarij tam multis antè exemplis laborem ſuum quamuis propè improbabilem, tamen probauerunt: ſed hoc imprimis exemplo probare poſſunt: Iſta enim militia tota ferè eſt ligonum, palarum, ſecurium, agricolarum denique veriùs quàm militum. Cæſar igitur legionariorum opera aduerſus hoſtem interiorem, circuitu vndecim millia paſſuum complexus eſt, foſſas tres ingentes duxit, primam & vrbi proximam pedum viginti directis lateribus, vt eius ſolum tantundem pateret, quantum ſummæ foſſæ labra diſtabant: reliquas foſſas ab ea pedes quadringentos reduxit, & quinos denos pedes latas eâdem altitudine perduxit: interiorem cāpeſtribus ac demiſsis locis aquâ ex flumine deriuatâ compleuit: poſt eas aggerem & vallum duodecim pedum extruxit: huic loricam pinnáſque adiecit grādibus ceruis eminentibus ad commiſſuras pluteorū atque aggeris, qui aſcenſum hoſtium tardarent, & turres toto opere circundedit, quæ pedes octoginta inter ſe diſtarēt. Erat (ait Cæſar) eo tempore & materiari & frumentari & tātas munitiones fieri neceſſe, dimi-

nutis Romanis copiis quæ longiùs à castris progrediebantur & nonnunquam opera Romana Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summâ vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi possent: Quænám sunt igitur ista & aduersus quos opera? aduersus interiorē (inquam) hostem illo quadringentorum pedum interuallo triplices munitiones factæ sunt cipporum, liliorum, stimulorum. Quid igitur? quínam hi cippi aut cuiusmodi fuerunt? Truncis arborum, haud admodum firmis ramis abscissis atque horum delibratis ac præacutis cacuminibus perpetuæ fossæ quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi stipites demissi & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque implicati, quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant, hos, cippos appellabant. Hoc primum genus munitionis fuit: lilia deinde definiuntur, Ante cippos obliquis ordinibus in quincūcem dispositis, scrobes, quinque in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad infimū fastigio: huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo pręacuti & pręusti demittebātur, ita vt non amplius quatuor digitis, ex terra eminerent: simul confirmandi & stabiliendi causâ singuli ab infimo solo, pedes tres

terrâ

terrâ exculcabantur, reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias viminibus ac virgultis integebatur. Octoni ordines ducti, ternos inter ſe pedes diſtabant: Id ex ſimilitudine floris, lilium appellabant. Hoc igitur ſecundum munitionis genus fuit: tertium ſupereſt. Ante lilia illa, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur mediocribúſque intermiſſis ſpatiis, omnibus locis differebantur, quos ſtimulos nominabant. Ergo hæc munitionum inter proximam vrbi & ſecundam foſſam genera fuere, cippórum vallis acutiſsimis eminentium, liliorum, præuſtis & præacutis ſtipitibus, quatuor digitis apparentium: ſtimulorum, penitus in terram defixorum & tantùm hamis carpentium. Labores hi, permagni ſunt: Attende tamen quid deinceps à Cæſare commemoretur. His rebus perfectis Cæſar legiones ſecutus quàm potuit æquiſsimas, pro loci natura, quatuordecim millia paſſuum complexus, pares eiuſdem generis munitiones, diuerſas ab his contra exteriorem hoſtem perfecit vt ne magna quidem multitudine, ſi ita accideret, eius diſceſſu, munitionum præſidia circunfundi poſſent. Incredibiles ſunt illi aduerſus interiorem hoſtem labores: pares tamen ſunt (ait Cæſar) & eiuſdem generis aduerſus exteriorem hoſtem labores: imò verò tantò maiores, quantò maior ambitus fuit: vndecim millia paſſuum primus ambitus habuit: po-

ſtremus hic, quatuordecim tenuit: Ac ne materiari tantùm legiones exiſtimes,non etiam frumentari,attẽde quid hîc faciat. Obſidebat Gallos qui ſibi in triginta dies frumentum prouidiſſent:Intelligebat Cæſar,ſe paulò poſt ab exterioribus hoſtibus obſeſſum iri. Quid igitur? Ne cũ periculo(ait)legiones ex caſtris egredi cogerentur, dierum triginta, pabulum frumentúmque habere omnes conuectum iubet, Commeatus interiori hoſti,mẽſem ſuppetebat, commeatum Cæſar ſuis in menſem,ſed conſequentem ſuppetere voluit. Neque iam dimidiati,vt Tullius ait, ſed integri menſis cibaria miles habet. Ergo pręterito menſe, fames obſeſſos vrgere cœpit: aliíque deditionem, alij eruptionem. Critognatus etiam corporibus eorum qui ad bellum inutiles eſſent tolerandam famem cenſuit. Mandubij,à quibus eſſent in oppidum recepti, cum liberis atque vxoribus, ex vrbe exire coguntur: hi cùm ad munitiones Romanorum acceſsiſſent, flentes, omnibus precibus orabant, vt ſe in ſeruitutem receptos,cibo iuuarent: Hos Cæſar, diſpoſitis in vallo; cuſtodibus, recipi prohibebat. Auaricum antea & Gergouia Gallos docuerant, quantum imbellis in obſeſſa vrbe multitudo detrimentum haberet:Alexiæ fames tertiùm idem docet. At ſerò ſapiunt Phryges & callidus hoſtis ne in ſeruitutem quidem deditos accipit:eorum vitâ reliquorum vitam oppugnat. Sed interim

rim gallica auxilia adueniunt equitum millia octo, peditum circiter ducenta quadraginta, à quibus prælium triplex acerrimum instituitur: primum, equestre extra munitiones: Interiores itaque Galli visis auxiliis, vt ex oppido despectus erat in campum, ante oppidum considunt: proximam fossam cratibus integunt & explent aggere, séque ad eruptionem & omnes casus comparant. Cæsar vt castra ad munitiones & exteriores & interiores fecerat, omni exercitu ad vtramq; partem munitionum disposito, vt suum quisque locum nosceret & teneret, equitatum ex castris educi & prælium committi iubet. Res in cõspectu & Gallorum & Romanorum gerebatur: Itaque vtrosque & laudis cupiditas & timor ignominiæ ad virtutem excitabat: Galli inter equites, raros sagittarios expeditósque leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus, auxilio succurrerent & Romanorum equitum impetus sustinerent: ab his complures Romani de improuiso vulnerati, prælio excedebant. Cùm suos pugnâ superiores esse Galli confiderent, & Romanos multitudine premi viderent, ex omnibus partibus & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant clamore & vlulatu, suorum animos confirmabant. Hæc erat nimirum Gallorum inter se cohortatio. Hoc prælium primum, octo perpetuas horas (nam æstatis summæ, tempus illud erat) ma-

gna contentione concertatum est. Tandem recens subsidium Germanorum equitum Romanis summissum, victoriam attulit, vt in cæteris antè pręliis, opportuna subsidiorum summissio, victoriæ caussâ fuit. Secundum prælium, noctu, vt ad Auaricum antè fuit, factum est ad campestres munitiones vno die intermisso: hoc enim spatio Galli magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egresi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, quâ significatione, qui in oppido obsidebantur de suo aduẽtu cognoscere possent, crates proiicere, fundis, sagittis, lapidibus Romanos de vallo deturbare, reliquáque quæ ad oppugnationem pertinent, parant administrare. Eodem tempore clamore exaudito dat tubâ signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Romani, vt superioribus diebus suus cuíque erat locus attributus, ad munitiones accedunt: fundis libralibus sudibúsque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent: hæc siquidem prælij huius arma sunt. Prospectu tenebris adépto, multa vtrinque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius & C. Trebonius legati, quibus hæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte Romanos premi intellexerant, his auxilio ex vlterioribus castellis deductos summittebant. Dum longiùs à mu-

à munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propiùs successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus traiecti, pilis muralibus interibant. Hîc munitiones illæ Cæsaris tam laboriosæ aduersus Gallos per se acriùs præliantur, quàm legionarius vllus potuisset. Multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta cùm lux appeteret, Galli veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circunuenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant proferunt, priores fossas explent. Diutiùs in his rebus administrandis morati, priùs suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita re infectâ in oppidum reuerterunt. Sic prælium secundum est factum. Tertium prelium grauissimum omnium atque acerrimum fuit. Bis magno detrimēto repulsi Galli, quid agant consulunt: Minorum castrorum collem propter magnitudinem circuitus, Romani complecti non potuerant. Vergasillaunus Aruernus vnus è quatuor vniuersæ Galliæ delectis principibus, cum sexaginta millibus ex omni numero delectis, eò primâ vigiliâ ante ortum solis peruenit, occultísque locis milites ex nocturno labore reficit. Tum circa meridiē, quod

pugnæ tempus inter Gallos conuenerat munitiones aggreditur. Eodem tempore equitatus Gallorum ad campestres munitiones accedere & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ, suos conspicatus, ex oppido egreditur ac rastros, longurios, musculos, falces reliquáque quę eruptionis caussâ parauerat, profert. Pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur: quę minimè firma pars visa est, huc concurritur. Cæsar hîc ait omnibus locis vno tempore pugnari: certè quatuor locis minimùm pugnatur ad superiores munitiones à Vergasillauno, ad campestres ab equitatu, alio loco ab obsessis, à reliquis Gallis alio. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur nec facilè pluribus locis occurrit: multùm ad terrendos Romanos valuit clamor qui post tergum pugnãtibus extitit. Hæc erat gallica cohortatio, cùm vtrinq; Romani ab interioribus & exterioribus Gallis diuerso loco vrgerẽtur. Sed animaduerte horribilẽ illã Cæsaris vigilantiã, celeritatem, diligentiam. Copiarũ viribus aut æqualis aut etiam superior erat, loco etiam tum superior erat, multóque erat difficilius Cæsaris quàm Alexiæ munitiones perrumpere. Ordo & cohortatio ad victoriam restabãt in ordinando & cohortando. Cæsar igitur, ait ipse, idoneum locum nactus, quid quâque in parte geratur cognoscit, vtrisque ad omnia oc-

currit, videt vnum esse illud tempus quo maximè contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus. Iniquum loci ad decliuitatem fastigium, magnum Gallis affert momentum. Alij tela coniiciunt, alij testudine facta subeunt: defatigatis inuicem integri succedunt: agger ab vniuersis in munitionem coniectus & ascensum dat Gallis, & ea quæ in terra occultauerant Romani, contegit, nec iam arma Romanis, nec vires suppetunt. Quid igitur Cæsar? His rebus cognitis Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione pugnaret, id nisi necessariò, ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur ne labori succumbant. Omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores Galli desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea quæ parauerant conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus fossas explent: falcibus vallum ac loricam rescindunt. Quid in tanta rerum difficultate Cæsar? Mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus sex, pòst cū

aliis ſeptem C. Fabium Legatum: poſtremò ipſe cùm vehementiùs pugnaretur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prælio ac repulſis hoſtibus, in alias partes animũ intendit, nec iam cladem repellere, ſed victoriam parare meditatur: Eò quò Labienum miſerat, contendit: cohortes quatuor ex proximo caſtello deducit: equitum ſe partem ſequi, partem circuire exteriores munitiones, & à tergo hoſtes adoriri iubet. Id nimirum eſt, quod à Vercingetorige in obſidione Auarici prætermiſſum diximus, & nunc à Cæſare ſtudioſè prouiſum & procuratum præcipua victoriæ cauſsâ fuit. Labienus, poſtquam neque aggeres, neque foſſæ, vim hoſtium ſuſtinere poterant, coäctis vndequadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas fors obtulit, Cæſarem per nuncios facit certiorem quid faciendum exiſtimet. Ecquid, inquam, Cæſar in extremo diſcrimine? Accelerat, vt prælio interſit, eiúſque aduentus ex colore veſtitus, agnoſcitur: turmíſque equitum & cohortibus viſis, quas ſe ſequi iuſſerat, vt de locis ſuperioribus ac decliuibus & deuexís cernebantur, Galli prælium committunt. Vtrinque clamore ſublato excipitur rurſus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor: Communis erat etiam Romanis iſta cohortatio: Romani miſſis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè poſt tergum, equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hoſtes, terga

vertunt,

vertunt, fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemouicum occiditur. Vergasillaunus Aruernus, viuus in fuga comprehenditur: Signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Interiores Galli conspicati ex oppido cædem & fugam suorum, desperatâ salute, copias à munitionibus reducunt: Fit protinus hâc re auditâ ex castris, Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus, nouissimum agmen consequitur, magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. Quid plura? obsessi deduntur, arma traduntur, principes producuntur: è captis prædæ nomine singula capita militibus distribuuntur: reseruatis tamẽ Heduorum & Aruernorum viginti millibus, si per ipsos Cæsar ciuitates eorum recuperare posset. Sic Cæsar victoriâ vti didicerat. Atque ita captiuis his redditis, maiorem etiam victoriam adeptus est: Duas enim nõ Alexias, sed totius Galliæ longè potentissimas Aruernorum & Heduorum ciuitates recepit.

DE PRÆLIO NAVALI.

AQuis eadem bella propemodum geruntur quæ terris: Nam & patenti æquore concur-

ritur & maritimæ vrbes oppugnātur ac propugnātur. Nauale Cæsaris prælĩū in Gallia Veneticum & Britānicum est. Ad Veneticū bellū Cęsar naues lōgas in Ligeri ædificauit, remiges ex prouincia instituit, nautas gubernatorésq; cōparauit. Venetæ naues, ex robore confectæ erant: Transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus, confixa clauis ferrreis, digiti pollicis crassitudine: Carina planior erat, proræ ac puppes erectæ, anchoræ pro funibus, ferreis cathenis reuinctæ, pelles pro velis alutæque tenuiter confectæ. Cū his nauibus Romanę classi eiusmodi congressus erat, vt vna celeritate & pulsu remorum præstaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora & accommodatiora: Neque enim his Romanæ, rostro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adiiciebatur, & eadē de caussa minùs commodè scopulis cōtinebantur. Accedebat, vt cùm sæuire ventus cœpisset & se vēto dedissent, & tempestatem ferrent faciliùs, & in vadis consisterent tutiùs, & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerent. Quarum rerum omnium Romanis nauibus casus erat extimescendus. Vbi igitur classis conuenit ac primùm ab hostibus visa est, circiter ducētæ viginti naues eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ, Romanis aduersæ constiterunt. Cęsaris classis numero maior

maior fuit, vt mox videbitur significari. Neque tamen satis Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum centurionibúsque, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent: Rostro enim, noceri non posse cognouerant. Turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex gallicis nauibus superabat, vt neque ex inferiore loco satis commodè tela adiici possent, & missa, à Gallis grauiùs acciderent. Vna erat magno vsui res præparata à Romanis, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma ruralium falcium. His cum funes qui antennas ad malos distinebant, comprehensi adductíque erant, nauigio remis incitato prærumpebantur: Quibus abscissis, antennæ necessariò concidebãt, vt cùm omnis gallicis nauibus spes in velis armamentísque consisteret, his ereptis, omnis vsus nauium vno tẽpore eriperetur. Reliquum erat certamen positũ in virtute, quâ Romani milites facilè superabant, atque eò magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paulò fortius factũ latere posset: Omnes enim colles & loca superiora vnde erat despectus propinquus in mare, ab exercitu tenebãtur: Atque ea videlicet militibus velut in theatro decurrentibus magnæ cohortationis alacritas fuit, quòd exercitum, quòd Cæsarem imprimis spectatorem & iudicem virtutis

haberent. Disiectis igitur, vt diximus, antennis, cùm singulas Venetas, binæ aut ternæ Romanæ naues circunsisterent, tanta nempe Cæsarianarũ nauium classis fuit, milites summâ vi transcendere in hostiũ naues contendebant. Quod postquam Veneti fieri animaduerterunt, expugnatis cõpluribus nauibus, cùm ei rei nullũ reperiretur auxilium fugâ salutem petere contendebant. Ac iam conuersis in eam partem nauibus quò ventus ferebat, tanta subitò malacia ac tranquillitas extitit, vt se loco commouere nõ possent. Cæsar in suis rebus secundis non solet appellare fortunam, vt dixi: Attamen mulieres & imbres Auaricẽses fortuna Cęsari ad victoriam commilitones dedit: Attamen hîc rursum ventos ipsos cõmilitones dedit. Atq; hîc Pompeianæ felicitatis illud quod à Tullio memoratur verũ fuit, vt Cæsaris voluntatibus nõ modo ciues assenserint, socij obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatésque obsecundarint: nec Cæsar diffitetur, Hæc res, ait, ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: Nã singulas Romani consectati ita expugnauerunt, vt perpaucę ex omni numero, noctis interuẽtu ad terrã peruenerint, cùm ab hora ferè quarta vsque ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellum Venetorum totiúsq; oræ maritimæ confectum est: Nã cùm omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid cõsilij aut dignitatis fuit,

eò

eò conuenerant: tum nauium, quod vbique fuerat, vnum in locum coëgerāt: quibus amissis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quemadmodū oppida defenderent, habebant: Itaque se suaque omnia Cæsari dediderūt: In quos eò grauiùs Cęsar vindicandum statuit, quò diligentiùs in reliquum tēpus à Gallis ius legatorum (quos Veneti recuperādorum obsidum suorū caussâ retinuerant) cōseruaretur. Itaque omni Senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Hîc Cæsar clemētiæ suæ immemor fuisse videtur: nulla tot bellicius maior seueritas animaduertitur. Adhuc Cæsaris est historia, vbi naualis prælij instrumēta cernimus, rostra ipsa nauium tanquam arietum, deinde turres & falces: Secunda Cæsaris expeditio naualis in Gallia libro quarto traditur, si tamen nauale pręlium dicendum sit, quod in litore, partim è nauibus, partim à peditibus & equitibus cōmittitur. Nauibus circiter octoginta onerariis coāctis cōtractísque, quod satis esse ad duas legiones trāsportādas existimabat, quicquid pręterea nauiū longarū habebat, Quęstori, Legatis pręfectísque distribuit: Huc accedebant octodecim onerariæ naues quæ ex eo loco millibus passuū octo, vēto tenebātur, quò minùs in eundem portū peruenire possent: Has equitibus distribuit, reliquum exercitū in Gallia reliquit. Publ. Sulpitium Rufum legatum cum eo præsidio quod satis esse arbitrabatur, portum tenere

iuſsit. His conſtitutis rebus nactus idoneam ad nauigãdũ tempeſtatem, tertiâ ferè vigiliâ ſoluit, equitéſque in vlteriorem portũ progredi, & naues conſcendere ac ſe ſequi iuſsit, à quibus cùm id paulò tardiùs eſſet adminiſtratũ, ipſe horâ circiter diei quarta cum primis nauibus Britanniã attigit, atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtiũ copias armatas conſpexit. Cuius loci hæc erat natura, atque ita mõtibus anguſtis mare cõtinebatur, vti ex locis ſuperioribus in litus telum adiici poſſet: hunc ad egrediendũ locum nequaquam idoneũ arbitratus, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis tribuníſque militum conuocatis, & quæ ex Voluſeno cognouiſſet & quæ fieri vellet oſtendit, monuítque (vt rei militaris ratio maximéq; vt res maritimę poſtularẽt) vt quia celerem atque inſtabilem motũ haberẽt, ad nutum & ad tempus omnes res ab his adminiſtrarentur. His dimiſsis & ventũ & ęſtum vno tempore nactus ſecũdum, dato ſigno & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuũ octo ab eo loco progreſſus aperto ac plano litore naues conſtituit. At Britãni cõſilio Romanorũ cognito, præmiſſo equitatu & eſſedariis (quo plerunque genere in prælus vti conſueuerunt) reliquis copiis ſubſecuti, Romanos nauib⁹ egredi prohibebãt. Erat ob has cauſſas ſumma difficultas, quòd naues propter magnitudinem niſi in alto conſtitui

non

non poterant. Hinc prælíũ illud è tam variis generibus nauali, pedeſtri, equeſtri permiſtũ committitur: Militibus autẽ, ignotis locis, impeditis manibus magno & graui onere armorũ preſsis, ſimul & de nauibus deſiliendum & in fluctibus conſiſtendũ, & cum hoſtibus erat pugnandum, cùm illi aut ex arido aut paulũ in aquã progreſsi, omnibus mẽbris expeditis, notiſsimis locis, audacter tela conijcerent & equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus Romani perterriti atque huius omnino generis pugnæ imperiti, nõ eadẽ alacritate ac ſtudio quo in pedeſtribus vti prę lijs conſueuerat, vtebãtur. Quod vbi Cęſar animaduertit, naues longas, quarum & ſpecies Britãnis erat inuſitatior & mot⁹ ad vſum expeditior paulum remoueri ab onerariis nauibus & remis incitari, & ad latus apertum hoſtiũ conſtitui, atq; inde fundis, ſagittis, tormentis hoſtes propelli ac ſummoueri iuſsit: quę res magno vſui Romanis fuit: Nam & nauium figurâ & remorũ motu & inuſitato genere tormentorũ permoti Britãni conſtiterũt, ac paulũ modò pedem retulerũt, Sic antea Sueſsiones & Aduatici machinis inuiſis & inauditis permoti ſunt. Tum decimæ legionis aquilifer cohortatione & exẽplo virtutis, cauſsã victoriæ attulit: Romanis enim militibus cunctantibus, maximè propter altitudinẽ maris; qui decimæ legionis aquilã ferebat, conteſtatus deos, vt ea res legioni feliciter eueniret, Deſilite

(inquit) cōmilitones, nisi vultis aquilā hostibus prodere, ego certè meū Reip. atque imperatori officiū præstitero. Hoc cùm, magnâ voce dixisset, se ex naui proiecit atque in hostes aquilā ferre cœpit: Tum Romani cohortati inter se ne tātū dedec⁹ admitteretur, vniuersi ex naui desilierunt: hos item alij ex primis proximis nauibus cū cōspexisset subsecuti, hostibus appropinquarūt. Hîc cohortatio magna est è signifero legionis decimæ inter omnes Cæsaris legiones omnibus præliis celebratissimæ. Pugnatū est ab vtrisq; acriter, Romani tamen quòd neque ordines seruare, neq; firmiter insistere, neq; signa subsequi poterāt, atque alius alia ex naui, quibuscūque signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabātur: Locus Romanis, & ordo deerat: Itaque magnopere hostes notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos singulares ex naui egrediētes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebātur: plures paucos circūsistebant: alij ab latere aperto, in vniuersos tela coniiciebāt: Requirebat antea Cæsar & locū & ordinem: nūc etiam numerū copiarum & vires: itaq; cū non solū loco & ordine, sed etiā numero suos inferiores esse animaduertisset, scaphas longarū nauiū, item speculatoria nauigia militib⁹ cōpleri iussit, & quos laborātes cōspexerat, iis subsidia summittebat. Romani simul in arido cōstiterūt, suis omnibus cōsecutis, in hostes impetū fecerunt atq; eos in fugam

gam

gam dederũt, neq; longiùs prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atq; insulã capere nõ potuerunt. Hoc vnum ad pristinã fortunam Cęsari defuit. Hoc prælio Cęsar, non tam nauali quàm litorali Britannos pacem petere coëgit; sed ipse à Britannico mari pene pacem petere cõactus est: Nam pace cum Britannis firmata, post diem quartum quàm est in Britanniam vẽtum, naues octodecim, de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant ex superiori portu, leni vento soluerunt. Quę cùm appropinquarent Britanniæ, & ex castris viderentur, tanta tempestas subitò coörta est, vt nulla earum, cursum tenere posset, sed alię eódem vnde erant profectæ referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ quæ est propiùs solis occasum, magno cum periculo deiicerentur: Quæ tamen anchoris iactis, cùm, fluctibus complerentur, necessariò aduersã nocte in altum prouectæ continentem petiuerũt. Hæc tempestas maris, Britannos fines velut vlciscentis fuit, & nouum ac peregrinum regem indignantis. Difficultatem Cæsari ex inscitia Oceani, & nauigationis huius insolentia creatam, anteà demonstrauimus: Itaque Britannis magis lacessitis quàm deuictis, & pace cum quibusdam ciuitatibus factâ, quòd propinqua die equinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulò

poſt noctem mediam naues ſoluit, tum omnes incolumes ad continentem peruenerunt. Equidem valde miratus ſum totâ hac Cæſaris hiſtoriâ, nullam Britanniæ nauem nominari, nec vllum per Britannos cum Romanis nauale prælium committi. Cæſar quinto Gallici belli anno Britanniam ingenti octingentarũ nauium claſſe repetit: ſed ei prælium nauale nullum niſi cum ventis & tempeſtatibus fuit, quod ſuprà iam demonſtratum eſt.

OBSIDIO MASSILIÆ.

AD nauales pugnas, Maſsiliæ & Alexandriæ obſeſsionem referendam exiſtimaui, tametſi genus eſt cum terreſtri naualique prælio cõiunctum: Maſsilia vrbs origine & artibus liberalium diſciplinarum græca, bellicis ſtudiis plane gallica, ferè tribus ex oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta eſt, quæ aditum habet à terra ex Gallia atque Hiſpania, ad id mare quod attingit ad hoſtium Rhodani. Maſsilienſes in diſſenſione ciuiũ Romanorũ, Pompeianas partes ſecuti, portas Cæſari clauſerãt: Itaq; vires quas potuere ad vrbis defenſionẽ comparauerãt: Albicos barbaros homines, qui in eorũ fide antiquitùs erant, montéſque ſupra Maſsiliam incolebant, ad ſe vocauerant: Frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus caſtellis in vrbem

bem conuexerant: Armorum officinas in vrbe instituerant: muros, classem & portas reficiebant. Nec Cæsaris oratione dimoueri à sententia potuerant. Interea Domitius partium Pompeianarum nauibus Massiliam peruenit, atque ab his receptus, vrbi præficitur. Summa ei, belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas vbique possunt, deprehendunt atq; in portum deducunt, earum clauis aut materiâ atque armamẽtis instructis, ad reliquas armandas reficiendásque vtuntur, frumenti quod inuentum est in publicum conferũt, reliquas merces commeatúsque ad obsidionem vrbis, si accidat reseruant. Hic communis Massiliensium apparatus fuit ad Massiliæ propugnationem: Quibus iniuriis permotus Cæsar, vires ad oppugnandum contrarias comparat, legiones tres Massiliam adducit: turres vineásque agere, naues longas Arelate, numero duodecim facere instituit: Quibus effectis armatísque, diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductísq; Massiliam, his Decium Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Hic communis item apparatus est ad oppugnationem futuram, deinceps prælia erunt geminarum contentionum, naualiũ & terrestrium eruptionum permultarum: Prima naualis contentio, authore Domitio, Pompeianarum partium

principe Romano, facta est. Tum igitur Maßilienses vsi L. Domitij consilio, naues longas expediunt numero XVII, quarum erant vndecim tectæ: multa his minora nauigia addunt, vt ipsâ multitudine, Cæsariana claßis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos præmiis pollicitationibúsque incitant. Certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis pastoribúsque quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructâ classe, magna fiducia ad Cæsarianas naues procedunt, quibus præerat Decius Brutus: Hic ad insulam quæ est contra Maßiliam, stationes obtinebat. Erat multò inferior numero nauium Brutus: sed electos ex omnibus legionibus fortißimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei claßi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant, vt tanto viribus superior esset: hi manus ferreas atque harpagones parauerãt, magnóque numero pilorum, tragularum reliquorúmque telorum se instruxerant. Ita cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Maßiliensibus confligũt: pugnatum est vtrinque fortißimè atque acerrimè, neque multum Albici Cæsarianis virtute cedebant, homines asperi & montani, exercitati in armis: atque hi modo digreßi à Maßiliensibus, recentẽ eorundem pollicitationem animis continebant, pastoresque indo-

indomiti, ſpe libertatis incitati, ſub oculis Domitij ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes & celeritate nauium & ſcientiâ gubernatorum confiſi, Cæſarianos eludebant, impetúſque eorum excipiebant, & (quod licebat latiore ſpatio) producta longiùs acie circumuenire Cæſarianos, aut pluribus nauibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes detergere ſi poſſent, contendebant. Cùm propiùs erat neceſſariò ventum, ab ſcientia gubernatorum atque artificij ad virtutem montanorum confugiebant. Cæſariani, qui minùs exercitatis remigibus minúſque peritis gubernatoribus vtebantur, quiq; repentè ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorũ cognitis: tum etiam grauitate & tarditate nauium impediebantur: Factæ enim ſubitò ex humida materia, non eundem vſum celeritatis habebãt. Itaque dum locus communis pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis nauibus obiiciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta vtraque naue, diuerſi pugnabant, atque in hoſtium naues tranſcendebant: & magno munero Albicorum & paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maſsilienſium, cum iis quæ ſunt captæ, intereũt nouem. Id primum Maſſilienſium nauale prælium, eáque prima clades fuit: vbi videmus vir-

turem militum, quauis nauium disciplinâ ad victoriam potiorē esse. Terrestris oppugnatio propugnatióq;, deinceps terrâ grauior exoritur. C. Trebonius Cæsaris Legatus duabus ex partibus aggerem, vineas turrésq; ad oppidum agere instituit, vna erat proxima portui naualibúsque, altera ad partem qua est aditus ex Gallia Hispaniáque. Atque hîc legiones, palæ, securis, dolabræ, non gladij, non enses præliátur. Caius Trebonius ad hæc opera perficienda magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiámque cōportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitùs in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium, in terram defigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter se porticus vinearum integebantur, atque hâc agger inter manus à Romanis proferebatur, antecedebat testudo pedum sexaginta, æquandi loci caussâ, facta item ex fortissimis lignis, conuoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi possent: Sed magnitudo operū, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem admini-

nistra-

niſtrationem tardabat: Crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignéſque aggeri & turribus inferebantur: quæ facilè Cæſariani milites repellebant magníſque vltrò illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidum reiiciebant. Hæc terreſtris oppugnatio, propugnatio prima eſt. Sequitur alterum nauale prælium authore Naſidio item Pompeianarum partium, principe Romano maioris apparatus maioríſque calamitatis. Interim L. Naſidius à Cn. Pompeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Maſsilienſibúſque ſubſidio miſſus, præmiſſâ clam nauiculâ, Domitium Maſsilienſéſq; de ſuo aduentu certiores facit, eóſque magnopere hortatur, vt rurſus cum Bruti claſſe additis ſuis auxiliis confligãt. Maſsilienſes poſt ſuperius incommodum, veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, ſummáque induſtria armauerant: remigum gubernatorúmque magna copia ſuppetebat: piſcatoriáſque adiecerant atque contexerant, vt eſſent ab ictu remiges tuti: has ſagittariis tormentíſque compleuerant. Tali modo inſtructa claſſe omnium ſeniorum, matrumfamilias, virginúmque (hæc cohortatio gallica fuit) precibus & fletu excitati, vt extremo tempore ciuitati ſubuenirent, non minore fiduciâ quàm antè dimicauerant, naues conſcendunt: Communi enim fit vitio naturæ.

vt in vitiis latitãtibus atq; incognitis rebus magis confidamus,vehementiúsq; exterreamur, vt tum accidit: Aduentus enim L.Nasidij, summa spe & voluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum ventum,ex portu exeunt & Tauroenta quod est castellũ Massiliensium,ad Nasidium perueniunt, ibíque naues expediunt rursúsque se ad confligendum,animo confirmant & consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur,sinistra Nasidio,eôdem Brutus contendit aucto nauium numero: Nam ad eas quæ factæ fuerãt Arelate per Cæsarem,captiuæ Massiliensium accesserant sex: Has superioribus diebus refecerat, atque omnibus rebus instruxerat: Itaque suos cohortatus,quos integros superauissent, vt victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi aduersus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonij atque omnibus superioribus locis prospicere in vrbem, vt omnis iuuentus quæ in oppido remanserat omnésque superioris ætatis cum liberis atq; vxoribus ex publicis custodiis aut ex muro ad cœlum manus tenderent,aut templa Deorum immortalium adirent & ante simulacra proiecti, victoriam à Diis exposcerẽt: Neque erat quisquam omnium qui non in eius diei casu, suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret: Nam & honesti ex iuuentute & cuiúsque ætatis amplissimi nominatim euocati atque obsecrati,naues

ues cōſcenderāt: vt ſi quid aduerſi accidiſſet, ne ad conandū quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent: ſi ſuperauiſſent, vel domeſticis opibus vel externis auxiliis de ſalute vrbis confiderent. Cōmiſſo prælio, Maſsilienſibus res nulla ad virtutem defuit, ſed memores eorum præceptorum quæ paulò antè à ſuis acceperāt, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur: & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multò ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarēt, quibus vrbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda: diductíſque Cæſarianis paulatim nauibus & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur: & ſi quando Cæſariani facultatem nacti ferreis manibus iniectis nauem religauerant, vndique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque verò coniunctis Albicis comminùs pugnando deficiebant, neque multum cedebant virtute Cæſarianis, ſimul ex minoribus nauibus magna vis eminùs miſſa telorum, multa Cæſarianis de improuiſo imprudentibus atque impeditis vulnera inferebat. Conſpicatæque naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facilè agnoſci poterant, duabus ex partibus ſeſe in eam incitauerant: ſed tanta re prouiſa, Brutus celeritate nauis eniſus eſt vt paruo momento antecederet. Illæ adeò grauiter inter ſe incitatæ conflixerunt, vt vehementiſsimè

vtræq; ex concursu lab orarent: Altera verò perfracto rostro tota collabefieret. Quâ re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeritérque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli vsui fuerunt celeritérque pugnâ excesserunt: non enim has aut respectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: Ex Massiliensiũ classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ: vna, cum Nasidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. At ex reliquis vna præmissa Massiliam huius nuncij perferẽdi gratiâ cùm iam appropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit & re cognitâ tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eôdem vestigio videretur. Hæc igitur naualis offensio cladésque secunda fuit, & quidem superiore longè grauior & tristior. Vbi Massiliensibus neque ordo neque cohortatio defuit, sed vires minores fuere. Succedit deinde terrestris secunda dimicatio: Massilienses enim, tantus hominum vigor tantáque virtus vel in desperatis rebus fuit, nihilo segniùs ad defensionem vrbis reliqua apparare ceperunt: At contra Massilienses, opus laboris admirandi à legionariis excogitatur & absoluitur primò lateritiæ turris, deinde musculi: Et hîc, militia rursus mate-

materiaria, lateraria, cementaria est: Hîc asciæ & trullæ legionarios exercuerunt: Ac turris sex tabulatorum fuit, ita vt primam contignationem secunda & secundam tertia & deinceps superior inferiorem superaret trabibus paulò lõgioribus & eminentioribus vnde tegumenta prępendęrent ad inferiorem contignationem defendendum. Sed Cæsarem audiamus. Est autem animaduersum, ait, à legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium irruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primò ad repentinos incursus humilem paruámque fecerũt: huc se referebant: hinc siqua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem, procurrebant. Patebat hæc quoquouersus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. Postea verò (vt est rerum omnium magister vsus) hominum adhibitâ solertiâ, inuentum est magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est: vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, vt capita tignorum, extremâ parietum structurâ tegerentur, nequid emineret, vbi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt: supráque eum locum duo

tigna transuersa iniecerunt non longè ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem quæ turri, tegumento esset futura: supráque ea tigna directò transuersas trabes iniecerunt, eásque asseribus religauerunt: has trabes paulò longiores atque eminentiores quàm extremi parietes erant, effecerunt, vt esset vbi tegumenta præpendêre possent ad defendendos ictus ac repellendos, cùm intra eam contignationem parietes extruerentur: eámque contabulationem summam, lateribus lutóque constrauerũt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonésque insuper iniecerũt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tresin lõgitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, eásque ex tribus partibus quæ ad host es vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religauerunt, quod vnum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento traiici posse. Vbi verò ea pars turris quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per seipsum prensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere ceperunt: vbi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant: Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus extruebant

bant: rursúsque alia prensione ad ædificandum sibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primo tecta extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam cõtabulationem storiásque eleuabant. Ita tutò ac sine vllo vulnere ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrásque quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. Atque hæc lateritiæ turris cõstructio fuit: Constructio musculi deinde explicatur, & materia & forma, tum confecti deductio ad turrim: Vbi igitur milites hi materiarij, laterariíque ex ea turri, quæ circum essent opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedes LX longum ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrim murúmque perducerent, facere instituerunt, cuius musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in solo æquè longè, distantes inter se pedes quatuor collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur: has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, vbi tigna, quæ musculi tegendi caussâ ponant, collocentur: eo super tigna bipedalia iniiciunt, eáque laminis clauísque religant, ad extremúmque musculi tectum trabésque extremas, quadratas regulas, quatuor patẽtes digitos defigũt, quæ lateres, qui super musculum struantur, contineant. Ita fastigiato atque ordinatim structo,

vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutóque musculus, vt ab igni qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres, coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa, lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitóque inopinantibus hostibus, machinatione nauali phalangis subiectis ad turrim hostium admouent, vt ædificio iungatur. Quid igitur tandem Massiliensibus quantum animi tum superfuit? Certè quantum viris fortibus in summo discrimine debuit. Hac turri, hoc musculo perterriti subitò oppidani (ait Cęsar) saxa quàm maxima possunt vectibus promouent præcipitatáque muro, in musculum deuoluūt: Ictum, firmitas materię sustinet, & quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id vbi vident, mutant consilium. Cupas tædâ ac pice refertas incendūnt, eásque de muro in musculum deuoluunt: inuolutæ labuntur: delapsæ à lateribus, longuriis furcísque ab opere remouentur: itâque Massiliensium machinatio eluditur, atque interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt: Musculus ex turri lateritia à Cæsarianis, telis tormentísque defenditur, hostésque ex muro ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas:

com-

compluribus iam lapidibus ex ea quæ ſuberat turri ſubductis, repentinâ ruinâ pars eius turris concidit, pars reliqua conſequens procumbebat: Denique iam miſeræ ciuitati nil niſi direptio, cædes, extremáque expugnatæ vrbis mala reſtabant. Maſſilienſes, origine ingeniíque eruditione Græci erant, ſólo cœlóque Galli, gallicæ vires hactenus pro patria ſtrenuè fortitérque dimicarunt: Extrema ſpes ſalutis ab ingenio & eloquentia expetitur: Tum igitur Maſsilienſes turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculſi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis ſeſe portâ foràs vniuerſi proripiunt: ad legatos atque exercitum ſupplices manus tendunt. Quâ nouâ re oblatâ, omnis adminiſtratio belli conſiſtit, militéſqque auerſi à prælio, ad ſtudium audiendi & cognoſcendi feruntur. Vbi hoſtes ad legatos exercitúmque peruenerunt, vniuerſi ſe ad pedes proiiciunt, orant, vt aduentus Cæſaris expectetur: captam, ſuam vrbem videre, opera perfecta, turrem ſubrutam: itaque à defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram poſſe, quo minùs cùm veniſſet, ſi imperata non facerēt, ad nutum è veſtigio diriperentur. Docent ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in vrbem irrumperent vrbémq; delerent. Hæc atque eiuſdē generis com-

plura vt ab hominibus doctis, magnâ cum misericordia fletúque pronuntiãtur. Hæc eloquentiæ Massiliensis dimicatio fuit: omnia machinarum tormenta experti Massilienses, tandem eloquentiæ tormentum illud experiuntur, quod in pace Romanos (Massiliam enim, ait Strabo, Romani libentiùs liberos disciplinæ caussâ, quàm Athenas dimittebãt) Romanos inquam, docere consueuerant πειθω τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνην, Suadelam hominibus reginam solam esse: Ergò regina

Ista regit dictis animos & pectora mulcet.

Commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordiâ facto, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum à Cæsarianis mittitur telũ: vt re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne grauiùs permoti milites & defectionis odio & contemptione sui & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur: ægréque tunc sunt retenti quin oppidum irrumperent: grauitérque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quò minùs oppido potirẽtur, videbatur. Sic igitur induciæ pactæ sunt. At interim dum Cæsaris aduentus expectatur, recordatio pristinæ liber-

tatis

tatis obſeſſorum animos tanta ſubiit, vt datæ fidei religione nulla mouerẽtur, quin omnia Romanorum opera tot menſium laboribus extructa vno temporis momento corrumperent. Itaque ſine fide (ait Cæſar) tempus atq; occaſioné fraudis ac doli quærunt: interiectiſque aliquot diebus, Cæſarianis languentibus atque animo remiſsis, ſubitò meridiano tẽpore cũ alius diſceſſiſset, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet, arma verò omnia repoſita cõtectáque eſſent, portis foràs erumpunt, ſecundo magnóque vẽto ignem operibus inferunt. Hũc ſic diſtulit ventus, vti vno tempore agger, plutei, teſtudo, turris tormentáque flammam conciperent, & priùs hæc omnia conſumerentur, quàm quemadmodum accidiſſet animaduerti poſſet. Cæſariani repentina fortuna permoti, arma quæ poſſunt arripiunt: alij ex caſtris ſeſe incitant, fit in hoſtes impetus, ſed muro, ſagittis tormentíſque fugientes perſequi prohibentur: Illi ſub murum ſe recipiunt, ibíque muſculum turrímque lateritiam liberè incendunt. Ita multorum menſium labor, hoſtium perfidiâ & vi tempeſtatis, puncto temporis interiit. Tentauerũt hoc idem Maſsilienſes. poſtero die eandem nacti tempeſtatem maiorı́que cum fiducia, ad alteram turrem aggerémque eruptione pugnauerunt multúmque ignem intulerũt. Sed vt ſuperioris temporis contentionem Cæſariani omnem remiſe-

rant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant: Itaque multis interfectis, reliquos infectâ re in oppidum repulerunt. Ergo hæc Massiliensium in desperatis rebus admirabilis virtus fuit: Sed tamen frustra, cùm legionarij superessent, à quibus nouæ machinæ nouáque tormenta possent instaurari: deletæ & corruptæ machinationes ac machinatores supererant: Itaque militia illa tignaria ac cementaria multò acrior quàm antea reuocatur. Trebonius ea quæ sunt amissa multò maiore militum studio administrare & reficere instituit: Nam vbi tantos suos labores & apparatus malè cecidisse viderunt, induciísque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quòd vnde agger omnino comportari posset nihil erat reliquum: omnibus arboribus longè latéque in finibus Massiliensiũ excisis & conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris senûm pedum crassitudine atque eorum murorum contignationem facere instituerunt æquâ ferè altitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi aut spatium inter muros aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponũtur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamẽto esse possent: & quicquid est contignatum, cratibus cõsternitur cratésque luto integuntur, sub tecto miles dextrâ ac sinistrâ muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi

peri quæcunque vſui ſunt ſine periculo ſupportat;Celeriter res adminiſtratur: diuturni laboris detrimentum, ſolertiâ & virtute militum breui reconcinnatur: Portæ,quibus locis videtur,eruptionis cauſsâ in muro relinquũtur. Atque hinc Maſsilienſium nata eſt deſperatio: Nam vbi viderunt ea quæ diu longóque ſpatio refici non poſſe ſperaſſent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, vt nullus perfidiæ neq; eruptioni locus eſſet, neque quicquam omnino relinqueretur, quà aut vis militibus, aut ignis operibus nocere poſſet: eodémque exẽplo ſentiũt totam vrbem quâ ſit aditus à terra muro turribúſque circumiri poſſe, ſic vt ipſis conſiſtẽdi in ſuis munitionibus locus non eſſet, cùm penè edificata in muris ab exercitu Cæſariano mœnia viderentur, ac tela manu conijcerentur ſuorúmque tormentorum vſum,quibus ipſi magna ſperauiſſent, ſpatio propinquitatis interire, paríque conditione è muro ac turribus bellandi data, virtute ſe Cæſarianis adæquare non poſſe intelligunt, ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt. Cæſar interim ex Hiſpania reuertitur, Maſſiliámque venit, Maſſilienſes itaque omnibus defeſſi malis, rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti, bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi; graui etiam peſtilentia conflictati ex diutina conclusione & mutatione victus (pannico enim vetere atque

hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus, antiquitùs paratum in publicum contulerant) deiectâ turri labefactâ magnâ parte muri, auxiliis prouinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt: sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, vnam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus: Hunc conspicatæ naues, quæ iussu Bruti consuetudine quotidianâ ad portum excubabant, sublatis anchoris, sequi cœperunt, ex iis vnum ipsius nauigium contendit & fugere perseuerauit, auxilióque tempestatis ex conspectu abiit: duo perterrita, concursu Cæsarianarum nauium, sese in portum receperunt, Massilienses arma tormentáque ex oppido, vt est imperatum proferunt: naues ex portu naualibúsque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine & vetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit. Quamobrem Massiliç oppugnatio tam laboriosa fuit vt Cæsar etiam triumpho dignam iudicaret: in quo tamen reprehenditur à Marco Cicerone non ex rei militaris disciplina, sed belli, sed triumphi caussâ, Vexatis

ait, ac perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſsi imperij, portari in triumpho Maſsiliam vidimus & ex ea vrbe triũphari, ſine qua neque noſtri imperatores de tranſalpinis bellis triumpharant. Sed tamen Cæſar pro nomine & vetuſtate Maſsiliam conſeruauit: nomine & vetuſtate non tantùm armorum quibus plurimùm poterat, ſed humanitatis & literarum, vnde etiam Romani eruditionem vitæ ac morum petere ſolebant.

ALEXANDRIÆ OPpugnatio.

CÆſar confiſus famâ rerum geſtarum, cum tribus ferè millibus legionariorũ, in Ægyptum, quò Pompeium fugiſſe audierat, contendit: Pompeius ab Ægyptiis priùs interfectus eſt quàm Cæſar Alexandriam perueniſſet. Alexandria vrbs eſt Ægypti medio Nilo diuiſa, vnde pars dimidia Africæ, pars reliqua Aſiæ eſſe dicitur: alluitur autem mari à ſeptentrione, & lacu quem multis foſsis Nilus efficit, à meridie: Portus maris geminus eſt duobus è continenti promontoriis obiectâ Pharo inſula concluſis: Portus orientalis Acrolochias dicitur, éſtque ore commodiore: ſed nauigantibus propter interiectas petras periculoſior: Itaque in inſula Pharo turris eſt magna altitudine, mirificis ope-

ribus extructa, Pharus item nomine, quâ nautæ moniti tutiùs in portum introeunt: Est in eadem insula & vicus oppidi magnitudine: alter portus appellatur Eunostus, ambo intus coëunt: insula verò ipsa à superioribus regionibus in longitudinem passuum nongentorum in mare iactis molibus angusto itinere & ponte cum oppido coniungitur: Lacus etiam portum habet & quidem marino portu longè ditiorem: Atque vrbis longitudo, triginta ferè stadiorum est, latitudo octo, viis distincta quibus currus agi posit, sed duabus omnium latisimis, bifariam sese adrectos angulos secantibus: Regiæ à variis regibus extructæ, ferè quartam oppidi partem obtinebant & theatrum hís coniunctum, quod arcis tenebat locum: huc Cæsar habitandi causâ, initio est inductus, fascésque, quia Consul erat, sibi præferri iubet, vnde tanquam regia maiestas imminueretur, tumultu exorto, complures eius milites sunt interfecti. Cæsar igitur alias legiones accersit ex Asia: habet apud se & reges Ptolemæum & Cleopatram in sua potestate, & depositis armis iubet apud se de regno, iure disceptari: Hinc per Photinum regis procuratorem Achillas clãculum viginti millibus latronum & perditorum cuiúsque generis hominum armatur contra Cæsarem & protinùs his copiis fidens, paucitatem Cæsaris despiciens, Alexandriam ingressus,

greſſus, primo impetu domum Cæſaris irrumpere conatus eſt. Hîc Cæſar viribus & loco inferior eſt: ſed celeritate virtutis diligentiáque ſubitò perfecit, ne loco inferior eſſet: portum òccupat, naues incendit, atque hoſtibus in pugna occupatis militibúſque expoſitis, Pharum turrem apprehendit atque ibi præſidium poſuit: quibus eſt rebus effectum, vti tutò frumentum auxiliáque nauibus ad eum ſupportari poſſent: Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatùm, vt æquo prælio diſcederetur & neutri pellerentur: Id efficiebant anguſtiiæ loci, paucíſque vtrinque interfectis, Cæſar loca maximè neceſſaria complexus, noctu præmunit. Has munitiones inſequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu dimicare inuitus cogeretur. Adhuc Cæſar non totam Alexandriam, ſed eius partem longè quidem minorem ſed tutiorem & portum & Pharum & turrem at non vicum obtinet, vrbs reliqua ex tribus quartis, eſt in hoſtium poteſtate. Interim Arſinoë filia minor Ptolemæi regis, ad Achillam ex regia ſe traiecit: Et Photinus procurator regni cognitis eius inſidiis, iuſſu Cæſaris necatur. Hinc oppugnationis & propugnationis apparatus exprimuntur, Bello Alexandrino conflato, Cæſar. Rhodo atque ex Syria Ciliciáque omnem claſſem acceſſit. Ex Creta ſagittarios, equites à rege Nabateorum Mal-

co euocat, tormenta vndique conquiri & frumentum mitti auxiliáque adduci iubet, interímque munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes quæ minùs firmæ esse viderentur, testudinibus ac musculis optantur: Ex ædificiis autem per foramina, in proxima ædificia arietes immittuntur, quantúmque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci in tantum munitiones proferuntur: Nam ab incendio ferè tuta est Alexandria, quòd sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectáque sunt rudere aut pauimentis. Cæsar maximè studebat vt quam angustissimam partem opppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineísque agendis, à reliqua parte vrbis excluderet, illud spectans primum, vt cùm in duas partes esset vrbs diuisa, acies vno consilio atque imperio administraretur: deinde, vt laborantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset: Imprimis verò vt aquâ pabulóque abundaret quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod vtrúmque palus largè præbere poterat. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis, cunctatio vlla aut mora inferebatur: Nam in omnes partes per quas, fines Ægypti regnúmque pertinet, legatos conquisitorésque delectus habendi

bendi caussâ miserant, magnúmque numerum in oppidum, telorum ac tormentorum conuexerant & innumerabilem multitudinem adduxerant, nec minùs in vrbe, maximæ armorum erant institutæ officinæ: Seruos prӕterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiúmque prębebant. Hac multitudine dispositâ, munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant, vt quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opponi possent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant: Erat autem quadrato extructus saxo, nec minus X L pedes altitudinis habebat: quæque partes vrbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant: Prӕterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant subiectísque eas rotis, funibus iumentísque obiectis, directis plateis in quancunque erat visum partem mouebant. Vrbs fertilissima & copiosissima, omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à Cæsarianis fieri viderant, eâ solertiâ efficiebant, vt Cæsariani illorum opera imirari viderentur: & sua sponte multa reperiebant, vnóque tempore & Cæsarianas munitiones infestabant, & suas defendebant. Atque hoc

principes in conciliis, concionibúsque agitabant, populum Romanum paulatim in consuetudinem eius regni occupandi venire: paucis annis antè, Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse: Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeij quicquam profectum, quominùs Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam, ídque agendum maturè. Námque eum interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinôem regis Ptolemæi minorem filiam, vt suprà demonstratum est, cùm vterque vtrique insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere vellet, præoccupat Arsinöe per Ganymedem Eunuchum nutritium suum, atque Achillam interficit. Hoc occiso, ipsa sine vllo socio & custode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi traditur. Hîc nouus dux contra Cæsarem comparatur, magnámque Cæsarianis aquæ dulcis inopiâ desperationem machinatur, quæ res Vxellodunenses in Gallia perdidit: Sed Cæsaris ingeniũ his malis remedium reperit. Ganymedes igitur suscepto belli principatu largitionem in milites auget, reliqua pari diligentiâ administrat. Alexandria est ferè tota suffossa, spe-

cúsque

cúſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur: quæ paulatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit: hac vti domini ædificiorum, atque eorum familiæ conſueuerunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeò eſt limoſa ac turbida, vt multos varióſque morbos efficiat: ſed eâ plebes ac multitudo contenta eſt neceſſariò, quòd fons vrbe totâ nullus eſt: hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat quæ ab Alexandrinis tenebatur. Atque ideò Cæſar (vt dixi) vix quartam vrbis partem obtinebat. Quo facto, eſt admonitus Ganymedes poſſe Cæſarianos aquâ intercludi: qui diſtributi munitionum tuendarum cauſsâ vicatim, ex priuatis ædificiis ſpecubus & puteis, extractâ aquâ vtebantur. Hoc probato conſilio magnum ac difficile opus aggreditur: interceptis enim ſpecubus atque omnibus vrbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. Quam ob cauſſam, ſalſior paulò præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis magnámque hominibus admirationem præbebat: quam ob rem id accidiſſet, nec ſatis ſibi ipſi credebant, cùm ſe inferiores eiuſdem generis ac ſaporis aquâ dicerent vti atque antè conſueſſent, vulgóque inter ſe confere-

bant, & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ cognoſcebant. Paruo verò temporis ſpatio hæc propior bibi omnino non poterat: illa inferior, corruptior iam ſalſiórque reperiebatur: Quo facto, dubitatione ſublata tantus inceſſit timor, vt ad extremum caſum periculi, omnes deducti viderentur, atque alij morari Cæſarem dicerent, quin naues conſcendere iuberet: alij multò grauiùs extimeſcerent caſum, quòd neque celari Alexandrinis poſſent in apparanda fuga, cùm hi tam paruo ſpatio diſtarent ab ipſis: neque illis imminentibus atque inſequentibus, vllus in naues receptus daretur: erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæſaris, quam domiciliis ipſorum non mouerat quod ea ſe fidelem palam Cæſarianis eſſe ſimulabat & deſciuiſſe à ſuis videbatur, vt Cæſari defendendi eſſent Alexandrini, quòd neque fallaces eſſent, neque temerarij, multáque oratio fruſtra abſumeretur. Cùm verò vno tempore & natio eorum & natura cognoſcatur, aptiſſimum eſſe hoc genus ad proditionem dubitare nemo poteſt. Cæſar ſuorum timorem conſolatione & ratione minuebat. Nec iam vt imperator de prælio, ſed vt philoſophus de vi ac poteſtate naturæ concionatur: Nam puteis foſſis, aquam dulcem reperiri poſſe affirmabat: omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod

ſi alia eſſet littoris Ægyptij natura atque omnium reliquorum: tamen quoniam mare liberè tenerent, neque hoſtes claſſem haberent, prohiberi ſeſe non poſſe quominùs quotidie nauibus aquam peterent vel à ſiniſtra parte à Parætonio, vel à dextra, ab inſula: quæ diuerſæ nauigationes nunquam vno tempore aduerſis ventis præcluderentur: Fugæ verò nullum eſſe conſilium non ſolùm iis qui primam dignitatem haberent, ſed ne iis quidem qui nihil præterquam de vita cogitarent. Magno negotio impetus hoſtium aduerſos ex munitionibus ſuſtineri: quibus relictis nec loco nec numero pares eſſe poſſe: magnam autem moram & difficultatem, aſcenſum in naues habere, præſertim ex ſcaphis ſummam eſſe contrà in Alexandrinis velocitatem, locorum & ædificiorum notitiâ: hos præcipuè in victoria inſolentes præcurſuros & loca excelſiora atque ædificia occupaturos: Ita fuga nauibúſque Cæſarianos prohibituros: proinde eius conſilij obliuiſcerentur atque omni ratione eſſe vincendum cogitarent. Hâc oratione apud ſuos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, vt reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant, néue quam partem nocturni temporis intermittant: Quo ſuſcepto negotio atque omnium animis ad laborem incitatis, magna, vnâ nocte

vis aquæ dulcis inuenta eſt: Ita operoſis Alexādrinorum machinationibus maximíſque conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt. Sequitur deinceps nauale prælium Cæſari ſecundum. Eo biduo legio triceſima ſeptima ex dedititiis Pompeianis militibus cum frumento, armis, telis, tormentis impoſita in naues à Domitio Caluino ad litora Africæ paulò ſupra Alexandriam delata eſt: Hæ naues Euro qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: ſed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi cùm diu retinerentur atque aquæ inopiâ premerentur, nauigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar vt per ſe conſilium caperet quid faciendum videretur, nauim conſcendit ſéque omnem claſſem ſequi iuſſit: Nullis Cæſarianis militibus impoſitis, quòd cùm longiùs paulò diſcederet, munitiones nudare nolebat: Cúmque ad eum locum acceſſiſſet qui appellatur Cherſoneſus, aquandíque cauſsâ remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex eo numero cùm longiùs à nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti. Ex his cognouerunt Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec vllos milites in nauibus habere, quâ re compertâ magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naues omnes quas paratas habuerant ad nauigandum,

pro-

propugnatoribus instruxerunt Cæsaríque redeunti cum classe occurrerunt, qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur: Nox autem, allatura videbatur maiorem fiduciam illis qui locorum notitiâ confidebant, sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quòd nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis, naues quas potuit, Cæsar ad terram detraxit, quem in locum illos successuros non existimabat. Erat vna nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longè à reliquis collocata. Hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese, magnóque impetu quatuor ad eam constratæ naues & complures apertæ contenderunt, cui coäctus est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspectu hostium contumeliam acciperet: Quamquam si quid grauius illi accidisset, meritò casurum iudicabat: Prælium commissum est magnâ contentione Rhodiorum: qui cùm in omnibus dimicationibus & scientiâ & virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum: Capta est vna hostium quadriremis, depressa est altera, deinde omnes epibatis nudatæ magna præter-

ea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum eſt interfecta. Quòd niſi nox prælium diremiſſet, totâ claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſet. Hac calamitate perterritis hoſtibus aduerſo vento leniter flante, naues onerarias Cæſar remulco victricibus ſuis nauibus Alexandriam deducit. Hæc naualis Cæſari victoria fuit, non numero, non loco, ſed ordinis ſcientia & præclara quadam virtutis cohortatione & alacritate: Nauale prælium deinde aliud excipitur. Eo detrimento adeò ſunt fracti Alexandrini, cùm iam non virtute propugnatorum, ſed ſcientiâ claſſiariorum ſe victos viderent, quibus & ſuperioribus locis ſubleuabantur, vt vix ædificiis defendi poſſent, & materiam cunctam obiicerent, quod Cæſarianæ claſsis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem poſteaquam Ganymedes in concilio confirmauit ſeſe & eas quæ eſſent amiſſæ reſtituturum, & numerum adaucturum, magna ſpe & fiducia veteres reficere naues accuratiúſque huic rei ſtudere atque inſeruire inſtituerunt: Ac tametſi amplius centum decem nauibus longis in portu naualibúſque amiſerant, non tamen reparandæ claſsis cogitationem depoſuerunt. videbant enim non auxilia Cæſari, non commeatus ſupportari poſſe, ſi claſſe ipſi valerent: Præterea nautici homines & vrbis & regionis maritimæ quotidiano vſu à pueris exercitati,

ercitati, ad naturalem ac domesticũ vsum refugere cupiebant: Et quantum paruulis nauigiis profecissent, sentiebant: Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt: erant in omnibus ostiis Nili custodiæ exigẽdi portorij caussâ dispositæ: naues veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi: has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant, deerant remi, porticus, gymnasia ædificia publica detegebant, asseres remorum vsum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud vrbis copia subministrabat: Postremò non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant & in ipso portu confligendum videbant: Itaque paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes viginti duas, quinqueremes quinque confecerunt, ad has minores apertásque complures adiecerunt, & in portu periclitati remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, séque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Talis Ægyptiorum est apparatus: deinceps Cæsarianæ classis apparatus erit & instructio duplicis aciei, tum subsidij nullo vnquam bello à Cęsare prætermissi. Cæsar Rhodias naues nouem habebat (nam decem missis, vna in cursu, littore Ægyptio defecerat) Ponticas octo: Lycias quinque: ex Asia XII: ex his erant quinqueremes & quadriremes X: reliquæ infra

hanc magnitudinem, & pleræque apertæ: tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eò ventum est vt sibi vterque eorum confideret, Cæsar Pharum classe circumuehitur aduersásque naues hostibus constituit. In dextro cornu, Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatiũ quadringentorũ passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quámque earum sequatur & cui subueniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt. In fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituũt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorũ & scapharum producũt cum malleolis ignibúsque, si quid ipsa multitudo & clamor & flamma Cæsarianis terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: Satísque diu inter ipsos est expectatum, ab vtris transeundi fieret initium, propterea quòd eò qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Pharsalico prælio Crastinum Cæsar habuit, nunc Euphranorem habet: Sed Cæsaris milites & à duce ipso & ipsi inter se longè maximâ cohortatione erant incitati vt tunc vni cohortatio-

ni

ni atque alacritati non numero, non loco, non ordini, præcipuam victoriæ caussam Cæsar attribuerit: Rhodiis igitur nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum Cæsarianis hominibus, quàm cum Græcis comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem, delectus est à Rhodiis qui imperium classis obtineret. Qui vbi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi (inquit) Cæsar vereri, si hæc vada primis nauibus intraueris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare: nobis rem committe: nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium fallemus dum reliqui subsequantur: hos quidem diutiùs in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dolori & dedecori est. Cæsar illum adhortatus atque omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnæ, progressas vltra vadum quatuor Rhodias naues circunsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi atque arte solertiáque se explicant. Ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero, nulla transuersa hosti obiiceretur, nullius remi detergerētur, sed semper venientibus aduersæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessariò discessum ab arte est propter angustias loci: atque omne certamen in virtute constitit: Neque verò Alexandriæ fuit quisquam aut Cæsarianorum aut oppidanorum, qui

aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu, locum spectaculo caperet, precibúsque & votis, victoriam suis, à diis immortalibus exposceret. Minimè autem par erat prælij certamẽ: Cæsarianis enim prorsus, neque terra neq; mari effugiũ dabatur victis, omniáque victoribus erant futura in incerto: Illi, si superassent, nauibus omnia tenerẽt, si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur: Simul illud graue ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum & de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumerò Cæsar suis exposuerat, vt hoc maiore animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quísque contubernalem, amicum, notúmque prosequens, erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, vt neque maritimis nauticísque solertia atque ars præsidium ferret, neque numero nauium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri, virtuti Cæsarianorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis vna cum defen-

soribus

ſoribus remigibúſque, & deprimuntur tres, Cæſarianis incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiuut, quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, & Cæſarianos adire propiùs prohibuerũt. Cæſar naualem victoriam ſic adeptus eſt, ſed victoriæ fructum maiorem meditatur, vt territis hoſtibus, bellum reliquum conficiat: Phari inſulæ partem priùs occuparat, reliquam cum ponte quo iungebatur vrbi, occupat: ſed eo conatu quo ad Gergouiam caſtra Gallorum, ad Dyrrhachium munitiones Pompeianorum occupauerat: Omnia ſiquidem proſperè initio ad pontem vſque ſucceſſerant: hîc fortuna commutari cœpit: Atque è Cæſarianis ferè mille deſiderati, Cæſarque ipſe fugiendo & ad naues adnatando ſalutem petere contendit. Sed Hircium audiamus. Cæſar igitur ne ſibi ſæpiùs nauali prælio decertandum eſſet, omni ratione contendendum exiſtimauit, vt inſulam molémque ad inſulám pertinentem, in ſuam redigeret poteſtatem: Perfectis enim magna ex parte munitionibus, & oppidum & illam, & vrbem vno tempore tentari poſſe confidebat. Quo capto conſilio, cohortes decem & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora ſcapháſque imponit: alterámque inſulæ partem diſtinendæ manus cauſſâ, cum conſtratis nauibus aggreditur, præ-

miis magnis propoſitis qui primus inſulam cepiſſet: Hæc cohortatio Cæſaris erat. Ac primò impetum Cæſarianorum pariter ſuſtinuerunt: vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant & littora armati defendebant: quò propter aſperitatem loci, non facilis Cæſarianis aditus dabatur, & ſcaphis nauibúſque longis V. mobiliter & ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed vbi primùm locis cognitis vadíſque prætentatis, pauci Cæſariani in littore conſtiterunt illóſque ſunt alij ſubſecuti, conſtantérque in eos qui in littore æquo conſtiterant, impetum fecerunt, omnes Pharitæ terga verterunt. Hi pulſi, cuſtodiâ portus relicta, naues ad littora & vicũ applicarunt, ſeque ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt: Neque verò diutiùs ipſi ex munitione ſe continere potuerunt: etſi erat non diſsimile atque Alexandriæ, genus ædificiorum, vt minora maioribus conferantur, turréſque editæ & coniunctæ muri locum obtinebant: neque Cæſariani aut ſcalis aut cratibus aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum: ſed terror hominibus mentem conſiliúmque eripit & membra debilitat: vt tum accidit. Nam qui ſe in æquo loco ac plano pares eſſe confidebãt, iidem perterriti fuga ſuorum & cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificiis conſiſtere auſi non ſunt, ſeque per molem in mare præcipitauerunt & octingentorum paſſuum interuallo,

lo, ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex his capti interfectíque sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar præda militibus concessa, ædificia diripi iussit, castellúmque ad pontem qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi præsidium posuit. Hunc, fugâ Pharitæ reliquerant: citeriorem illum propiorémque oppido, Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quòd his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum & repentina latrocinia sublaturus videbatur. Iamque eos qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus sagittísque depulerat, atque in oppidum redegerat & cohortium trium instar, in terram exposuerat: Non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur: reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant.

Quo facto, imperat, pontem aduersus hostem præuallari, & quà exitus nauibus erat, fornicem extructum, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto, vt nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt: eodémque tempore quæ consueuerãt nauigia per pontes ad incẽdia onerariarum emittere, ad molem constiterunt. Pugnabatur à Cæsarianis ex ponte, ex mole: ab illis, ex area quæ erat aduersus pontem, & ex

nauibus, contra molem. In his rebus occupato Cæsare militésque hortante, remigum magnus numerus & classiariorum ex longis nauibus Cæsarianis in molem se eiecit. Pars eorum, studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm nauigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant: ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam vltra eum locum à latere eorum aperto ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, vt sine signis certísque ordinibus sinéque ratione prodierant, sic temerè in naues refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, plures ex nauibus egrediebantur, Cæsarianósque acriùs perturbatos insequebātur. Simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauésque à terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites Cæsariani, cohortium trium quæ in ponte ac prima mole constiterant, cùm post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti ne à tergo circunuenirentur, & discessu nauium, omnino reditu intercluderentur, munitionē in pontem institutam reliquerunt & magno cursu incitati, ad naues, contenderunt. Quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum atque onere depressa est, pars resistens, & dubitans quid esset capien-

capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nõnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Pauci alleuati scutis & animo ad conãdum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit cohortãdo suos, ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam vniuersos cedere animaduertit, in suũ nauigium se recepit: quò multitudo hominum insecuta cùm irrumperet, neque administrandi, neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit suspicatus, sese ex nauigio eiecit, & ad eas quæ longius cõstiterant naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nõnullos cõseruauit: nauigiũ quidẽ eius multitudine militũ depressum, vnà cum hominibus interijt. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC & paulò vltra eum numerũ, classiarij & remiges. Alexandrini eo loco castellũ magnis munitionibus multísque tormentis cõfirmarunt, atque egestis ex mari lapidibus, liberè sunt vsi postea ad emittenda nauigia. At legionibus detrimentum vt ad Gergouiam, vt ad Dyrrhachium, in bonum conuertit,

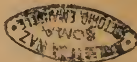
Tum pudor incendit vires, & conscia virtus,

ut legionarij magis deterrendi & continendi à periculosissimis dimicationibus essent, quàm

ſueuerunt,ſacríſque omnibus prolatis,quorum religione precari offenſos iratóſque animos regum erant ſoliti,aduenienti Cæſari occurrerũt, ſeque ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones, in ſuam partem oppidi magna gratulatione ſuorum venit,qui nõ tantùm bellum ipſum ac dimicationem, ſed etiam talem aduentum eius felicem fuiſſe lætabantur. Hic pene triumphus Cæſari Alexandrinus fuit, ſed victoriæ fructus longè maior illo qui deinceps ab Hircio proponitur. Cæſar Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges conſtituit quos Ptolemæus pater teſtamento ſcripſerat, atque obteſtatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amiſſo,minori tradidit regnũ maioríque ex duabus filijs Cleopatrę,quę manſerat in fide præſidijsq́ue eius, minorem Arſinoëm,cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymedem docuimus,deducere ex regno ſtatuit ne qua rurſus noua diſſenſio, priuſquã diuturnitate confirmarentur regum imperia, per homines ſeditioſos naſceretur. Legione veteranâ ſextâ ſecum reductâ,cæteras ibi reliquit, quò firmius eſſet eorum regnũ, qui neque amorem ſuorum habere poterant,quòd fideliter permãſerant in Cæſaris amicitia, neque vetuſtatis authoritatẽ,paucis diebus reges conſtituti. Simul

ad imperij Romani dignitatem, vtilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerét in fide reges, pręsidijs eos Romanis esse tutos: & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidijs coërceri.

FINIS.

ERRATA SIC CORRIGITO.

Fol. 1. *pag*. 2. *lin*. 3. *ſingulæ*. 21. *vt octauo*. 3. 1. 26. *primipilus ſeu*. 10. 1. 2. *Panicū*. 10. *iaciebant*. 22. *littore*. 13. 1. 19. *arcanum*. 21. 2. 20. *deligēdus*. 31. 1. 11 *itque*. 32. 2. 28. *addidit*. 33. 1. 16. *deleto*. 35. 1. 15. *tela*. 36. 2. 8. *vtrum*. 38. 2. 14. *Romanarum*. 19. *coorti*. 41. 1. 13. *videbatur*. *Atque Africano bello equitatus*. 2. 24. *diſceſſu*. 42. 1. 1. *cognitā*. 7. *Labienum*. 43. 1. 24. *regionibus*. 45. 1. 7. *inſilirent*. 58. 1. 6. *quia ipſum in Britanniam*. 2. 14. *cohortationem*. 61. 1. 9. *millium*. 72. 1. 25. *perennis*. 2. 26. *montes*. 82. 1. 26. *iniquitatem*. 83. 2. 6. *maceriam*. 85. 2. 3. *faciant*. *Obſidebant*. 91. 1. 10. *clementiæ*. 92. 1. 13. *conſueuerant*. 95. 1. 23. *numero*. 101. 2. 8. *machinationes erant*: *at*. 103. 1. 4. *nunquam noſtri*.